

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL YAPI-SOSYAL DEĞİŞME BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KREDİ TÜKETİCİLERİNİN HARCAMA
ALİŞKANLIKLARI BAĞLAMINDA KREDİ VE
PARANIN SOSYAL ANLAMI:
NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Gülsüm YARIMSAKAL
2501180833

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi: Filiz BALOĞLU

İstanbul - 2021

ÖZ

KREDİ TÜKETİCİLERİNİN HARCAMA ALIŞKANLIKLARI BAĞLAMINDA KREDİ VE PARANIN SOSYAL ANLAMI: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

GÜLSÜM YARIMSAKAL

Bu çalışmanın amacı, son dönemlerde artmış olan kredi kullanımı neticesinde elde edilen parayla yapılan harcamalarda krediye ve paraya yüklenen sosyal anlamın etkisini araştırmaktır. Neoklasik iktisat tarafından genel kabul görmüş para tanımının insan davranışlarını açıklamakta eksik kaldığı ve iktisat sosyolojisinin katkısı sayesinde sosyal anlamların dikkate alınması ile insanların ekonomik davranışlarının daha iyi anlaşılıp yorumlanabileceği savından hareket edilmektedir. İnsanın içinde yaşadığı toplum ve kültür tarafından belirlenmiş norm, değer ve inanışlar paraya farklı adlar eklenerek ayırmalar yapılmasına neden olmaktadır. Paranın bilhassa kaynağına göre etiketlenmesinin harcama yönünü etkilediği gösterilmeye çalışılarak bu noktada kredinin de nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün kredinin harcanması ve geri ödenmesinde bir fark yaratabileceği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılarak kredi kullanan ve kullandıran kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre insanların parayı tek ve birbiri yerine kullanılabilir olarak görmedikleri ve sosyal anlamlar eşliğinde onları etiketleyerek farklı kullanım alanlarına kanallandırdıkları belirlenmiştir. Banka kredilerinin nasıl bir kaynak olarak görüldüğü de kişilerin ait oldukları gelir grubuna göre farklılık göstermektedir. Ancak kredi her gelir grubunda, her türlü adlandırmalara rağmen tamamen kabul görmüş ve herkes tarafından kullanılabilir hale gelmiştir. Paranın ve kredinin etiketlenmesinde kişilerin hangi gelir grubundan oldukları, kişilik özellikleri ve nasıl bir kültürel ortamda yetiştiklerinin belirleyici olduğu tespit

edilmiştir. Kişilerin bakış açılarının da yetiştikleri ortamların, kültürün ve çağın değişmesi ve dünyadaki gelişmelerin etkisiyle sürekli dönüşmekte olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de insanın ekonomik davranışlarının anlaşılmasında sosyal etkilerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: kredi, para, sosyal anlamlar, paranın etiketlenmesi, paranın kaynağına göre harcama yönü

ABSTRACT

THE SOCIAL MEANING OF CREDIT AND MONEY IN THE CONTEXT OF CREDIT CONSUMERS' EXPENDITURE HABITS A QUALITATIVE RESEARCH

GÜLSÜM YARIMSAKAL

The aim of this study is to investigate the effect of the social meaning assigned to credit and money on expenditures made with the money obtained as a result of the increased use of credit in recent years. It is based on the argument that the generally accepted definition of money by neoclassical economics is incomplete in explaining human behavior and that economic behavior of people can be better understood and interpreted by considering social meanings thanks to the contribution of economic sociology. The norms, values and beliefs determined by the society and culture in which people live, cause distinctions to be made by adding different names to money. It has been tried to show that the labeling of money, especially according to its source, affects the expenditure direction, and at this point, it has been tried to evaluate how the credit is seen as a source can make a difference in the spending and repayment of the loan.

Using the phenomenological research method, interviews were conducted with people who used and made loans. According to the findings, it has been determined that people do not see money as equal and interchangeable, and they channel them into different areas of use by labeling them with social meanings. How bank loans are seen as a source also differs according to the income group of the individuals. However, credit has been completely accepted and used by everyone in every income group, despite all kinds of denominations. It has been determined that the income group of the people, their personality traits and the cultural environment they grew up in are determinants in the labeling of money and credit. It has been revealed that people's perspectives are constantly changing with the effects of the environments, culture and

age in which they grow up, and the developments in the world. For this reason, social effects should not be ignored in understanding the economic behavior of people.

Keywords: credit, money, social meanings, labeling of money, spending direction according to the source of money

ÖNSÖZ

2004 yılında Mülkiye’den mezun olurken aklımda yüksek lisans yapmak hiç yoktu. Kaldı ki bunu yaparken sosyolojiyi işin içine katarak konulara sosyal taraftan bakmak bana tavsiye edilse bile uygulayabileceğim bir yol değildi. Üniversite birinci sınıfta aldığım “Sosyolojiye Giriş” dersinde okutulan ve çok keyif aldığım Antony Giddens’a ait kitabın aklımda bir yerlerinde demlenmekte olduğunun; mezun olmak, saygın bir işe sahip olarak kendi paramı kazanmak gibi heyecanlardan dolayı farkında bile değildim. Hem de derste çabasız, zevkle öğrencilik yapıp bir taraftan da sınıftaki en yüksek notu alarak keyif-başarı kardeşliğini ilk defa tattığım halde. Hedeflerime ulaşip iyi bir işe ve kendi parama sahip olsam da ruhumun doymadığını ve hep varolmuş eksik bir şeylerin beni daha da rahatsız etmeye başladığını farketmem için yılların geçmesi ve anne olmam gerekmişti.

Bu noktada önce sadece doğduğu için ve sonra büyüdükçe kendini aşan hem duygu hem hassasiyet hem de akıl dolu cümleleriyle bana hemen hemen her konuda destek ve motivasyon kaynağı olduğu için, ilk ve en büyük teşekkürüm oğlum Uğur’a gitmeli. Kendimi ve etrafımı anlama çabamın ilk basamağı olan Auzef Sosyoloji sayesinde İstanbul Üniversitesi ile tanıştım. Yüksek lisans yapmak düşüncesi de ancak bu noktadan sonra oluştu.

Bankacılıkta para ve kredilerle uğraşırken sosyalliği, insanın özel ve farklı oluşunu hep dikkate almanın faydasına inandım. Bugün bu tezle sosyal bankacılık yapma tavsiyesini, en maddi ortamlarda bile insanın tek bir doğruya tek bir kurala bağlı olamayacağını tekrar vurgulamış olmaktan çok memnunum. Dünyada tek bir gerçekliğin olmadığını hatırlamanın, hoşgörü, tahammül ve empatinin bu dünyayı yaşanabilir kılacak yegane şeyler olduğuna inancımı yazıya dökmekten büyük keyif aldım.

Yüksek lisans ders sürecinde Prof. Dr. İsmail COŞKUN’un konu seçimimde uzmanı olduğum konuları dahil etmem yönündeki tavsiyesi ve emeklerimin karşılığını alacağıma dair bana güveni için minnettarım.

Araştırma konumun işimin ana unsuru olan krediyi içermesi şeklindeki tavsiyesi ve tezin yönetilmesi sürecinde önerileri ve yönlendirmeleri için değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Filiz BALOĞLU’na teşekkür ediyorum.

Yüksek lisansa başlamamın hemen öncesinde babamın vefatı, tez yazım sürecimde ise covid pandemisi ve annemin rahatsızlığı gibi birçok olumsuzluk sürece dahil oldu. Üniversiteye gitmeyi çok istediği halde şartlar nedeniyle gidemeyen ama tüm çocuklarını gönderen hatta eşini bile okutmaya istekli olan bir babanın kızı olmak en büyük şansım. Annelik konusunda kendini daima geliştirmeye çalışan bir annenin kızı olmak da. Abime ve ablalarım da bana kattıkları herşey için minnettarım.

Katkıları için tüm katılımcılarıma da teşekkür etmeliyim. Her birinin içtenlikle paylaşımları benim en zor zamanlarımda zevkle devam edebilmemi sağlamıştır.

Bu süreç boyunca bana alan açan eşim Orhan'a ve tekrar oğlum Uğur'a varlıkları ve destekleri için teşekkür ediyorum.

Yaşım yeni mezun bir üniversite öğrencisinden onsekiz yaş fazla, bugün daimi bir öğrenciliğin başka bir evresinde olduğuma dair inancımla, gökkubbede küçük ama hoş bir seda bırakmış olmak ümidiyle...

İSTANBUL, 2021

Gülsüm YARIMSAKAL

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PARANIN İKTİSADİ VE SOSYAL ANLAMI

1.1. Hesaplama Aracı Olarak Nesnel İktisadi “Para”	4
1.2. İktisada “Anlam” Getiren İktisat Sosyolojisi	8
1.3. Homo-Economicus’tan Homo-Sociologicus’a	12
1.4. Sosyal “Para” ve “Anlamı”	15
1.5. Kültürel Yaklaşımda Paraya Yüklenen Anlamlar	23
1.5.1. Kültür ve Para Arasındaki Karşılıklı Etkileşim	23
1.5.1.1. Paranın Kültürü Şekillendirmesi.....	25
1.5.1.2. Kültürün Parayı Şekillendirmesi.....	30
1.6. Paranın Ayrışması ve Etiketlenmesi	35
1.7. Paranın Ayrışması ve Etiketlenmesinin Nedenleri.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

PARANIN BORÇLANMA ARACI OLARAK KULLANILMASI

2.1. Eski Borçlanma Biçimleri ve Sosyal İlişkiler: Borcun Değişen Anlamı	44
2.2. Bir Ayrışma Biçimi: Parayı Kaynağına Göre Ayrışma	48
2.2.1. Kredi Dışı Paranın Ayrışması	48
2.2.2. Kredi Kaynaklı Paranın Ayrışması	51
2.3. Ek Gelir Olarak Kredi Kullanımı	52
2.4. Kredinin Aktörleri.....	54
2.4.1. Kredi Verenler (Bankalar)	54
2.4.2. Kredi Kullananlar	56
2.5. Para ve Kredinin Ortak Özellikleri	57
2.6. Değişen Ekonomi ile Kredilerin Tüketime ve Sosyal Hayata Etkisi	63
2.7. Artan İhtiyaçlar ve Türkiye’de Kredinin Yaygınlaşması	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, BULGULAR VE VERİLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırma.....	79
3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	79
3.1.2. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri	80
3.1.3. Araştırmanın Yöntemi	80
3.1.3.1. Araştırmanın Deseni	80
3.1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	84
3.1.5. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliği	84
3.1.6. Araştırmanın Kısıtları	86
3.2. Katılımcıların Özellikleri	87
3.3. Bulgular ve Yorumlar	88
3.3.1. Paranın “Anlamı”nın Zamanla Değişmesine Dair Bulgular.....	88
3.3.1.1.Zamanla ve Değişen Kültürle Paranın Anlamının Değişmesi.....	88
3.3.1.2.Tüketim Toplumu Olmanın Paraya Yüklenen Anlama Etkisi	93
3.3.2. Borcun “Anlamı”nın Değişmesi ve Kredinin Yaygınlaşmasına Dair Bulgular	100
3.3.2.1.Borç İstemek Yerine Kredi Çekme Tercihi	100
3.3.2.2.Tüketim Kültürü ile Kredinin İhtiyaç Haline Gelmesi	107
3.3.3. Paranın Etiketlenmesi ve Kaynak-Harcama İlişkisine Dair Bulgular	111
3.3.3.1.Paranın Etiketlenmesi ve Beklenmeyen Paraların Anlamı	111
3.3.3.2.Paranın Kaynağına Göre Adlandırılması ve Kullanıldığı Yerin Farklılaşması.....	119
3.3.4. Kredinin Nasıl Bir Kaynak Olarak Görüldüğüne Dair Bulgular	124
SONUÇ	132
ÖNERİLER.....	137
KAYNAKÇA.....	139
EKLER	147

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Tüketici-İhtiyaç Kredilerinin Gelişimi.....	73
Şekil 2: Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartlarının Gelişimi.....	77
Şekil 3: Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartları Dağılımı.....	78
Şekil 4: Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı.....	76

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
KKB	: Kredi Kayıt Bürosu
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
Yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Para, genel bir bakış açısıyla sadece ekonomik bir meta gibi değerlendirilir. Bu çerçevede mikro iktisadın temel varsayımları doğrultusunda iktisadi eylemlerinde tamamen rasyonel davranan homo-economicus'un (iktisadi insan), kaçınılmaz olarak para kullanımında da aynı biçimde davranacağı öngörülmektedir. Oysaki parayı ekonomik olduğu kadar sosyal bir meta olarak gören ve dolayısıyla da kullanıcılarını homo-sociologicus (sosyolojik insan) olarak tanımlayan iktisat sosyolojisi paranın rasyonel kullanımının dışında bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu perspektif yardımıyla günümüzde paranın kullanımı ve anlamını incelemeyi gerektiren banka kredileri ele alınacaktır.

Araştırmanın amacı son dönemlerde artmış olan kredi kullanımı ile elde edilen parayla yapılan harcamalarda krediye ve paraya yüklenen sosyal anlamın etkisini araştırmaktır. Çalışmada neoklasik iktisat tarafından genel kabul görmüş para tanımının insan davranışlarını açıklamakta eksik kaldığı ve iktisat sosyolojisinin katkısı sayesinde sosyal anlamların dikkate alınması ile insanların ekonomik davranışlarının daha iyi anlaşılıp yorumlanabileceği savından hareket edilmektedir. İnsanın içinde yaşadığı toplum ve kültür tarafından belirlenmiş norm, değer ve inanışların paraya farklı adlar eklenerek ayrımlamalar yapılmasına neden olduğu hususuna dikkat çekilmek istenmektedir. Paranın bilhassa kaynağına göre etiketlenmesinin harcama yönünü etkilediği gösterilmeye çalışılarak bu noktada kredinin de nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün kredinin harcanması ve geri ödenmesinde bir fark yaratabileceği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın evrenini kamu ve özel bankalardan kredi alan bireyler ile banka çalışanları oluşturmaktadır. Araştırma, kredi kullanımının yaşamsal ihtiyaçların mevcut gelirlerle karşılanamamasından kaynaklandığı ihtimalini ve statü arayışı güdüsünün etkilerini kabul ederek, "bankanın parası"nı harcamanın şahsi gelirini/maaşını harcamaktan farklı bir etkiye sahip olup olmadığını aydınlatma niyeti taşımaktadır. Aslında bir borçluluk durumunu ifade eden kredi almanın harcamalar esnasında tüketimin ön plana çıkması sebebiyle farklı bir kimliğe büründüğü söylenebilir. Bu sebeple "bankanın parası"nın bireylerin harcamalarında, rasyonelliğin ötesinde taşıdığı anlamın -toplumsal ve kültürel olarak ayrımlanan para bağlamında- nasıl bir eğilim

göstereceği önem kazanmaktadır. Çalışma, bu noktadan hareketle para ve kredinin sosyal anlamları konularında iktisat sosyolojisinde bulunan bir boşluğu doldurma çabası taşımaktadır.

Birinci ve ikinci bölümde araştırmaya kaynak olan kavramsal çerçeve açıklanmıştır. Birinci bölümde öncelikle paranın genel kabul gören iktisadi nesnel anlamına ve ekonomideki yerine değinilmiştir. Ardından “sosyal anlamlar” konusuna ve “gerçek” insanı anlamakta homo-sociologicus varsayımının iktisadın ünlü homo-economicus varsayımından nasıl daha kullanışlı olduğuna dikkat çekilmiştir. İktisadın paraya yüklediği sonsuz değiştirilebilirlik ve birbiri yerine kullanılabilirlik özelliklerinin insanlar tarafından paraya farklı anlamlar yüklenerek etkisiz hale getirilmesinin açıklanmasında iktisat sosyolojisi bakış açısı kullanılmıştır. Paranın varlığı önemsenmeyen sosyal anlamına kültürel perspektiften bakan yaklaşım sayesinde para ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşimin incelenmesi mümkün hale gelmiştir. Paraya yüklenen sosyal anlamların farklılaşmasında özellikle “kültür”ün etkisi üzerinde durulmuş ve paranın anlamlandırılması ve etiketlenmesinin sosyal değişimlerden nasıl etkilendiğine vurgu yapılmıştır.

İkinci bölümde öncelikle eski borçlanma biçimleri ile sosyal ilişkilere değinilmiştir. Ardından değişen sosyal ilişkiler ile neoliberalizmin yayılması sonucunda biçim değiştiren borçlanmanın kurallı bir kredi sistemine dönüşmesi konularına dikkat çekilmiştir. Paranın kaynağına göre kategorilere ayrılması ile etiketlenmesinin harcamalar üzerindeki etkisini göstermek amacıyla, alınteri ile kazanılan paralar ile kredi ya da beklenmedik bir yerden gelen paralar gibi alınteri ile elde edilmeyen paralar arasındaki anlam farkına vurgu yapılmıştır. Günümüzde kredi parasının ek bir gelir olarak görülerek sıkça kullanılmasının geçmişle kıyaslanamayacak seviyede artmış olduğu bilinmektedir. Bu duruma dikkat çekmek amacıyla önce küreselleşme ile artan tüketimin kredi kullanımının yaygınlaşmasını hızlandırdığına değinilmiştir. Son olarak da Türkiye’de kullanılan ihtiyaç kredilerinin tarihsel gelişimine yakından bakılmıştır.

Üçüncü bölümde veri analizinde kullanılan yöntem belirtilerek araştırmanın problemi ile alt problemleri ifade edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılarak kredi kullanan ve kullandıran kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların yaşadıkları çevrede para ve kredi ile ilgili olarak

ne algıladıkları, ne anladıkları, anladıklarını nasıl adlandırdıkları ve deneyimlerinin neler olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır.

Katılımcıların yarı yapılandırılmış görüşmede verdikleri cevaplar, kavramsal çerçeve ve yapılan analiz kapsamında yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular, sonuçlar ve öneriler kısmında sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

PARANIN İKTİSADİ VE SOSYAL ANLAMI

1.1. Hesaplama Aracı Olarak Nesnel İktisadi “Para”

İktisatta paranın ne olduğu ve işlevi ile ilgili genel bir uzlaşısı söz konusudur. Kullanılmaya hazır bir satın alma gücü, ödeme aracı, değer ölçüsü ve tasarruf aracı olduğu kabul edilmektedir. Malların değiştirilmesinde aracılık eden genel bir eşdeğer olarak tanımlanır (Hançerlioğlu, 1993: 320). Paranın değer saklama aracı ve hesap birimi olduğu gibi birbirine benzer tanımlara rastlamak mümkündür.

Ingham’a göre bir değer ölçüsü (hesap parası) olarak paranın bu özelliği, fiili ve potansiyel maliyet ve faydaların, kar ve zararların, borçların ve fiyatların hesaplanmasını sağlar. Böylece para, ekonomik ilişkileri soyut nicel terimlerle ifade eden, rasyonel, kişisel olmayan bir piyasanın tarafsız aracı olarak hizmet etmektedir.

“Paranın işlevi modern kapitalist dünyadaki rutin faaliyetlerin devamı için temeldir. Para sosyal yaşamın ilerici rasyonalizasyonunun temelidir” (2004: 20, 2004a: 3).

Paranın alışveriş için takasın zorluğuna ve kullanışsızlığına çare olmuş bir icat olduğu düşünülmektedir. Para, bir yönüyle, “çiftçinin çalışmasını berberin çalışmasına” dönüştürmekte, fiziksel bir temas olmaksızın bir etkide bulunmaktadır (McLuhan, 1964: 10 dan akt. Ingham, 2004a: 4).

Ingham makalesinde, Schumpeter’e göre klasik iktisatta bahse layık iki anapara teorisi bulunduğunu alıntılar. Birincisi olan meta teorisine göre paranın ana özelliğini değişim aracı olması oluşturur. Para, diğer herşeyin tümü için değiş tokuş edilebilmeyi mümkün kıldığından evrensel bir meta olarak görülür. Bu anlayışta paranın “değiştirilebilirliği” vurgulanır, yani en “likit” meta olduğu belirtilir. Geleneksel listedeki diğer tüm niteliklerin ve işlevlerin, yani hesap parası, ödeme aracı ve değer saklama aracı olmasının değişim aracından kaynaklandığı veya bu çatının altında toplanabileceği ima edilmektedir. İkinci teori olan talep teorisi ise paranın hesap parası olması üzerinde durur. Bu görüşe göre para, “talep ve kredi”dir. Hesap parası, kapsamlı çok taraflı değişimin gerçekleşmesi için gerekli olan olası fiyatları ve borç sözleşmelerini oluşturur (2004a: 6).

Carruthers ve Babb, makalelerinde para hakkında şu ifadelere yer vermektedirler;

“Para, piyasa ekonomilerinin merkezi bir kurumudur. Ders kitabı yaklaşımlarına göre, bir değişim aracı, bir değer ölçüsü ve deposu, bir ödeme aracı ve bir hesap birimi olarak işlev görür ve piyasa ekonomilerinin onsuz işlemesi neredeyse imkânsızdır. Para, olduğu gibi kabul edildiğinde, değeri, pazarlanabilirliği ve tarafsızlığı basitçe varsayıldığında en iyi sonucu verir. Bu koşullar altında, insanların paraya olan ilgisi çoğunlukla pratiktir ve nadiren herhangi bir soyut veya teorik tarzda düşünürler” (1996: 1556-1557).

Carruthers modern paranın özelliğini ise; “*Modern para, kanunla belirlenen ve devlet tarafından uygulanan özelliklere sahiptir. Bunlar, değiştirilebilirlik, standardizasyon ve bölünebilirlik durumunu içerir*” (2010: 72) şeklinde ifade etmektedir.

Özellikle paranın “fungible” (değiştirilebilir) olması özelliği sayesinde modern ekonomide sonsuz kullanım alanına sahip olduğu kabul edilmektedir. İktisata hakim olan paranın “değiştirilebilirlik özelliğinin” önemi sosyolog George Simmel’in para hakkındaki düşüncelerinde de görülür. “Paranın Felsefesi” isimli eserinde Simmel para karşılığı mübadelenin aynı mübadeleye üstünlüğünü şu ifadelerle belirtmiştir;

“(Para)...mal mübadelesinin tek yanlı avantajından kaynaklanan büyük kültürel soruna (...) şimdiye kadar bulunan en mükemmel çözümdür” (2017: 268).

Simmel için para, getirdiği soyut ölçüm sistemi ile başlı başına faydalı bir maldır. Bunu; “*Para, mallar arasındaki değer ilişkisini ifade ettiği, onları ölçtüğü ve mübadelelerini kolaylaştırdığı ölçüde tamamen farklı kaynaktan bir güç olarak faydalı mallar dünyasına girer ve bunu ya soyut bir ölçüm sistemi ya da bir mübadele aracı olarak yapar*” (2017: 82) şeklinde belirtmektedir.

Simmel ve çağdaşları için paranın özünü “koşulsuz bölünebilirliği ve sınırsız konvertibilitesi” ve “her bir parçayı bir başkasıyla değiştirilebilir kılan iç tekdüzelik olması” oluşturur (Simmel, a.g.e.: 267, 423). Simmel parayı modern dünyanın rasyonelleşmesinde önemli paya sahip bir araç olarak görmektedir.

“Hayatın esasında zekayı temel aldığı ve zekanın pratik hayatın içinde zihinsel enerjilerimizin en değerlisi olarak kabul edildiği düşüncesi... bir para ekonomisinin büyümesiyle el ele gider. Zeka aynı zamanda ticaret ve mali işlemler alanında da kuşkuyla yer bırakmayacak ölçüde egemendir” (Simmel, a.g.e.: 114).

“Para şeylerin kendisini ya da fonksiyonunu cisimleştirdiği içindir ki şeyler ekonomik olur” (Simmel, a.g.e: 91).

Weber de paranın rasyonel ekonomi için önemine değinerek;

“Para en “mükemmel” ekonomik hesaplama aracıdır. Yani, biçimsel olarak ekonomik etkinliği yönlendirmenin en rasyonel aracıdır... Para kullanımı hiç olmadığı zaman rasyonel bir hesaplama temeli bulmak gibi güç bir problem söz konusudur” (2012: 196, 200) şeklinde ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi paranın “mükemmel”liğine ve rasyonel kapitalist/modernist ekonomi için önemine birçok düşünürün görüşlerinde rastlamak mümkündür.

Ritzer, George Simmel’in “Paranın Felsefesi” adlı yapıtını yorumlarken Simmel’in parayı hayatın bütünlüğünü anlamaya yardımcı olabilecek özel bir bileşen olarak gördüğünü vurgular (1992: 11).

Sosyal teori tartışmasız devrimci para gücünü açıklamak üzere çalışmıştır. Paranın değerlere tamamen kayıtsız kalması ve araçsal, hesaplayıcı bir yaklaşımın prototipi olması; Simmel’in modern yaşamın en büyük eğilimi olarak tanımladığı, parada en yüksek ve benzersiz bir şekilde mükemmel temsilini bulan “kalitenin /niteliğin niceliğe indirgenmesinin” simgesidir (Simmel, a.g.e.: 431). Simmel sadece paranın herhangi bir nitelikten muaf olduğunu ve münhasıran miktara göre belirlendiğini savunmuştur. Parayla, mallar arasındaki tüm niteliksel ayrımlar eşit derecede “aritmetik” olarak “hesaplanabilir bir sayı” sistemine dönüştürülebilmektedir (Simmel, a.g.e.: 434-435).

“... Dünyayla başa çıkmakta ve hem bireysel hem de sosyal ilişkileri düzenlemekte kullanılan entelektüel fonksiyonlar genel olarak hesapçı fonksiyonlar olarak nitelenebilir. Onların bilişsel/kognitif ideali dünyayı dev bir aritmetik sorun olarak kavramak, olayları ve şeylerin niteliksel ayrımını bir sayılar sistemi olarak anlamaktır” (Simmel, a.g.e.: 434).

Maliyet-fayda analizi gibi yöntemler, parasal ölçümü kamu politikası karar alma sürecine doğru genişletmektedir. İdeal olarak, para, işlem maliyetlerini düşürür ve çıkarları gözetken alışverişleri kolaylaştırır, insanların değer biriktirmesine ve zamanlar arası değiş tokuş yapmasına olanak tanır ve alternatiflerin karşılaştırılması için ortak bir payda sağlar (Carruthers, 2005: 356).

Sayısal ve rasyonel bir sistemin kurulmasında tabidir ki homo-economicus benzeri bir varsayımı anımsatır şekilde kişisel unsurlardan kurtulmak gereği hasıldır. Ekonomiden teorik kolaylık amaçlı duygu, düşünce, kültür, alışkanlık gibi insana ait ve insandan

ayrı düşünölemeyecek olan unsurların çıkarılmasında olduğu gibi paradan da bu unsurlar soyutlanmış ve para, bağımsız, “renksiz, anonim ve kişi-ötesi” bir karakter ile özdeşleşmiş ve nesnel olması ile övgüye değeri görölmüşür (Simmel, a.g.e.: 369).

Simmel’in ifadesi ile; “*Para, sınırsız esnekliği ve bölünebilirliğiyle ekonomik bağımlılıklar çokluğunu mümkün kılariken öte yandan, kayıtsızlığı ve nesnel doğasıyla insan ilişkilerinden kişisel unsurun çıkarılmasını sağlar*” (A.g.e.: 273).

Kişisel unsurların getireceği belirsizliklerin ortadan kalkması paranın nesnelliği için olumlu bir özellik olarak görünmektedir. Hatta Simmel tarafından, çok özel ve kişisel durumlarda paranın eşdeğer olarak kullanılmayacağı vurgulanmıştır.

“Tam da para ölçömez şeylerin değeri temsil ettiği, giderek daha renksiz ve kayıtsız hale geldiği içindir ki, (para) kişinin en içsel ve en temel yönlerinin söz konusu olduğu çok özel ve alışılmamış koşullarda bir eşdeğer olarak kullanılamaz” (A.g.e.: 347).
“...eylemin kavranabilen unsurları nesnel ve öznel olarak hesaplanabilir rasyonel ilişkiler haline gelir ve böylelikle sadece hayatın dönüm noktalarına nihai amaçlara bağlanan duygusal tepkileri ve kararları giderek tasfiye eder” (A.g.e.: 421).

Pozitivizm açısından bu nesnellik, paranın teknik olarak mükemmel bir modern ekonomik değışim aracı olarak işlev görmesine izin vermiştir. Bu açıdan bakıldığında öznel kısıtlamalardan bağımsız, belirli çıkarlara, kökenlere veya ilişkilere kayıtsız olması sayesinde paranın likiditesi ve bölünebilirliği sonsuz hale gelmiştir. Weber de yaşamın işleyişinin rasyonelleşmesini ve iktisadi hayatın ticarileşmesini kapitalizmi oluşturan faktörler içerisinde görmektedir (Swedberg, 2019: 35). Rasyonel kapitalizm gelenekselciliğin insanlar üzerindeki gücünü kaybettiği ve yaygın değeri sisteminin kar etmeyi teşvik ettiği bir toplumu örtük olarak varsaymaktadır. Para bunu gerçekleştirmede en kullanışlı araç olarak sosyal anlamlarından sıyrılmaktadır.

Baker ve Jimerson, modern paranın, piyasalarla bütünleşmiş toplumlarda mevcut olduğunu vurgularlar. İlkel paranın, modern paradan devletsiz, pazar öncesi, kapitalist olmayan toplumlarda mevcut olması ile ayrıldığını belirterek; “*Modern para ve piyasalar o kadar yakından ilişkilidir ki, para ekonomisi ve piyasa ekonomisi terimleri genellikle eşanlamlı olarak kullanılır. Gerçekten de, piyasa değışiminde paranın kullanımına atıfta bulunmadan modern parayı düşünmek zordur*” şeklinde ifade ederler (1992: 679).

Özetle genel kabul gören iktisadi bakış açısında para, “mükemmel” değiştirilebilir, rasyonel ve nicel ekonomi için vazgeçilmez bir modern kapitalist piyasa “aracı”dır. Ancak paranın sınırsız konvertibilitesinin gerçek hayatta bir karşılığının her zaman mümkün olmadığı söylenebilir. Paranın nesnelliğinin ekonomik hayata olumlu katkısı yadsınamaz olmakla birlikte paranın “sosyal”liğine dikkatimizi çevirmek paranın özel anlamlar taşıması ve birbiri yerine kullanılamaması durumunu da görmemizi sağlayacaktır.

Paranın sosyal hayat içindeki durumunu daha iyi anlayabilmek için ilerleyen bölümlerde iktisat sosyolojisinin kültürel bakış açısı ayrıntılı şekilde ele alınacaktır. Kültürel yaklaşım kendi içinde ikili bir etkiye dikkat çekmektedir. Bir taraftan para, kültürü şekillendiren, dönüştüren, en iyi ihtimalle tarafsız ama genel anlamda en kötü ihtimalle sosyal hayat üzerinde yıkıcı etkilere sahip olan bir araç olarak görülmektedir. Ancak diğer taraftan da paranın kültür tarafından şekillendirilen, sosyal, aktif ve devam eden bir yaratım olduğu düşünülmektedir. Çalışmamızda ele alacağımız kültürel bakış açılarına geniş olarak değinmeden önce kültürel eğilimleri incelemeyi ve “anlam”ı işin içine katmayı mümkün kılan iktisat sosyolojisine göz atmamızın ve araştırmamızın ana meselesi olan paranın sosyal anlam ve kullanımına bakabilmek için homo-sociologicus kavramına dikkatimizi çevirmemizin faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.2. İktisada “Anlam” Getiren iktisat Sosyolojisi

İktisat veya “ekonomi” üretim, dağıtım, tüketim, ticaret, değişim ve bölüşüm ile ilgili etkinliklerin bütününe inceleyen bir bilim dalıdır. Mevcut kaynakların sınırlı, insan ihtiyaçlarının ise sınırsız olması, iktisat biliminin ortaya çıkma nedeni olarak kabul edilmektedir. Ancak iktisadın pozitif bilim olma çabası, matematiksel unsurların ve belli varsayımların (ceteris paribus; “diğer tüm durumlar sabitken” gibi) kullanılmasına yol açmıştır. Bunun neticesinde de “insan” unsurunun ve onun manevi değerlerinin incelemenin dışına alınması gerekli hale gelmiştir.

“Methodenstreit” yani “Yöntem savaşı” ile yolları ayrılan iktisat ve sosyoloji için Swedberg şu ifadeleri kullanmaktadır; “20. Yüzyıl boyunca ana akım iktisatçılar,

iktisadi davranışı açıklamak için özellikle çıkarların rolüne odaklanırken sosyologlar sosyal etkileşim ve sosyal yapının rolünü vurgulama eğiliminde olmuştur” (2019: 9).

Ancak iktisadi fenomenlerin anlaşılmasında çıkarları ve sosyal yapıyı aynı analizde bir araya getirmenin tek yol olduğuna inanan sosyolog ve iktisatçılar da vardır ve aralarında başı çeken isim Max Weber’dir. Çıkar odaklı davranış ile sosyal davranışı birleştirme çabası ile Weber iki büyük amaç gütmektedir: Bağımsız bir İktisat Sosyolojisi ve yeni bir genel iktisat kavrayışını ifade edecek şekilde “Sosyal İktisat” ya da Weber’in kendi deyişi ile “Sozialökonomik” geliştirilmesi. Weber’e göre tüm kültürel bilimler (yalnızca sosyoloji değil, iktisat, tarih ve psikoloji de) insanların attettiği anlamdan ibaret fenomenleri analiz etmektedir.

Swedberg’e göre araştırmacılar “anlamı” yalnızca doğa bilimlerinde hesaba katabilmektedirler oysa çıkarı çıkar yapan aktör tarafından bağımsız bir anlamla donatılmış olmasıdır. Weber’in maddi ve ideal çıkar (statü, milliyetçilik, onur, etik, dini çıkar (sonraki hayatta daha iyi konum, kurtuluş arzusu vb.) olarak ikiye ayırdığı çıkar kategorilerinin ikisi de aktörü harekete geçirebilmektedir. Hatta Weber çıkarın dışında gelenek ve duyguların da bireylerin davranışını yönlendirdiğini öne sürmüştür (Weber, a.g.e.: 55, 471; Swedberg, a.g.e.: 12).

Bauman da Weber’in eserleriyle sosyolojinin bilimsel statüsünü savunmak için çok farklı bir strateji kazandırdığından bahsetmektedir.

“Bilimsel olmanın ancak ve ancak bir yolunun olduğu ve bu yüzden sosyolojinin doğa bilimlerinin pratiklerini sorgusuz sualsiz taklit etmesi gerektiği fikri şiddetle reddedilir. Bunun yerine Weber, sosyolojik pratiğin bilimsel bilgiden beklenen kesinlikten bir şey kaybetmeden, nasıl sosyoloji tarafından incelenen insan gerçekliği doğa bilimi tarafından araştırılan insani olmayan dünyadan farklı ise doğa bilimlerinden aynı şekilde farklı olması gerektiğini savunmuştur. İnsan gerçekliği, insan faillerin eylemlerine anlam katmalarıyla farklıdır, aslında eşsizdir. Faillerin güdülleri vardır; kendilerine koydukları amaçlara erişmek için eylem yaparlar. Onların eylemlerini açıklayan böylesi amaçlardır. Bu nedenle, fiziksel maddelerin uzamsal hareketleri ya da kimyasal tepkimelerin aksine, insan eylemlerinin açıklanmak yerine anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Daha açık bir deyişle, insan eylemini açıklamak onu **anlamak** fail tarafından ona bahşedilen anlamı kavramaktır” (2014: 245-246).

Hatta Weber, sosyolojinin, insanı sadece betimlemekle kalmayıp anlayabilmesi nedeniyle bilim üzerinde açık bir üstünlüğe sahip olduğunu iddia etmektedir (Bauman, a.g.e.: 248).

Weber'in Ekonomi ve Toplum'daki sosyoloji tanımına baktığımızda aşağıdaki ifadeler göze çarpmaktadır.

“Sosyoloji (bu oldukça muğlak sözcüğün burada kullanıldığı anlamda) toplumsal eylemi yorumsal olarak anlamakla ve dolayısıyla onun seyrinin ve sonuçlarının nedensel açıklamasıyla ilgilenen bir bilimdir. “Eylem”den, eylemde bulunan bireyin – açık ya da örtük olarak, unutarak ya da bilerek yaptığı- davranışına öznel bir anlam yüklediği derecede söz edeceğiz. Eylem; öznel anlamı, diğerlerinin davranışını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar “toplumsaldır” (2012: 112).

Bu tanım bize sosyolojinin öneminin sadece anlama odaklanmasına değil bundan fazlasına, insan eylemlerinin diğerlerinin davranışlarına yönelimli olma şekline odaklanmasında yattığını göstermektedir. İktisatta sosyolojiyi hesaba katmak ise karşılıklı davranışlarda duygu, gelenek, görenek, ideal ve maddi çıkarların hiçbirini yadsımamayı sağlayacaktır.

Weber'in iktisat sosyolojisini oluşturma çabasına çağdaşlarından ve ardıllarından birçok isim saymak mümkündür. İktisat sosyolojisinin geçmişine baktığımızda üç ana akım görülmektedir: Alman geleneği (1890-1930), Fransız geleneği (1890-1930) ve Birleşik Devletler Geleneği yani “Ekonomi ve Toplum” düşüncesi (1950-1960). Ancak daha sonrasında 1970lerden itibaren Birleşik Devletler'de ekonomik kurumlara karşı ilgide bir canlanma olmuş ve yeni bir iktisat sosyolojisi oluşmaya başlamıştır. Bu oluşumda hem sosyologlar hem ekonomistler pay sahibidir. Ekonomistler “Yeni Kurumsal Ekonomi” olarak bilinen yaklaşımı geliştirmişlerdir ve amaçları mikroekonominin yardımı ile ekonomik kurumların doğuş ve işlevini açıklamaktır. Sosyologların “Ekonomik Hayatın Yeni Sosyolojisi” olarak bilinen yaklaşımında ise ekonomistlerin geleneksel olarak sosyologlar çözsün diye bıraktıkları ekonomik problemlerin özü analiz edilmektedir. Özellikle ekonomideki ağlar, ekonomik organizasyonların yapısı ve ekonomik hayatta kültürün rolü konularında sosyologların önemli çalışmaları bulunmaktadır (Swedberg, 1991: 258).

Sosyal bir bilim olan iktisada insan, toplum ve buna ait değerleri (kültür, ahlak, inanış) dahil eden ve daha anlaşılır kılmaya çalışan “İktisat Sosyolojisi” günümüzde de maddi yaşamı tanımlayan üretim, tüketim ve paylaşımın, yapıları ve dinamikleri açısından sosyal süreçlere nasıl bağlı olduğunu incelemeye devam etmektedir.

“İktisat sosyolojisi, bireylerin, hane halklarının, firmaların, pazarların ve ulusal kapitalizm sistemlerinin davranışlarını anlama becerisine zenginlik katmıştır” (Fligstein ve Dioun, 2015: 71).

Sosyolojinin “eylemi”, diğer bireylerin davranışlarını hesaba katma bağlamında anlamlandırması para kullanımının yani “harcamanın” da kendi içinde bir sosyal eylem barındırdığını söylemeyi mümkün kılıyor görünmektedir. Eski zamanlarda takas ile günümüzde para kullanımı ile yapılan mal ediniminde iki tarafın varlığı ve birbirlerinin davranışlarını da hesaba katmak durumunda olmaları, davranışın tek başına, kendi kendine bir eylem olarak algılanamayacağını ifade etmektedir. Hatta Weber’in belirttiği gibi çıkarın dışında gelenek ve duyguların da bireylerin davranışını yönlendirdiğini dikkate aldığımızda, tüm bireyler için beklenebilir tek bir “eylem”, tek bir “iktisat” ya da tek bir “para” kavramlaştırmasının gerçek dünyayı tam olarak algılamak ve anlamlandırmakta kısıtlayıcı olacağını kabul etmek mümkündür. Bu nedenle paranın kullanımının incelenmesinde sosyal unsurların dikkate alınmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

İktisatta mevcut tek bir hesap parası anlayışının hâkim olduğuna ve onun “fungible” yani sonsuz değiştirilebilirliğe sahip olduğu konusundaki kabule değinmiştik. Tüm hayatımızın merkezinde yer alan paranın aktörler tarafından nasıl anlamlandırıldığı araştırmamızın ana konusunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımı temellendiren Viviana A. Zelizer’in öncülük ettiği “Paranın anlamlandırılması ve paraya tek bir değişmez kavram olarak bakmadan etiketlenerek harcanma yönünün belirlenmesi” düşüncesini iktisat ve onun varsayımları ile anlamak mümkün görünmemektedir. Homo-economicus gibi çıkarı peşinde koşan rasyonel insan varsayımından ziyade homo-sociologicusun sosyal ve kültürel unsurlar ışığında başkalarının davranış ve görüşlerini de dikkate alarak hareket edeceği kabulü, paraya anlamlar yüklenmesi düşüncesi için daha elverişli bir bakış açısı sağlayacaktır. Bu nedenle “Paranın Sosyal Anlamı” konusuna geçmeden önce homo-sociologicustan bahsetmenin yerinde olacağı düşünülmektedir.

1.3. Homo-Economicus'tan Homo-Sociologicus'a

Pozitivizmle beraber yıldızı parlayan ve bilim olmanın ön koşulu sayılan “tumdengelimsel metodoloji” iktisadın da pozitif bir bilim olma amacı doğrultusunda “rasyonel insan” kavramının kullanılmasına sebep olmuştur. İnsanın doğasında ekonomik çıkarını ençoklaştırma olduğu kabulü ana akım iktisat literatürüne hâkim hale gelmiştir. Çıkarını ençoklaştıran insan, nam-ı diğer homo-economicus, tüm seçimleri için olası her sonucu tahmin edebilir ve kararı faydasını maksimize edecek olan karardır. Rasyonel seçim olarak ifade edilen bu yaklaşım, iktisadın içsel tutarlılığı son derece yüksek bir forma kavuşmasını sağlamıştır.

1910'larda kaleme aldığı “Ekonomi ve Toplum” adlı eserinde Weber'in iktisat sosyolojisinin temel birimi olan iktisadi sosyal eylemi, yalnızca maddi çıkar odaklı ve faydaya yönelik olmayıp aynı zamanda diğerlerinin davranışlarını hesaba kattığı için iktisadi eylemden farklılaşmış olması ile tanımladığından ve bu fikrin iktisat sosyolojisinin temelini oluşturduğundan bahsetmiştik. Ancak ana akım iktisat kavramlaştırmalarında rasyonel insandan vazgeçmemiştir/geçememiştir.

Ingham bu konuda; “...- antik dünyanın “kapitalist” olup olmadığı sorusu... O zamanlar ekonomik ‘teorisyenler’, açıklayıcı modellerinin evrensel olarak zaman ve mekânda uygulandığını savundu; “Ekonomik insan” ve uygulamaları tarih boyunca bulunacaktı. Weber de dahil olmak üzere Tarih Okulu (ise) aksini savundu” ifadesini kullanmaktadır (2004: 26).

Rasyonel insanın bireysel olarak farklı olduğunun ve zayıf yönlerinin varlığının teslim edilmesi ve gelişmiş ekonomik insanın öğrenerek karar verme sürecini ayarlayabileceği kabulü için yıllar geçmesi gerekmiştir. Böylece ekonomik insan modelleri değer, sosyal ilişkiler ve roller gibi konuları da araştırmaya başlamıştır. Örneğin oyun teorisi ile oyuncuların sosyal zekalarını başkalarının tarihsel veya kültürel tercihleri temelinde ne yapabileceğini tahmin etmeye adanmaları gerektiği kabul edilmiştir (Ng ve Tseng, 2008: 266). Ama kitap üzerinde ekonomik insan ve sosyolojik insan hala uzlaşamaz görünmektedir çünkü ekonominin kökü, kimliğine bakılmaksızın her bireyin kendi çıkarlarına uygun hareket ettiği üzerinedir. Kendi çıkarı peşinde koşan insan varsayımı bize metodolojik olarak bir kolaylık sağlasa da insan bilimi için insan davranışını öngörebilmek açısından eksik kalmaktadır.

“Thornstein Veblen Kullanım Kılavuzu” adlı eserde “Thornstein Veblen: Çok Yönlü Bir İktisatçı” adlı makalesiyle yer alan İzzettin Önder’e göre, kurumsal görüşün temsilcilerinden olan Veblen, “bireyi “beşerî kültürün tüm aşama ve değerlerinden” soyutlanmış ortamda ele alması nedeniyle neoklasik iktisat öğretisine eleştiri yöneltmekte” haklıdır. Sosyal kurumların birbiriyle etkileşimi yadsınamadığından tüm ilgili elemanların dikkate alınması gerekmektedir (2015: 66).

“Bireysel davranışlarda biyolojik, yapısal ve tarihsel unsurların önemi Veblen’in en fazla vurgu yaptığı görüştür. Bireysel davranışlarda çevre ve içerik birbiri üzerinde etkili olduğundan birey kadar çevre de belirleyici rol oynamaktadır. Veblen yaklaşımında bireysel kararlarda mantık son aşamada yer aldığından davranışların salt mantıkla yönetildiği savı ileri sürülemez. Mantık oluşum sürecinin altında inanma, inanma oluşum sürecinin altındaysa içgüdüsel davranış ve kazanılmış huy vardır. İçgüdüsel davranış kalıpları ve huy gelişimi, geçmişten aktarım şeklinde devralınma yoluyla olduğu kadar, çevresel kurumların da etkisi altında oluşurken, aynı zamanda kurumlar da insan davranışlarıyla şekillenir (Hodgson, 2004: 141-142 den akt. Önder, 2015: 63).

Bu ifadeler ışığında, salt bir mantıklı insandan ve onun karını ençoklaştırmak için hareket ettiğinden bahsetmek bireysel metodoloji için kullanışlı olsa da gerçek hayat için uygun görünmemektedir.

Karl Polanyi’nin “Büyük Dönüşüm”de sosyal antropolojiden yararlanarak ele aldığı; insanın yapısının ve mizacının her dönem ve kültürde aynı kaldığı, tarih boyunca değişmediği ve bunun rasyonel insan tipi (bencil çıkar) olmadığı tezi de rasyonel insan kavramının sorgulanmasında önemli bir yere sahiptir. İnsanlar sosyal çevrelerinde, ahlaktan, törelerden, alışkanlıklardan ve normlardan etkilenirler. Kolektif duygular oluşur ve bu duygular saygı görüp ödüllendirildiği sürece genelleşir ve toplum üyeleri de gerekli nitelikleri geliştirirler. Polanyi de ilkçağlardan itibaren piyasa ekonomisinin oluşmasına kadar iktisadî faaliyetlerin sosyal ilişkiler ve sosyal işler içinde yerleşik olduğunu ve ilksel ve arkaik dönemlerdeki iktisat anlayışının bugünkü piyasa ekonomisinden farklı olduğu iddiasını savunmuştur.

Klasik iktisat, neoklasik iktisat, yeni kurumsal iktisat, işlem maliyeti iktisadı ve sosyolojiyi inceleyen sosyolog Granovetter (1985) de, insanların davranışlarının sosyal ilişkilerinden derinden etkilendiğini ve ekonomik eylemlerin sosyal ilişkiler içine gömülü olduğunu ileri sürmüştür.

Sosyolojik bakış açısı, insani bir iktisat amacıyla, insan davranışının bir amaca yönelik olduğu varsayımı ile açıklanabileceğini düşünen ve iktisatçıların gerçek insanların gerçek eylemleri ile ilgilenmeleri gerektiğini savunan bir konumdur. Teorilerin ütöpik bir ekonomik adam temelinde inşa edilmesine ve rasyonalite kavramına karşı çıkılır. Bu bakış açısına göre çıkarıcı bir yönelim sonuçları açıklamak için yetersiz görünmektedir. *“Ekonomi insanı atomik ve çıkarıcı olarak görürken, sosyoloji insanı, kimliği ve eylemleri toplumdaki rolü tarafından belirlenen tanımlanan biri olarak görür”* (Ng ve Tseng, 2008: 265).

Her ne kadar sosyal unsurları işin içine dahil etse bile iktisat için “iktisadi insan” daha kullanışlıdır. Sosyologlar ise benliği ve toplumu birbirinden ayıramaz olarak görürler. Sosyoloji insanın rolü ve kimliğiyle ilgilenirken, iktisat insanın ne olduğuna dair felsefi bir mefhum sunmamaktadır.

“O zaman insan, atomistik bir tarzda bile toplumla etkileşime girdiğinde veya toplum tarafından yönlendirildiğinde, atomistik doğasını “yitirir” ve sosyolojik insan haline gelir... Ekonomik insanın amacı, kaynakların kıtlığını göz önünde bulundurarak, davranışını tahmin etmek ve içinde bulunduğu toplumda yapması gereken etkileşimli seçimlere bakmaktır. Sosyolojik insanın amacı (ise), kim olduğunu, bir toplumdaki insanlarla nasıl etkileşim kurduğunu ve bu tür davranışların öncüllerini belirlemektir” (Ng ve Tseng, 2008: 280).

Ekonomik insan bireyci tercihleri vurgular ve herhangi bir kişisel ilişki tarafından engellenmezken, sosyolojik insan kavramında insan ve toplum birbirine bağımlıdır ve sosyal normlar önemlidir. Ekonomik insan rasyonel olup kişisel çıkar tarafından yönlendirilirken, sosyolojik insan tamamen rasyonel olmayıp toplumun bir parçası durumundadır ve sosyal rolünü yerine getirmeye çalışır. Karşılıklı bağımlılık, sınırlı akılcılık, sosyal öğrenme, toplumu inşa etme ve onun tarafından inşa edilme ile normlar, roller ve ilişki odaklı olmak “homo-sociologicus” kavramını meşru kılmaktadır (Ng ve Tseng, a.g.e.: 273).

Homo-sociologicusun normlar ve bireysel çıkar arasında nasıl seçim yaptığını gösteren belirli karar kriterleri yok gibi görünse ve bu durum da sosyolojik insan için eleştirilere sebep olsa da (Ng ve Tseng, a.g.e.: 276) ekonomik insan ve aslında bir araç olarak ekonomi, değerlerden veya yargıdan yoksun olduğu için, sosyolojik insanın ekonomik insana göre daha üstün bir açıklama kabiliyetine sahip olduğu kabul edilmektedir.

Homo-economicus için kazandığı her bir kuruşu ihtiyaçları doğrultusunda harcamak “çıkarına uygun ve rasyonel” karar olacaktır. Ancak paranın “değiştirilebilir/birbiri yerine kullanılabilir” olma özelliğinin insanların günlük hayatında bir karşılığının olmadığına şahit olmaktayız. Her bir kuruş birbiri yerine kullanılabilen genel bir parayı değil, sosyal anlamlarla örölü bir etiketlemeyi içermektedir. İnsanlar parayı özelleştirerek etiketlemekte ve kaynağına göre harcama yönünü tayin etmektedirler. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere helal-haram para gibi etiketlemeler yapıldığına dair literatürde birçok örnek bulunmakta olup insanlar bu etiketlemelere göre harcama kararı vermektedirler. Bu durum ise şahsi dünyalarında ya da içinde yaşadıkları toplumda varolan kültür ışığında belli kabullere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. “Haram parayı çocuğunun kursağından geçirmek istemeyen” bir homo-economicusun varlığı ne kadar mümkünse bu kavramsallaştırmanın/varsayımının kendisinin de gerçek ekonomik ve toplumsal hayat içindeki açıklama kapasitesi aynı derecede mümkün görünmektedir. Oysa homo-sociologicus kavramsallaştırmasında para harcamak, içinde yaşadığı toplumun norm ve değerlerine göre bir sosyal anlam taşıyacağı için gerçek hayattan kopmamayı sağlamaktadır. Paranın “nesnel ve rasyonel bir para” olmasına getirilen eleştirilerin paranın sosyalliğinde aranması mümkündür. Homo-sociologicusu doğuran kültür, o toplumda paraya yüklenen sosyal anlamların da farklılaşmasına sebep olmaktadır.

1.4. Sosyal “Para” ve “Anlamı”

Paranın ekonomik etkisi, miktar teorisi, dolaşım hızı ve parasal reform üzerine makaleler çok olsa da paranın toplumsal anlamı üzerine kaynak oldukça azdır. Bu nedenle para, öncelikle iktisatçıların etki alanı ile sınırlı kalmaktadır. Serbest bireylerin piyasa işlemlerinde rasyonel katılımcılar olarak davrandıkları, yalnızca fiyat ve miktar ayrımları yaptıkları, tüm paraların aynı olduğu ve dünyanın tarafsız bir alan olduğu varsayılmaktadır. Her ne kadar Thorstein Veblen “Aylak Sınıfın Teorisi”nde paranın satın aldıklarının toplumsal anlamı konusuna değinmiş ve tüketim kültürü üzerine çalışmalar, örneğin Baudrillard’ın “Tüketim Toplumu” eseri, modern metalar için sembolik anlamların önemine işaret etmiş olsa da genel bir “sosyal para” kavramlaştırması ve teorisi bulunmamaktadır.

Sosyal bilimciler için para daha çok “yıkıcı” bir unsur olarak kabul edilmektedir. 20. yy dan itibaren ticaret ve para akışı, küreselleşmenin de etkisi ile dünya çapında artmış ve parasal hacim çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Ancak gerçekten bu parasal işlemler arttıkça sosyal hayat düşünüldüğü gibi soğuk, mesafeli ve hesapçı bir hale mi gelmiştir? Standart yanıt genellikle “kesinlikle evet” şeklindedir. Ancak paranın sosyal hayattaki rolü ve sosyal hayat ile karşılıklı etkileşimi hakkında pek fazla şey söylenmemektedir. Sosyal bilimciler parayı paradoksal olarak ele alırlar. Para, modern toplumun temel bir unsuru olarak görülse bile, sosyolojik bir kategori olarak analiz edilmeden kalmaktadır. Para sanki yeterince toplumsal kabul edilmeyerek sosyolojinin de ilgi alanı dışında kalmıştır.

Zelizer; *“Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi otuz sayfadan fazlasını paraya ayırır, ancak paranın sosyal özelliklerine bir tane ayırmaz”* (1994: 4) diyerek bu durumu eleştirmektedir.

Oysa bir egemen güç tarafından belli bir toprak parçasında geçerli olmak üzere bastırılan para toplumda bir konsensüsün varlığının işaretidir. Bu paranın toplumsallığını paranın üzerinde yer alan resim ve ifadelerde bile okumak mümkündür. Toplum olarak kimlere değer verildiği, kimlerin kağıt parada resminin olmasını hak ettiği ve hangi önemli olaylara ait günlerin madeni paraya bastırıldığı sosyal anlamlarla dolu bir gösterge olabilmektedir. Örnek olarak ülkemizde 1998 yılında madeni paraların Cumhuriyetin 75. yılına özel olarak “75. Yıl” logosu ile kullanıma sunulması ve de 2016 yılındaki darbe girişimi sonrasında “15 Temmuz” logolu paraların basılması gösterilebilir. Geçmişe gittiğimizde ise deniz kabuğunun veya hayvan derisinin para nesnesi olarak kullanılmasının nedenleri de yine bu ilişkilerin gerçekleştiği toplumsal ve doğal koşullarda anlaşılabilmektedir.

Ancak hükümetler neyin “para” olarak görülmesi gerektiğini ve dolayısıyla neyin ödeme olarak sayılması gerektiğini belirleyebilseler de piyasa katılımcılarına gelecekte herhangi bir değişim aracının kullanımını dayatma gücüne sahip değildirler. Bir meta ortak bir mübadele aracına dönüştürülebilir fakat “parayı” yaratan devlet değil, piyasada işlem yapan herkesin ortak uygulamasıdır (Hülsmann, 2019).

Simmel ve çağdaşları için nesnelliği ve nicelliği getiren, duygulardan ve kültürden arınmış, birbiri yerine kullanılabilir tek tip bir iktisadi paranın sözkonusu olması pozitivist düşünce hakimiyetinin uzantısı olarak düşünülebilir. Bu hakimiyet 20. yy da

doğayı, genetiği, kısaca insanı ilgilendiren herşeyi kontrol edebileceğine inanılan ve “üstün” olduğu düşünülen bir bilim anlayışının sonucudur. Tek bir doğrunun varlığına inanılan bu “bilim” anlayışında duygusallık, güdüsellik gibi insani özellikler küçümsenir ve duygusal kararlar mübah görünmez ancak tüm insanların tüm zamanlarda duygusal kararlar aldığı bir gerçektir. Paranın içinden sosyal unsurların çıkarılması pozitivism ve iktisat için kullanışlı olsa da gerçek hayatta para kimse için “sadece para” değildir. Paranın bölünebilir, değiştirilebilir ve birbiri yerine kullanılabilir olmasının bilime kattığı kolaylık teslim edilse de para insanlar tarafından sosyal unsurlardan tam olarak arındırılarak kullanılmamakta tam tersine ona yüklenen anlamlar ile tasnif edilip farklılaştırılmaktadır.

Mises’in paranın miktar teorisine yönelik eleştirisini vurgulayan Hülsmann’a göre bu eleştiri para teorisinin çok ötesinde bir etkiye sahiptir. Nicelik teorisi için bu eleştirinin önemi çok geniş bir gündemi temsil etmektedir: genel olarak sosyal bilimlere nicel bakış açısının eleştirisini. Hülsmann;

“Mises, insan eylemlerini sosyal alandaki yansımalarla bağlayan nicel sabitlerin olmadığını gösterdi. Elma için artan bir talep, her durumda, aksi takdirde mevcut olandan daha yüksek elma fiyatlarına yol açacaktır. Ancak elma talebinde yüzde 10’luk bir artışın, örneğin elma fiyatlarında yüzde 8 veya yüzde 14’lük bir artışa neden olacağını söyleyen bir yasa yoktur. Gerçek miktarlar her zaman her bir vakanın özel koşullarına bağlı olacaktır” (2019),

ifadesi ile gerçek insanların gerçek eylemlerinin koşullara bağlı olarak değişiklik arz edeceğinin ve bunun nicel kurallarla ifade edilemeyeceğinin Mises tarafından vurgulandığını belirtmiştir.

Ancak genel kabul gören bir şekilde niteliği nicele dönüştüren “para” sayesinde herşeyin iktisaden bir değeri olduğu varsayılr hale gelmiştir. Bu değer niceliksel olarak belirlendiği için “şeyler” aynı düzlemde karşılaştırılabilir olmaktadır. Malın kıtlığına, ulaşılabilirliğine ve faydasına göre fiyatları değiştirilebilir. Bir kazak ile bir yüzük aynı tür olmamaları nedeniyle eşit değildir ancak fiyatları sayesinde karşılaştırılabilir ve kıyaslanabilir hale gelirler. Nicelleştirme “bu kazak bu yüzükten 1.200 TL daha az değerli diyebilmemize olanak sağlayacaktır. Rasyonel karar almada ve kapitalizm mantığında nicelleştirme her şeyi her şeyle kıyaslama fırsatı yaratmıştır. Karar verirken belli karşılaştırmalar kullanma imkanını doğurmuştur. Ancak aslında

eğer söz konusu kazak aile büyüklerinden kalmış bir kazaksa, “değerli” anılar barındırıyorsa ya da önemli bir kişiden armağansa niceliğine bakılmaksızın şahsi dünyamızda yüzükten daha değerli olabilmektedir. Çünkü esasen herkes için her şeyin fiyatı aynı değildir. Herkes her şeye aynı parayı vermeyi tercih etmeyebilir. Pazarda benzer vitamin ve tat içeriğine sahip iki meyveden hangisini alacağımızı sadece fiyatlarının karşılaştırılması değil çocuğumuzun hangisini sevdiği belirlemektedir. Rasyonel karar ucuz olan armutu satın almak olsa bile çocuğumuzun sevdiği meyve olan elmayı almak bizi duygusal olarak tatmin edecektir. Para konusunda verilen kararların her zaman rasyonel olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Yine paranın niceliğinin ötesinde bazı durumlarla karşılaşmak sözkonusu olabilmektedir. Örneğin para sosyal ilişkilerin ve kişisel anlamlandırmaların ışığında bazı hususlarda konusu açılmaması gereken bir “şey” olarak kabul edilmektedir. Bir çocuğa parasal bir değer atfedilemez. Bir hediyein fiyat etiketi kaldırılır ya da karşılıklı bir yardımlaşmada paranın lafını etmek ayıp olarak düşünülür. Ya da komşumuz bizi yemeğe davet ettiğinde tatlı ya da çiçek götürmek yerine para vermenin asla uygun olmadığı aşikârdır. Bunları paranın sosyal hayatına vurgu yapmadan anlamının ve açıklamanın mümkün olmadığı ortadadır. Carruthers bu konuya aşağıdaki ifadelerle değinmektedir.

“Önemli bir farklılaştırma biçimi, parayla teması kontrol eder ve onu diğer şeylerden ayırır. Ahlaki ve kültürel sınırlar nesnelerin etrafında çizilir ve bazı nesneleri ve ilişkileri fiyatlandırmanın uygun olduğu halde diğerlerine fiyat vermenin yanlış olduğu yönünde güçlü ve paylaşılan bir hisle pekiştirilir” (2010: 60).

“Homojen paranın farklılaşması hem “modern” hem de “geleneksel” toplumlarda ortaya çıkar. İnsanlar bazı nesnelere fiyatlar ekleyerek ve diğerleri için fiyatları reddederek (paha biçilmez mallar olarak adlandırılır) sadece farklı değerleri değil, ayrı değer ölçeklerini de kabul ederler. Bazen anlamlar nispeten kendine özgüdür (bir aile yadigârı), ancak bazen de geneldir (dini eserler, kamusal semboller) ve bütün bir topluluk tarafından tanınabilirler” (2005: 357).

“Paha biçilemezlik” ile ilgili çarpıcı bir örneğe Carruthers ve Esperald, Wendy Esperald’a ait bir çalışmadan yapmış oldukları alıntı ile değinmektedirler. Sözkonusu çalışmada, nicelleştirme “bilim”, “doğruluk” ve “tarafsızlık” anlamına geldiği için, sahip olunan toprak üzerine kurulacak baraj projesi gibi konularda Amerikalı politikacı, çiftçi ve diğer sıradan paydaşların, o projeye atfedilen parasal maliyetlere veya fayda-maliyet analizine genellikle katılmadıklarına ve sunulanları kabul etmeye

yatkın olduklarına değinilmektedir. Ancak özellikle kültürel açıdan farklı olan Kızılderililerle toprakların paha biçilemez olduğu gerekçesiyle uzlaşmazlıkların ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Wendy Espeland, Amerikan Güneybatı'sından iyi niyetli maliyet-fayda analizinin Yerli Amerikan kültürünün ölçülemezleriyle karşılaştığı bir durumu şöyle anlatmaktadır;

“Önerilen bir su projesi, Phoenix metropol bölgesinin eteklerinde yaşayan küçük bir kabile olan Yavapai'nin atalarının topraklarını sular altında bırakacaktı. Büro özenli bir şekilde bu alternatifin tüm ekonomik, biyolojik ve sosyal etkilerini hesaba katmaya çalıştı ve görev bilinciyle bir maliyet-fayda analizi gerçekleştirdi. Çalışmanın sadece tek bir özet ölçü üretmemiş olması önemlidir. Aksine, etkiler farklı kategoriler altında ayrı ayrı ölçüldü ve bu nedenle sosyal, çevresel, ekonomik ve kamusal katılım “hesapları” vardı. Bu tür ayrımlar, her tür etkinin kendine özgü önemini yansıtıyordu. Yine de Yavapai, Büro'nun çabalarını reddetti. Bunun nedeni, kabilenin Büro'nun topraklarının kaybının parasal maliyetini hafife aldığını düşünmesi değil, paranın değerini anlamak için son derece uygunsuz bir standart olmasıydı. Yavapai'nin gözünde atalarının toprakları kutsal ve ölçülemezdi” ((Wendy Espeland, *The Struggle For Water: Politics, Rationality And Identity In The American Southwest 183-222*, 1998, s.31-40 dan akt. Carruthers ve Espeland, 1998: 69).

Görüldüğü gibi nicelik karşılaştırmalarının ya da fayda-maliyet analizin ötesine geçen kültürel durumlar karşımıza çıkabilmektedir. İnsanlar her kültürde para, mal ya da hizmetler için benzer değerlendirmelerde bulunmayabilirler. Ancak iktisat için kişisel ve kültürel farklardan arınmak olumlu/kullanışlı bir yöntemdir. Nitekim iktisatın mevcut varsayımlarında amaç sadece paranın miktar ve fiyatı ile ilgilenmektir. Bu konuya değinen Aslan'a göre;

“İktisat karşılıklı her mal (veya başka bir şey) alış-verişini açıklamayı amaçlayan bir disiplin değildir. Örneğin karşılıklı olarak birbirine hediye veren iki insanın bu davranışı neden gerçekleştirdiklerinin açıklaması, iktisadın alanına girmemektedir. Ya da bir insanın kendi arabasına bir başkasını gönüllü olarak alması ve gideceği yere bırakması, yine iktisadın alanına girecek bir konu değildir (2019: 271).

Örnekleri çoğaltmak mümkündür; tanrı misafiri olarak adlandırılan birine yemek ikram edilmesi ya da “göz hakkıdır” diye yoldan geçen bir kişinin yabancı bir bahçeden meyve toplamasına müsaade edilmesi de yine iktisadın alanına girecek konular değildir.

“...Ama bu olaylar, bir “piyasa ilişkisi” olarak, birinin diğeri için verdiğine/yaptığına karşılık bir bedel ödemeyi gerektirdiğinde, bu ilişki iktisadın alanına girmektedir. İki

insan arasındaki mübadele ilişkisi, parayı gerektirse de gerektirmese de bu nedenle iktisadın alanına dâhildir... Paranın işlevleri, para ile metalar arasında bir ilişki gibi görünse de aslında ilişkinin öncelikle insanlar arasında tanımlı olması, burada asıl vurgulanması gereken konudur. Bu olgu paraya ilişkin tartışmaların en önemli yönlerinden birini oluşturmaktadır” (Aslan, 2019: 271).

“Paranın toplumsal yaşam içinde farklı niteliklere sahip olması iktisadın alanına girmemektedir ve bu şaşırtıcı değildir; zira iktisatçı için para, kaynağından veya nasıl kazanıldığından bağımsız olarak, sadece satın alma gücünü temsil etmektedir” (a.g.e.: 272).

Ancak paranın olmadığı yere iktisadın ilgi duymaması ve fakat paranın var olduğu durumlarda da sosyolojik bakış açısının kullanılmaması paraya sosyal yaklaşımın gelişmemesine sebep olmuştur. Aslan, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Mübadele, biçimsel olarak, iki nesnenin, para aracılığıyla el değiştirmesi şeklinde gerçekleşmektedir; yani fiziksel olarak iki nesne karşılıklı olarak yer değiştirmektedir. Ancak bu görüntü, yukarıda tartışıldığı gibi, bu ilişkinin neden ve nasıl gerçekleştiğini, bu ilişkinin varsayımlarını ve bu ilişki içindeki bireylerin nasıl bir bilinçle hareket ettiklerini açıklamaktan kesin olarak uzaktır. Oysa bu fiili eylemde, görünenin ötesinde karmaşık birtakım ilişkiler mevcuttur ve bunlar yalnızca insanlar arasında bir ilişki olarak gerçekleşebilir niteliktedir, nesneler arasında değil. Değeri ve parayı bir toplumsal ilişki olarak tanımlamanın gerçekliği de burada yatmaktadır” (a.g.e.: 281-282).

Aslan’ın burada vurguladığı gibi mübadelelerin karşılıklı olmasında malların ya da hizmetlerin dışında insanların varlığı toplumsal bir ilişkinin ve onun getirdiklerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir.

Toplumsal bir ilişkinin varlığı ise insanların iletişiminin, norm, değer ve kültürleriyle birlikte şekillendiği ve belli anlamlarla donanmış olduğu gerçeğini önümüze getirmektedir. Anlamanın bilinç aracılığıyla oluşmasına ve bilincin de iletişim sayesinde insanların yaşadıkları dünyayı algılamalarına ve dolayısıyla bir nesne hakkında benzer bakış açılarına sahip olmalarını sağlamasına Ng ve Tseng, Husserl’den yaptıkları alıntı ile makalelerinde şu şekilde yer vermişlerdir;

“Husserl, insan bilincinin nesneleri anlamının başlangıç noktası olduğunu vurgulamıştır. Bilinçli deneyimin kasıtlı olarak anlamının nesnesine (nesnenin yansımasına) yönelik olduğunu ve anlamın her zaman insanların bilinçli deneyimleriyle yüklendiğini iddia etmiştir. İnsanlar ancak anlam oluştuktan sonra aynı nesneyi kendi bilinçlerinde yeniden oluşturabilirler ve tüm nesne dünyası benliğin bilinçli deneyimleri ile başkalarının bilinçli deneyimleri arasındaki iletişimden oluşur” (2008: 273).

Zelizer de;

“... Psikolojide, yeni çalışmalar paranın psikolojik olarak genel olduğu fikrini reddediyor, bunun yerine paranın çoklu simgeleştirmeleri içerdiğini savunuyorlar ve bireylerin para türleri arasında ayırım yapma yollarını göstererek iktisatçıların değiştirilebilirlik varsayımına meydan okumaktalar. Örneğin, insanlar beklenmedik bir gelire, ilgili meblağlar aynı olsa bile, ikramiye veya mirastan çok farklı şekilde muamele ederler... Dolayısıyla, paranın tahsis edilmesi sosyal bir süreçtir: para bireylerden çok çeşitli sosyal ilişkilere bağlıdır” (1994: 25),

ifadesi ile konuya psikolojik ve sosyal açıdan yaklaşmanın önemini vurgulamaktadır. Paranın sosyal hayatın tam merkezinde yer alıyor olmasına başka bir örnek de onun hakkında dinsel yorumların mevcudiyeti ile ispatlanmaktadır. Para faiz nedeniyle sosyal bir anlamla donatılmış ve nesnellikten uzak bir şekilde “yıkıcı” olmakla bütünleşmiştir. *“Kilisenin faizi yasaklaması örneğindeki gibi, parayı kişisel bir anlamla donatmak... Bize tamamen yersiz ve ekzantrik görünmektedir”* (Simmel, 2017: 286).

Simmel’e ait bu “yersizlik” inancına karşın gerçekte Hristiyanlık ve Müslümanlıkta faizin haram olması yönündeki yorumun birçok insan tarafından modern dünyanın ritminde hala kabul ediliyor olması hem paraya yüklenen kişisel/sosyal anlamlar için iyi bir örnek teşkil etmektedir hem de toplumdaki topluma bu anlamlandırmanın nasıl değiştiğini ispat etmektedir. Bir Yahudi için faiz konusu çekince yaratmayacakken bir Müslüman ya da Hristiyan için durum farklıdır. Yahudilerin ticaret ve para işlerinde uzman kabul edilmelerinde, herhangi bir çekinceye sahip olmamalarının bir payı olduğunu varsaymak mümkün görünmektedir.

Özetle para sosyal bağlamda hayat bulmakta, anlamı ağlar boyu değişikliğe uğramakta ve insanların anlamlandırmaları da bundan etkilenmektedir. Kültürler, sosyal ortamlar ve zorunluluklar paranın nasıl kullanılacağını şekillendirir. Değişim normları gelişir ve zamanın bir noktasında uygunsuz olarak kabul edilen şeyler daha sonra kabul edilebilir hale gelebilir. Faizin haram olduğunu düşünmekle beraber modern insan kendisinin bankadan mevduatı karşılığı aldığı faize “enflasyonun paranın değerini azaltan etkisine bir çözüm” adlandırması ile farklı bir anlam yükleyerek durumu meşrulaştırabilir.

Ya da üretim fazlasının oluşmadığı dönemlerde yoksullara yardımın parayı harcamayı etkin bir şekilde başaramayacakları gerekçesi ile aynı yardım şeklinde olması

gerektiğini düşünen bir hükümet talep artışını desteklemenin gerektiği dönemlerde parayı etkin kullanmayı bilsin/bilmesin yoksullara nakdi yardım yapılması yönünde fikrini değiştirebilir, paraya yükledikleri anlam dönüşebilir (Zelizer, 1994: 119-142). Carruthers ve Stinchcombe'in paranın sosyalliğine yaptıkları vurgu da önemli bir noktaya temas etmektedir;

“Midas dışında, insanlar parayı yalnızca başkaları istediği için ister ve mal ve hizmet karşılığında kabul eder. Kendi içinde, modern para yalnızca bir kağıt parçası veya bir metal parçasından ibarettir (ancak, oldukça standartlaştırılmış ve resmileştirilmiştir). Para talebi, herkesin istemesi anlamında neredeyse tamamen sosyaldır, çünkü herkesin istemesini beklemektedir. Paranın önemli dolaylı talebi nedeniyle, varlıkların en likiti haline gelir; fakat tersine, dolaylı talep yalnızca paranın likit olması, özel ve kamusal tüm borçlar için yasal ödeme olması nedeniyle mevcuttur” (1999: 377).

Paranın ne olduğu hem Weber hem de Simmel'de ağırlıkla rasyonellik bağlamı bir bakış açısını temsil etse de her iki düşünür de bu konuda “sosyal” unsurları ve sosyolojiyi de aslında gözardı etmiş değillerdir.

“Weber ve Simmel, kültürel olguların sosyolojinin konu alanı içerisinde yer almasının önemini vurgulamışlardır. Her ikisi de modern toplumlardaki gelişimsel eğilimleri incelemiş, sosyolojinin görevlerine getirdikleri sınırlamalara karşın, muhtemelen tarih felsefesi seviyesine aktarılacak toplum kuramları geliştirmeye devam etmişlerdir” (Sayer ve Frisby, 2017: 84).

Gerçekten de “Paranın Felsefesi”nde her ne kadar paranın rasyonel ve nesnel bir araç olmasına vurgu ağırlıklı kısmı oluştursa da “sosyal”e, nesnel ve öznel kültüre vurgu çoğu kez karşımıza çıkmaktadır. Hatta Ingham sosyolojik açıdan paranın doğasını anlamak konusunda Simmel ve Weber'in yeterince anlaşılmadığından ve eserlerine gereken önemin verilmediğinden bahsetmektedir (Ingham, 2004a: 63-68).

Para, bir kâğıt parçası, kibir sebebi, istif edilerek güven yaratan bir dayanak, bir güç ya da lütuf göstergesi olarak düşünülebilmektedir. Anlamı insanların ona nasıl baktığına ve onu nasıl algıladıklarına göre sonsuz çeşitlikte olabilmektedir. Paraya bakış açımız ise şüphesiz yaşadığımız tarihsel ve ekonomik konjonktürden, içinde bulunduğumuz koşullardan ve kültürümüzden etkilenmektedir. İktisat sosyolojisi bağlamında paranın incelenmesinde kültürel yaklaşımların iki zıtlığı barındırdığına değinmiştik. Hâkim düşünce paranın kültürel yıkıcılığı üzerine olsa da son zamanlarda kültürün para üzerindeki etkisi de ele alınmaya başlanmıştır. Sıradaki bölümde iki

bakış açısına da değinilerek paranın anlamla yüklenmesi ve adlandırıp etiketlenmesinde kültürün etkisine yakından bakılacaktır.

1.5. Kültürel Yaklaşımda Paraya Yüklenen Anlamlar

İktisat sosyolojisi, paranın sosyal ve ekonomik hayatla ilişkisinin incelenmesinde farklı yaklaşımlar barındırmaktadır. Bu yaklaşımlara göre para iktisatçıların iddia ettiği kadar renksiz, tarafsız, değiştirilebilir ve objektif değildir. Para, nesnel sosyal ilişkiler (sosyal yapı) ve bilişsel sınıflandırma ve çağrışımsal anlamlar (kültür) tarafından şekillendirilmektedir (Baker ve Jimerson, 1992: 680).

Para üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar yapısal ve kültürel perspektifler olarak iki temel boyut üzerinden değerlendirilebilir. Roller ve ilişkilerin kalıpları, yapısal perspektifin birincil endişesidir. Mikro düzeyde bu, iletişim ve mübadele gibi kişilerarası ilişkide bir nesne olarak parayı ifade etmektedir; makro düzeyde, ticaret ve piyasaları yöneten yasal ve politik mekanizmalar gibi mübadelenin düzenleyici bağlamını içerir. Kültürel bir bakış açısı ise parayla ilişkili bilişsel sınıflandırmalara ve çağrıştıran anlamlara odaklanır. Mikro düzeyde bu, parayla ilgili davranışlarını etkileyen bireylerin değerlerini, tutumlarını ve inançlarını içerir; makro düzeyde, toplumun dini ve medeni değerleri gibi daha geniş bir inanç ve anlam sistemini içermektedir (Baker ve Jimerson, 1992: 681).

Çalışmamızda kültürel bir perspektif kullanılacağına önceki bölümlerde değinmiştik. Kişilerin bireysel ve toplumsal öğrenmelerin paranın sosyal anlamlarının belirlenmesine olan etkisi araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda para ve kültür arasındaki karşılıklı etkileşime değinmek ve her ikisinin de birbiri üzerindeki etkilerini değerlendirmek yerinde olacaktır.

1.5.1. Kültür ve Para Arasındaki Karşılıklı Etkileşim

Paranın sosyalliğine yaptığımız vurgu paranın kültürle ilişkisi üzerinde durmamızı da gerektirmektedir çünkü kültür yani “insanoğlunun maddi ve manevi olarak ürettiği,

yarattığı kendilerine özgü olan ve gelecek nesillere aktardıkları herşey”, paranın farklı sosyal bağlamlarda nasıl kullanıldığına dair anlayışımızı derinleştirir.

Şerif Mardin, kültür için “arka plan şekillendiricisi” tanımını kullanmaktadır (1983: 12). Bu tanım kültürün, insanın günlük yaşamını, anlamlarını ve uygulamalarını etkileme ve şekillendirme kabiliyetini açık biçimde ifade etmektedir. Para gibi günlük yaşamın her alanında yer bulan bir kavram için kültürün etkisini yok saymamanın yerinde olacağı şüphesizdir. *“Kültür, insanların parayı kendileri için nasıl şekillendirdiğini anlamak, onu kendi amaçlarına göre bükme ve dokunduğu her şeyi homojenleştirme kapasitesine direnmek için önemlidir”* (Dodd, 2014: 269).

Carruthers ve Babb da paranın kültürel bir yapı olmasına vurgu yaparak;

“Para, belki de diğer ekonomik kurumlardan daha açık bir şekilde kültürel bir yapıdır. Açık ocaklı bir çelik fabrikasının basit maddiliğinden veya mahsul veriminin kesin doğasından yoksundur. Bunun yerine, para kendi kendini gerçekleştiren toplu bir kehanettir ve uygulanabilirliği insanların inançlarına bağlıdır” (1996: 1566) şeklinde ifade etmişlerdir.

Weber her ne kadar paranın en “mükemmel” hesaplama aracı olduğuna değinse de insan ve ona ait duygu, kültür, din vb. unsurları her zaman göz önünde bulunduran bakış açısı ile paranın kültürle ilişkisine şu ifadelerde yer vermiştir;

“...mübadale aracı olarak kullanılan şey temelde taraflar arasındaki anlaşmaların yöneldiği adetler, çıkarlar ve gelenekler tarafından belirlenir... Her mübadale aracı, kullanıldığı sosyal grup içerisinde bile, her tür mübadale için evrensel olarak kabul edilmez. Örneğin taş böceği kabukları başka şeyler için kullanılmakla birlikte, kadınlar ya da sığırlar için ödemedede kabul edilmemiştir” (2012: 192).

Paranın kültürle ilişkisine ilişkin yorumlara bakıldığında, paranın yol açtığı kültürel hasara dair şikayetlere sıkça rastlanmaktadır. Paranın, modern toplumun gizemli bir şekilde kendisine uyguladığı kültürel bir asit gibi olduğu inancı popülist bir çekiciliğe sahiptir. Ancak para ve kültür arasındaki ilişkiye dair argümanların ikili bir durumu mevcuttur. İlki, paranın kültürü nasıl şekillendirdiğine bakmaktadır ve ikincisi, kültürün parayı nasıl şekillendirdiğini ele almaktadır. Birinci yaklaşım, parayı nesnel ve nesneleştiren bir güç olarak görür; bu anlayışta para, en uçta, derin insan yabancılaşmasının bir aracı ve ifadesidir. Diğeri ise parayı, kullanıcılarının aktif ve

devam eden yaratımı olarak görmektedir. İkilik, esasen paranın niteliği niceliğe dönüştürme kapasitesinin rakip yorumlamalarından kaynaklanır.

Klasik düşüncede, paranın en iyi ihtimalle kültürel açıdan tarafsız ve en kötü ihtimalle kültürel açıdan yıpratıcı olduğu konusunda son derece modernist bir görüş mevcuttur. Yaklaşım, Marx, Nietzsche, Simmel, Polanyi ve hatta Giddens'ın yazılarında örneklenmiştir. Buna karşı, esas olarak yirminci yüzyılın son çeyreğinde, paranın sosyal ve kültürel alanda gömülü olduğu ve onun tarafından şekillendirildiği görüşünü geliştiren güçlü bir literatür ortaya çıkmıştır. Zelizer, Carruthers, Dodd ve Ingham'ın eserlerinde yer alan bu görüşe göre ihtiyaç duyulan şey, paranın nicelleştirici olarak rolünün bir açıklamasından ziyade paranın niteliklerinin bir teorisidir. Parayı kültürel olarak analiz etmek, parayı ekonomik işlevlere ve kurumlara indirgmeden şekillendiren uygulamalara ve anlamlara odaklanmamızı sağlamaktadır. Böyle bir yaklaşım ise parayı özerk ve mekanik bir şey olarak somutlaştırmayı imkânsız kılarak onu doğal olarak sosyal bir süreç olarak görmemizi talep etmektedir (Dodd, 2014: 271).

Kültür, yalnızca paranın ne yaptığını değil, paranın ne olabileceğini kavramak açısından da önemlidir. Bu nedenle, sadece Polanyi'nin öne sürdüğü gibi paranın kullanıcıları tarafından "direnme" yollarını ve Simmel'in savunduğu nesnel kültürün öznel kültürü yok etmesi meselesini değil, daha olumlu bir şekilde, aktif olarak parayı ve anlamlarını nasıl yarattıklarını da kavramamız gerekmektedir. Paranın asıl değerinin, sadece takasa alternatif olmasında değil, aynı zamanda ekonomik yaşamı zenginleştirmede oynayabileceği rolde yattığını akılda tutmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.5.1.1. Paranın Kültürü Şekillendirmesi

Klasik sosyal düşünce, paranın kültür üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu görüşüyle şekillenmiştir. Paranın kişisel ilişkiler alanını işgal ettiği zaman kaçınılmaz olarak bu ilişkileri araçsal rasyonalite yönünde değiştirdiği fikri mutlak bir piyasa parası modelini şekillendirmiş, para ve manevi değerler arasında keskin bir ikilem kurmuştur. Modern toplumda para, faydacı ve tarafsız kabul edilirken, kişisel ve sosyal değerler farklı, değiştirilemez ve bölünemez kabul edilir.

Toplumsal yaşamın parasallaştırılmasının tekdüzelik, kesinlik ve hesaplama yaydığını varsaymak tamamen yanlış değildir. Sonuçta, bir para ekonomisi sosyal organizasyon için önemli bir fark yaratmıştır. Örneğin, ekonomik ortaklıkların çoğalmasını kolaylaştırmış ve rasyonel bir iş bölümünü teşvik etmiştir. Ekonomik ilişkileri soyut nicel terimlerle ifade eden, rasyonel, kişisel olmayan bir piyasanın tarafsız aracı olarak hizmet eden “iktisaden mükemmel” para ile alınıp satılan tüm mal ve hizmetlerin oranı birkaç yüzyıldır hızlanarak artmaktadır. Tamamen teknik gerekçelerle, parasal muhasebe kesinlikle kişisel olmayan rasyonel ekonomik piyasaları teşvik etmiştir.

Daha önce de değindiğimiz gibi, klasik sosyal düşünce, paranın bir piyasa mübadelesi aracı olarak benzersiz uygunluğunun ve sembolik anlamlarının; homojenlik, bölünebilirlik ve likidite gibi özelliklerine dayandığını öne sürmektedir. Modern toplumda tüm paraların aynı olduğu, aralarındaki herhangi bir farklılık varsa da bunun niteliksel değil niceliksel olabileceği varsayılır. Ayrıca manevi değerlerin- yani kişisel, sosyal ya da kutsal hayata bağlı değerlerin-araçsal olan parasal değerlerden tamamen farklı olduğunu ve paranın aracılık ettiği ilişkilerin kaçınılmaz olarak genişlediğini ve sosyal yaşamın diğer alanlarını ve genel olarak artan bir şekilde toplumu yozlaştırdığını ifade etmektedir. Bu düşünce paranın manevi değerleri dönüştürebileceğini ve hatta zaten dönüştürdüğünü varsayar ancak bunun tersini kabul etmemektedir; para, piyasa ekonomisinin “dışından” kaynaklanan değerler, uygulamalar ve inançlardan nadiren etkilenmektedir (Dodd, 2014: 287).

Para, nitel olanı nicele dönüştürerek rasyonelleşmeyi hızlandırdığı için övülürken bir taraftan da toplumda nitelin nicelin arkasında kalmasına sebep olduğu yönünde eleştirel bir düşünceye sebep olmuştur. Soyut bir mübadele aracı olarak, para sadece özgürlüğe değil, aynı zamanda artan sayıda mal ve hizmeti piyasa ağına çekme gücüne de sahiptir. Dolayısıyla para, toplumun kaçınılmaz metalaşması için bir araçtır. Modern yaşamın nesneleştirilmesinin ikili bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bir yandan, bir para ekonomisinin, her bireye ekonomik mübadele koşullarını ve ortaklarını seçme özgürlüğü tanıyarak geleneksel düzenlemelerin kişisel bağımlı kıldığı savunulmaktadır. Ancak paranın nicel tarafının daha olumsuz ve çözücü bir kimyasının varlığı da kabul edilmektedir.

Paranın sosyal ilişkilere zarar verme ve dayanışmayı yok etme kapasitesine dair görüşün kaynağı ortaçağa kadar uzanmaktadır. Carruthers bu durumu; “Ortaçağ

ekonomisi gittikçe daha fazla para kazandıkça, yorumcular paranın yayılması ile istenmeyen sosyal değişim arasında nedensel bir bağlantı algıladılar. Yüzyıllar boyunca para, toplumsal istikrarsızlığa dair köklü endişelerin odağı oldu, toplumu rahatsız eden her şeyin güçlü bir sembolü oldu” (2010: 55) şeklinde belirtmektedir.

Dodd da paranın sosyal düşüncedeki yabancılaşma ve nesnelleşmede bir “araç” olarak görülmesine değinerek; “*Marx’ın paranın yabancılaşma ve meta fetişizmiyle ilişkisi, Nietzsche’nin paranın insan ahlaki vicdanının odak noktası olarak Tanrı’nın yerini aldığına dair argümanı ve Simmel’in tüm kültürün nesneleştirilmesi analizinin odağına parayı yerleştirmesi, her biri parayı bir araç olarak aktarmaktadır” (2014: 273) şeklinde ifade etmiştir.*

Para, sosyal ilişkileri bozmaktan ve modern kültürel yaşamı değiştirmekten sorumlu görülmüştür. Bu düşünürler, temasa geçtiği sosyal ilişkilerin niteliksel özelliklerinin aksine parayı nicel bir güç olarak tasvir etmişlerdir. Bu düşüncede para, sosyal hayatta yabancı ve yabancılaştırıcı bir mevcudiyet olarak görülmekte ve insanları basitçe birbirlerinin araçları haline getirerek bir araya getirmektedir. Nasıl para kendi başına bir nesne olarak yabancılaşmayı ifade ediyorsa, aynı zamanda insanları da bölerek ve temas ettiği her şeyi karşılaştırarak yabancılaştırdığı, doğal ve toplumsal ilişkileri kendi özel anlam ve renklerinden çekerek bozduğu kabul edilmektedir.

Galbraith de “Money: Whence It Came, Where It Went” adlı eserinde para peşinde koşmanın kabul edilemez davranışlara yol açabileceğini ifade etmektedir:

“Paranın tarihinde büyüleyici olan çok şey var. İnsan davranışını ve insan aptallığını zengin bir şekilde aydınlatan daha çok şey var. Para sevgisinin tüm kötülüklerin anası olduğu tartışılabilir. Birçokları için kutsal metin otoritesinden sadece biraz daha az bir peygamber olan Adam Smith, 1776’da, insanın o zamana kadar meşgul olduğu tüm uğraşlar arasında -savaş, siyaset, din, şiddet içeren eğlence, karşılıksız sadizm- para kazanmanın toplumsal olarak en az zarar veren olduğunu düşündü. Şüphesiz ki, para peşinde koşmak ya da onunla kalıcı bir ilişki kurmak, tek başına tuhaf değil, aynı zamanda oldukça sapkın davranışlara da neden olabilir” (1975: 3).

Zelizer sürekli genişleyen ve büyüyen bir piyasanın amansız bir şekilde tüm sosyal alanları istila edip kurutmasından endişelenen klasik sosyal düşünürlerin 19. yy boyunca, paranın etkilerinin piyasayı aştığını savunduğunu; daha da önemlisi, paranın, modern sosyal yaşamın yaygın araçsallığı için katalizör haline geldiğini kabul ettiklerini belirtmektedir. Zelizer, parasal kaygıların sürekli olarak genişlediğine ve

çoğu zaman yaşamın tüm alanlarını bozduğuna dair düşüncenin hakimiyetini şu şekilde eleştirmektedir;

“Bu anlayışa göre para, kişisel bağları hesaplayıcı araçsal bağlarla değiştirerek, kültürel anlamları ister istemez materyalist kaygılarla çürütür... Muhafazakârlar refahın getirdiği ahlaki çürümeden üzüntü duyarken, radikaller kapitalizmin insanlıktan çıkarılmasını kınadılar, ancak her ikisi de kötülüğün kaynağı olarak artan nakit ilişkileri gördüler” (1994: 2).

“Para, (onlara göre) modern yaşamın büyüsunü bozan, sapkın büyüülü asaydı.” (A.g.e.: 3).

“Georg Simmel, Paranın Felsefesi adlı eserinde, “paranın tamamen kalpsizliğinin, kendisi de para tarafından belirlenen sosyal kültürümüze yansıdığı” şeklindeki gözleminde bu on dokuzuncu yüzyıl görüşünü özetlemiştir” (A.g.e.: 6, Simmel, 2017: 346).

Hâkim görüşte paranın manevi değerleri dönüştürme gücüne dair hiçbir kuşku yoktur, oysa paranın değerler veya sosyal ilişkilerle karşılıklı dönüşümü nadiren kavramsallaştırılır veya açıkça reddedilir.

“Gerçekte, Marx, Grundrisse ve Kapital’de, para fetişizminin meta fetişizminin en göze batan biçimi olduğunu savundu. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkilerin şeyler arasındaki maddi ilişkilere dönüştürüldüğü sapkın süreç, parayla zirveye ulaştı. Diğer mallar için daha “doğal” değerlerini veya “kullanım değerini” ve dolayısıyla bazı ayırt edici niteliklerini koruyabilirler. Ama saf değişim değeri olarak para, zorunlu olarak “anlamsız” bir biçim aldı ve bu da metalar arasındaki olası tüm niteliksel ayrımları etkisiz hale getirdi. Para biçiminde, diyor Marx, “tüm metalar birbirine benziyor.” Ve daha da uyumsuz bir şekilde, para, vicdan veya onur gibi faydadan yoksun soyut nesneleri bile sıradan metalara dönüştürdü. Böylece paha biçilmez olanın kendisi fiyata teslim oldu” (Zelizer, a.g.e.: 8).

Polanyi de paranın metalaştırılmasının sonucunun kültürel yıkılma olacağını öngören bir pozisyonudadır. Piyasa toplumunun gelişiminin, toprak, emek ve paranın metalaştırılarak tamamen pazarlanmasındaki başarısızlığın etrafında durduğunu iddia etmektedir. Bunlar, doğrudan satış için üretilmemeleri, toplumun bizzat düzenleyici ilkelerinden türetilmeleri anlamında gerçekten meta değildirler. Emek, yaşamın ayrılmaz bir parçası olan bir insan faaliyetine verdiğimiz bir isimdir. Toprak, doğanın başka bir adıdır. Ve para sadece toplumun satın alma gücünün bir göstergesidir. Bu “metallardan” herhangi birini yalnızca arz ve talep güçlerine tabi tutmak- onları serbest piyasalarda satışa sunmak- “toplumun yıkılması” ile sonuçlanacaktır (Polanyi, 2013: 336).

Polanyi'nin Simmel'den farklı olduğu nokta, Paranın Felsefesi'nde öngörülen sosyal ve ahlaki erozyonun gidişatını sürdürmesine izin verilmeyeceğini tartışmasıdır. Polanyi'ye göre toplum, temel siyasi ve düzenleyici kurumları biçiminde, büyük bir karşı harekete yol açacaktır. Simmel'in en büyük korkusu ise bu yayılmanın kültürün nesneleştirilmesine yol açması ve insanları giderek sığılaşan ve araçsal hale gelen sosyal ilişkilere çekmesiydi. Bu endişesini, *“Renksizliği ve kayıtsızlığı ile ... [para] şeylerin özünü oyuyor... onların özgül değerlerini ve karşılaştırılmazlıklarının (özlerini oyuyor)...”* (Simmel, 2017: 404) şeklinde ifade etmiştir.

Ülkemizde “dini imanı para olmuş” sözü ile anlatılmak istenen düşünce, Simmel'in paraya “dünyanın seküler Tanrısı” (A.g.e.: 248) ifadesini kullanması ile aynı perspektifi yansıtmaktadır. Paranın ihtiyaç ve kişisel çıkar “tanrısı” gibi görülmesi, paranın çok önemsenen, tapılacak derecede arzu edilen ve istiflenen olması düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Paranın bireyin üzerinde görülmesi, yabancı ve uzak olabilecek her şeyin merkezi haline gelmesi ve dünyanın çeşitliliğini tek bir birimde birleştirme yeteneği gibi özelliklerine bakıldığında paranın “Tanrı” inancına benzer duygular uyandırabileceği şeklinde bir düşünce yapısı gelişmiştir.

Anthony Giddens da “yerinden çıkarılma” ifadesi ile “toplumsal ilişkilerin yerel etkileşim bağlamlarından kaldırılmasını ve sonsuz uzunluktaki zaman-uzam boyunca yeniden yapılandırılmasını” anlatmaktadır. Yerinden çıkarmanın bir düzeneği olan “simgesel işaretler” terimi ile (“herhangi bir özel konumda onları elinde bulunduran kişi ya da grupların belirli karakteristiklerine bağlı olmaksızın elden ele geçebilen mübadele araçları”nı kastederek) parayı ele almaktadır. Ona göre “modern para ekonomilerinde sağlanan yerinden çıkarılmışlık, paranın kullanıldığı modernlik öncesi uygarlıkların her birinde olduğundan çok daha fazladır” (2020: 27, 28, 30, 31).

Ancak bu bakış açısı yani paranın sosyal süreçleri nesnel şeylere dönüştürmesi kabulü kültürün ekonomik yaşamdaki rolünü sadece basitçe gizlemekle kalmamakta, aynı zamanda onu yok etmektedir. Özetle 19. ve hatta 20. yy da hakim olan görüş açısından para, sosyal hayat ve kültür üzerinde en iyi ihtimalle tarafsız en kötü ihtimalle yıpratıcı bir etkiye sahiptir. Nesnelleştirici etkisi nedeniyle insan yabancılaşmasının aracı ve ifadesi halini almıştır (Dodd, 2014: 271).

Günümüzde paraya yapışan bu olumsuz söyleme çoğu yerde rastlamak mümkündür. Birçok film ve kitapta çok para kazanmaya başlayan, yeni zengin olan kişiler önce eski

kişiliklerini sonra da eski dostlarını kaybetmektedirler. Bu varsayımda işin içine para girince ilişkiler mutlaka bozulmaktadır. Ancak gerçekten paranın insan ve kültür üzerinde tek yönlü bir etkisi mi mevcuttur, yoksa kültür ve dolayısıyla insan da para ve onun anlamı üzerinde herhangi bir etkiye sahip midir?

1.5.1.2. Kültürün Parayı Şekillendirmesi

Bu bölümde klasik sosyal düşüncenin bir eleştirisine yani paranın alabileceği çeşitli biçimlere ve parayı kullananların değerleri ve kültürel repertuarlarıyla karşılıklı etkileşimde bulunduğu dikkat çekilecektir.

Paranın yeniden üretimindeki kültürel faktörleri keşfetmek, paranın gelişimindeki kurumsal olmayan dinamiklere işaret ederek, bizi devletlerden ve bankalardan uzaklaştırmakta ve parasal devrelerin oluşumu için eşit derecede önemli olan sosyal ilişkilere yönlendirmektedir (Dodd, 2014: 271-272).

Kültürel yaklaşımla sosyal paraya odaklanmak kimlik oluşumu, etnik köken, ırk, cinsiyet ve bunların gücü hakkında daha geniş sosyal ve ekonomik sorularla parayı ilişkilendirmemizi sağlayacaktır.

Nigel Dodd'un ifade ettiği gibi;

“Para bir şey değil bir süreçtir: sosyal ilişkilerden oluşur ve paylaşılan anlayışlar bunlar için çok önemlidir. Kültür, basitçe paranın “sembolizminin” bir parçası değil- örneğin İngiliz Sterlini'nin “milliyetçiliği” değil, aynı zamanda bağlı olduğu muhasebe sistemleri gibi işleyiş tarzının ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak kültür ve paranın insan ekonomisindeki rolünü ele alan bilimsel literatüre daha yakından bakıldığında, devletlerin ve bankaların ürettiği paralar bile sıradan kullanıcılar tarafından paranın aktif olarak yaratıldığı sayısız yolu ortaya çıkarır (2014: 272).

Özellikle 20. yy son çeyreğinde kültürel etkilerin parayı nasıl şekillendirdiği araştırılmaya başlanmıştır. Viviana Zelizer kültürün etkisi ile paraya yüklenen sosyal anlamlar ve paranın işaretlenmesi konusuna ilk dikkat çeken sosyologlardan biridir. Onun benimsediği tanımla kültüre yani “paylaşılan anlayışlar ve bunların semboller ve uygulamalardaki temsilleri”ne (Zelizer, 2011: 2) yalnızca paranın sözde daha “gerekli”, yani “ekonomik” özelliklerine ek olarak muamele etmemek önemlidir. Zelizer, piyasaların (ekonomi) ve ahlakın (kültürün) birbirleriyle temasa geçtiklerinde çatışan düşman dünyalar olduğu fikrini yani bir tarafta rasyonalite, verimlilik ve

kişiliksizlik dünyası; öte yandan kendini ifade etme, kültürel zenginlik ve samimiyet dünyasının olmasını reddetmektedir (Zelizer, 2011: 429). Aksine ona göre, para ve piyasalar bu güçler tarafından içeriden şekillenmektedir.

Zelizer, böyle bir perspektifi ilk olarak “The Social Meaning of Money” adlı eserinde yer verdiği Birleşik Devletler’de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında reel gelirlerin arttığı dönemde yerel paranın analizi yoluyla geliştirmiştir. Giderek yaygınlaşan para kullanımındaki farklılaşma, ailelerin, hane halkı gelirinin nasıl tahsis edilmesi gerektiğini, neyin iyi harcama anlamına geldiğini ve mali durumlarını nasıl yönettiklerini yeniden değerlendirdikleri anlamına gelmekteydi. Sonuç olarak, homojen hane bütçesini oluşturan paranın ayrımlandığını, farklılaştırıldığını ve hem cinsiyet hem de sınıf farklılıklarını yansıtan şekillerde bireyselleştirildiğini ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, para, çoğu ana akım para teorisinin bize inanmamıza neden olduğundan çok daha esnek ve yeniden icat etme kabiliyetine sahiptir.

Zelizer, paranın kullanıcılar tarafından her zaman tahsis edilme şekli nedeniyle çoklu (homojen olmayan) olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır; “*Gelirimizin belirli miktarlarını yerel bir bütçeyi yönetmek için tahsis ederek veya alınan para birimini belirli bir satın alma işlemi için hediye olarak ayırarak, para birimine anlam yükleriz ve böylece “tüm paraların aynı olmamasını” sağlarız*” (1994: 11).

Zelizer, homojenizasyona karşı, paranın pazarın “dışında” var olan kültürel ve sosyal yapısal faktörlerden etkilendiğini savunmaktadır. Bu faktörler paranın kullanımını, kullanıcılarını, kullanıldığı tahsis sistemini, kontrol edilme şeklini ve nereden geldiğini şekillendirir.

Bu düşünceye göre, eğer insanlar paralarını farklılaştırabiliyorlarsa, para dokunduğu her şeyi homojenleştiremeyecektir. Parayı dönüştürebilir, kendi amaçlarına göre bükebilir ve kendi anlam yapılarını paranın çeşitli biçimlerine yükleyebilirler. Sosyal uygulamaların paranın kullanımını kısıtlayarak, paylaşımını düzenleyerek veya görünümünü değiştirerek parayı değiştirmesi kültürel etkinin göstergesi olmaktadır.

Zelizer’in Simmel eleştirisinin temeli bu düşünceye dayanmaktadır: “*Bir tür entelektüel renk körlüğünden muzdarip olan Simmel’in parlak para analizi, insanlar paraları kişiselleştirmek ve farklılaştırmak için farklı yollarla doğaçlama yaparken*

parasal bir ekonomide ortaya çıkan zengin yeni sosyal tonları yakalayamadı” (1994: 201).

Zelizer, tüm para biçimlerinin -ilkel ve modern, yerel ve devletin resmi para birimleri ve sanal ya da nakit paranın- içeriden kullanıcılarının sosyal uygulamaları ve kültürel değerleri tarafından şekillendirildiğini iddia etmektedir.

“The Purchase of Intimacy” adlı eserinde de parasal değerlerin yakın ilişkileri bozmadan samimiyete dahil edilebileceğini savunmaktadır. Zelizer’a göre, gömülü olma fikri, dikkatimizi ekonomik süreçlerin gömülü olduğu şeye yöneltir ve bu nedenle bu süreçleri incelenmeden bırakır. Esasında Zelizer piyasa ile kültürün düşman dünyalar olduğu varsayımını reddeden bir konumdadır. Hatta, paranın ve pazarların kültüre indirgenmesini de önermemektedir. Zelizer, kültürün paranın dışında olmadığını, aksine, paranın, kültür ve ekonominin karşılıklı etkileşim içinde, içiçe geçmiş olduğu bir alan olduğunu iddia etmektedir. Ona göre parasal farklılaşma, başkalarıyla bağlarımızı yönetme yöntemlerimizle yakından bağlantılıdır. İnsanlar ilişkisel olarak birbirleri ile bağlantılarını “çoklu parasal ayrımlar aracılığıyla” gerçekleştirirler. Bu ilişkisel çalışma bakış açısı ile parasal uygulamalara odaklanmak, paranın basitçe sosyal ve kültürel alanlarla eşleştirilen bir şey olmadığını, daha çok çeşitli insan ilişkilerinin aktif olarak yaratıldığı ve değer verildiği bir süreç olduğunu göstermektedir (Zelizer, 2005).

“En çok sayıdaki birinci grup, uzun süredir "ayrı alanlar ve düşman dünyalar" gibi ikiz fikirleri öne sürüyor: ekonomik faaliyet ve yakın ilişkiler için farklı alanlar iki küre birbiriyle temas ettiğinde ortaya çıkan kaçınılmaz kirlenme ve düzensizlikle. İkinci, daha küçük bir grup "başka bir şey değil" cevabını verdi: iki çelişkili ilke arasında bir karşılaşma oluşturmaktan çok uzak, düzgün bir şekilde görüldüğü gibi, ekonomik faaliyet ile yakınlığın karışması, normal piyasa faaliyetinin başka bir versiyonundan başka bir şey değil, bir tür kültürel ifade veya güç kullanımından başka hiçbir şey değil. Ait olduğum çok daha küçük bir üçüncü küme, ilk iki pozisyonun her ikisinin de yanlış olduğunu, yakınlığı ve ekonomik faaliyeti harmanlayan insanların aktif olarak "Bağlantılı Yaşamlar" inşa etmek ve müzakere etmekle meşgul olduklarını söyledi (Zelizer, 2005: 20-22).

"Düşman Dünyalar" yaklaşımları kişisel ilişkilerin ve paranın radikal olarak ölçülemez olduğunu ve karıştırılmasına izin verilmemesi gerektiğini düşünmenin analitik ve kuralcı hatasına atıfta bulunur. Ancak metalaştırma ve para yoluyla çevreyi kirlenme korkularının son derece yanlış yönlendirildiğini söylemektedir Zelizer. Ampirik

olarak, hayat bundan hem daha karmaşık hem de daha az nettir; insanlar günlük yaşamlarında her zaman bu sınırlara karşı çıkarlar. Kişisel ilişkiler ve para arasındaki normatif ayrımları ne pahasına olursa olsun sürdürmek, her türlü çelişkiye ve çoğu zaman kötü politikalara yol açar. Zelizer’in bize defalarca hatırlattığı gibi para, sosyal bağları tek tip olarak kurutmaz. Aksine, insanların nasıl algıladıklarını ve birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarını ortaya koyarak onları düzenler (Fourcade, 2016: 6).

Dodd da yoksul insanların sınırlı bütçelerini yönetirken birçok kişiden -akraba, komşu, banka- borç alma verme, ayırma, saklama gibi araç kullanarak idare etmeye çalıştıklarından bahsetmektedir. Bu durumu yorumlarken ise, *“Dünyanın yoksulları arasındaki finansal yönetimin, dünyanın en zenginlerinden çok daha karmaşık olduğu söylenebilir”* (2014: 290) ifadelerini kullanmaktadır. Sosyal ilişkilerin kendileri, aşırı yoksullukta parayı yönetmek için kullanılan “finansal araçlardır”. Dodd’a göre esasen bu, kültürün parayı şekillendirmesi için çok önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Carruthers de paranın kültürden etkilenmesine ve sosyalliğine dikkat çeken kişiler arasındadır. Modern paranın neredeyse her şeye değer vermek için kullanılabilen genel amaçlı bir ortak payda olmasına rağmen yine de birçok durumda insanların parayı özel ve anlamlı hale getirerek bu genelliği kısıtlamaya çalışırken iş birliği yaptıklarından bahsederek; *“... (fungible) değiştirilebilir (birbirinin yerine kullanılabilir) paraya anlam vermek ve genelliğini azaltmak, farklılaşmayı içerir. Ve en önemli farklılıklar, bireysel olarak değil, sosyal olarak uygulanır ve kabul edilir”* (2010: 60) ifadesini kullanmaktadır.

Carruthers, aynı makalede Mead’in sembolik etkileşiminden hareketle dil ile para arasında bir benzerlik kurduğundan da bahseder. Nasıl ki dilin kendine özgü kuralları, yazının soldan sağa okunması gibi aksi mümkün olsa da yapılmayan özellikleri varsa paranın da sosyal oluşunu, kendine has özelliklerinin hiç olmayabilecekken bir sebeple olan bir şey olduğunu belirtmektedir. Paranın anlamının hem inşasında hem sebep hem de sonuçlarında toplumsallığın ve kültürün etkilerinin varlığından bahsederek sembolik etkileşime vurgu yapmaktadır (2010: 52). Bu düşüncesini aşağıdaki ifadelerle belirtmektedir;

“İnsanlar genellikle paraya dizgiler ve etiketler eklerler ve böylece anlamlı bir sosyal nesne haline gelir. Aynı zamanda, kategorize edilmiş ve anlamlı para, ders kitabının

mübadele aracı veya hesap birimi gibi davranmaz. İnsanların para içinde anlam yaratma yeteneği, topluma etki eden bir tür dışsal güç olarak imajına meydan okur. Ekonomik değiş tokuşun yanı sıra bir iletişim aracı olarak işlev gören para, sosyal bağlamıyla iki yönlü bir ilişkiye sahiptir. Bu bakımdan para, dile benzer bir şekilde “endekslidir”. Bir kelimenin anlamı indekslidir, bu anlam bağlama bağlıdır, örneğin, bir cümlede kullanılan “Ben” kelimesinin anlamı, kelimeyi kimin söylediğine bağlıdır. Bununla birlikte bağlam, basitçe verilmez, genellikle iletişim sürecinde aktif olarak inşa edilir. Benzer şekilde, belirli özelliklere sahip bir sosyal cihaz olarak para, sosyal ortamı üzerinde bir etkiye sahiptir... Bununla birlikte, aynı zamanda, sosyal ortamlar ve zorunluluklar paranın nasıl kullanılacağını şekillendirir. Topluma tek taraflı veya dışsal olarak etki etmez” (2010: 54).

Carruthers’e göre parayı ayırmanın etkisi modern paranın gücünü yumuşatma ve geri almayı da içerir;

“Parasal farklılıklar daha büyük kültürel farklılıkları ve örgütsel taahhütleri yansıtır. Bu sınırların gücü ve sürdürülmesi gereken uyanıklık (örneğin, “temiz” ve “kirli” para arasındaki veya farklı bütçe kalemleri için ayrılan paralar arasındaki keskin ayrımlar), modern paranın temelde yatan değişkenliğinden kaynaklanmaktadır. Modern para özel bir para değildir, bu yüzden insanlar onu özel kılmak zorundadır” (2005: 369).

Ingham ise, Paranın Doğası adlı makalesinde şu ifadelerle yer vermektedir;

“Paranın sosyal olarak üretildiği, konvansiyonla kabul edildiği, güven tarafından desteklendiği, belirli sosyal ve kültürel sonuçlara sahip olduğunu... vb. kabul etmekten ziyade, paranın kendisinin sosyal bir ilişki olduğunu savunuyorum; yani para, meta üretiminden ve değişiminden bağımsız olarak var olan sosyal ilişkiler tarafından oluşturulan “talep” veya “kredi”dir... Bir hesap parası olarak ifade edilen sosyal bir kredi ve borç ilişkisidir” (2004: 25).

Tüm bu açıklama ve örnekler bize kültürün Polanyi’nin ima ettiği şekilde paranın saldırısına yalnızca “direnmediğini” göstermektedir. Aksine, paylaşılan anlamlar - sosyal uygulamalardaki ifadeler, bağlamlar, normlar, sembollerdeki temsiller, yani kısaca kültür- parayı farklılıklar yaratma ve sürdürme aracı olarak aktif bir biçimde şekillendirmektedir. İnsanlar paralara farklı anlamlar yükleyerek, onu ayırıp etiketleyerek kültürel gerçekliklerinde parayı esnetip, birbiri yerine kullanılamaz hale getirmektedirler. Kısacası, insanlar ekonomik para hakkındaki kabulleri alt üst etme kudretine sahip olduklarını ortaya koymaktadırlar.

Bu bakış açısı paranın sosyal hayatı tahrip etmediği, paranın sosyal ilişkilere ne karşıt olduğu ne de sadece onun içine gömülü olduğu, ancak aktif ve yaratıcı bir şekilde sosyal ilişkiler tarafından oluşturulduğu argümanını geliştirmekte ve genişletmektedir.

1.6. Paranın Ayrımlanması ve Etiketlenmesi

İnsanlar, gündelik yaşamlarında paranın gerçekten değiştirilebilir olmadığının, tüm paraların eşit olmadığının veya birbirinin yerine geçemez olduğunun farkındadırlar. Belirli paralara rutin olarak farklı anlamlar ve ayrı kullanımlar belirlerler. Bazen bu ayrımlar oldukça somuttur ve modern insana özgü bir davranış olarak görülemez. Ancak aynı zamanda bu ayırlama ve anlam yüklemeler de kalıcı olmayıp sosyal hayatın değişimiyle birlikte farklılaşmaktadır.

Konunun önemini Zelizer şu ifadelerle belirtmektedir;

““Para paradır” şeklindeki genel kaniya rağmen insanlar farklı farklı para türleri yaratırlar... İnsanlar çoklu sosyal ilişkileriyle başa çıkarken parayı tanımlar, sınıflandırır, organize eder, kullanır, ayırır, üretir, tasarlar, depolar ve hatta dekore ederler. Paranın tek, birbirinin yerine geçebilir, kesinlikle kişisel olmayan bir araç olduğu, rasyonelleştiren modern medeniyetimizin özü olduğu zamanımızın güçlü bir ideolojisidir. George Simmel’in yirminci yüzyılın başında gördüğü gibi, paranın “renksizliği”, modern dünyayı “eşit derecede düz ve gri bir tona” yeniden boyadı. Tüm anlamlı nüanslar, yalnızca “ne kadar” diye soran, “ne ve nasıl” sorusunu sormayan yeni niceliksel mantık tarafından ortadan kaldırıldı” (1994: 1-2), “Elbette miktar bir fark yaratır; insanlar işlemlerine ne kadar para dahil edildiğini önemsiyorlar. Ama ne tür bir para ve kimin parası da çok önemlidir. Bu ayrımlar, tahsis edilmenin mevcut olmadığı baskın bir rasyonel para sistemi için düzensiz, romantik veya münferit istisnalar da değildir. Paranın sosyal farklılaşması yaygındır; sadece ekonominin karanlık egzotik köşelerinde değil, baktığımız her yerde, farklı türden sosyal ilişkiler ve değerler paraları yeniden şekillendiriyor. Sadece bireyler değil, kuruluşlar ve hatta hükümet, yasal ödeme türleri veya diğer para türleri arasında ayırım yapar” (1994: 200).

İnsanlar ticari işlemlerini yeniden şekillendirir, kendi özel para birimi biçimlerini icat eder ve parayı ayrımlarlar. Aynı parayı birçok farklı kullanım için ayırır ve farklı anlamlarla yüklerler. Kaynağına göre etiketlenen paraların harcanma yönleri de bu etiketlere göre belirlenmektedir.

Zelizer bunu çok açıklayıcı bir örnekle şu şekilde göstermektedir;

“Örneğin, bir piyangoyu sıradan bir maaş çekinden veya bir mirastan nasıl ayırt ettiğimizi düşünün. Borsada kazanılan 1.000 dolar, bir bankadan alınan 1.000 dolar veya bir arkadaştan ödünç alınan 1.000 dolar gibi bir “anlama” gelmez. Bir ücretlinin ilk maaş çeki, ellinci, hatta ikincisinin tam karşılığı değildir. Bir kazanın tazminatı olarak elde ettiğimiz para, bir kitabın telif hakkından elde edilenden oldukça farklıdır.

Ve bir katilin anılarından elde edilen telif hakları, bilimsel bir metin tarafından kazanılan telif ücretlerinden ayrı bir ahlaki kategoriye girer” (1994: 2-3).

Teoride para tamamen homojendir, kutsal nesnelerden ve belirli sosyal ilişkilerden dikkatlice ayrılır ve genel satın alma gücü sağlar, pratikte ise paranın uygulanması iç ayrımlarla doludur. Ayrımlamaya odaklanmak ise para biriminin analizine makro bir yaklaşımın aksine, parayı yukarıdan değil aşağıdan görüntülemek için mikro bir perspektif kurmaktır; paranın üreticilerinin değil paranın kullanıcılarının bakış açısından görülmesini sağlamaktadır. Bu fikir, paranın yalnızca “tahsis edildiğini, ayrımlandığını” değil, aynı zamanda kullanıcıları tarafından sürekli olarak icat edildiğini de göstermektedir.

Aktarılabirliğine/birbiri yerine kullanılabirliğine rağmen, insanlar parayı belirli zamanlara, yerlere ve sosyal ilişkilere yerleştirmek için her türlü çabayı gösterirler. Belirli sosyal ilişki ağları ve çeşitli anlam sistemleri tarafından şekillendirilen ve yeniden şekillendirilen alternatif, farklılaştırılmış bir “para” kavramı, bir taraftan modern ekonomik piyasanın rasyonel bir aracı olarak hizmet ederken bir taraftan da piyasanın dışında var olur.

Para ve anlamı kültürel ve sosyal yapılardan etkilenir. Bu nedenle tek tip ve genel bir para yoktur, birden çok “para” vardır. Nasıl ki kelimeler farklı bağlamlarda farklı anlamlara bürünür, para da her tür sosyal etkileşim için farklı bir nitelik kazanmaktadır. Bahşış bahşıştır, aynı “nesnel parayı” içerir ama garsona statü ayrımlarının sürdürülmesi bakımından verilmesi normal adledilirken bir doktora bahşış verilemesi mümkün değildir. Rasyonel araçsal değişim için kullanılan para, sosyal kısıtlamalardan muaf değildir, ancak belirli sosyal ilişki ağlarına ve kendi değer ve normlarına tabi olan, sosyal olarak yaratılmış modern bir “şey”dir.

Sosyal teoride faydacı para ile manevi değerler arasında bir zıtlık olduğu varsayılsa da bu kabul edilebilir değildir, çünkü belirli koşullar altında para, en kişisel veya benzersiz nesne kadar tekil ve değiştirilemez olabilmektedir. Özgürlüğün ve paranın kontrolsüz gücünün olanaksız hale geldiği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Kültürel ve sosyal yapılar, paraların akışı üzerinde derin kontroller ve kısıtlamalar getirerek para kazanma ve harcama sürecine kaçınılmaz sınırlar koyabilmektedir. Paranın esnek, kişisel olmayan özelliklerinden etkilenen klasik düşünürlerin, paranın araçsal rasyonalitesini ve görünürde sınırsız olan ürünleri, ilişkileri ve hatta bazen duyguları

soyut ve nesnel sayısal bir eşdeğerine dönüştürme kapasitesine vurgu yaptıklarından bahsetmiştik. Ancak para ne kültürel olarak tarafsızdır ne de sosyal olarak anonimdir. Değerleri “yozlaştırabilir” ve sosyal bağları sayılara dönüştürebilir, ancak değerler ve sosyal ilişkiler de karşılıklı olarak paraya anlam katar ve sosyal kalıplar aracılığıyla parayı dönüştürebilir. Carruthers bu konuda şu ifadelerle yer vermektedir;

“Ders kitabı versiyonunda para, dünyanın niceliksel bir resmini oluşturmaya yardımcı olur. Yine de birçok yönden insanlar bu etkiyi sınırlamak için komplo kuruyor. Para dünyayı alt üst etmez, içine sokulduğu toplumu eritmez. Aslında sosyal düşünceler paranın pratik kullanımını şekillendirir. İnsanlar, modern paranın değiştirilebilirliğini ve genelliğini tamamen ortadan kaldırmasa da paraya anlam ve önem atfederler. Kuruluşların hem içindeki hem de dışındaki insanlar parayı sınıflandırır ve ayırt eder. Sınırlı kapsama sahip özel paralar yaratırlar ve belirli amaçlar için para ayırırlar. Kuruluşlar, finansal kaynakları farklı kategorilere ayırır ve sonra sanki sadece para değilmiş gibi davranırlar. Bu parasal uygulamalar, çeşitli sosyal, psikolojik, politik ve örgütsel zorunlulukları yansıtır. Bununla birlikte, toplu olarak, etkileri, değiştirilebilir parayı yumuşatmak ve modern paranın sahip olduğu bazı güçleri fiilen geri almaktır” (2010: 73).

Gerçekten de günlük hayatta alışverişlerde kullandığımız muazzam çeşitlilikteki icat edilmiş paraları bir düşünürsek; süpermarket kuponları, kumar için fişler, kurumsal çalışanlar için yemek kartları, kutlamalar için hediye çekleri hatta kredi kartları ve maaş kartları gibi birçok örnekle karşılaşırız. Aynı zamanda paraya yaptığımız etiketlemeler sayesinde de onu “kirli” “temiz”, “helal” haram” gibi sıfatlarla tanımlarız.

Simmel, Paranın Felsefesi’ni yazdığı günlerde muhtemelen insanların parayı ayırmaması ve adlandırması düşüncesinin devam edebileceğini öngörmüyor ya da rasyonelleşmenin doğurduğu nesnellik rüyası ile bunu önemsemeyerek şu ifadelerde bulunuyordu; “*Belirli bir para miktarının ‘kanla lekeli olabilmesi’ ya da lanetli olması gibi engelleyici bir nosyon, önemini, paranın artan kayıtsızlığıyla, yani paranın giderek paradan başka bir şey olmayışıyla tamamen yitirir*” (Simmel, 2012: 431).

Bu öngörünün günümüzde ve aslında hiçbir zaman gerçekleşmemiş olması bir tarafa bir de bu durumun üstünlüğünü şu şekilde ifade etmektedir Simmel; “*Para, insanların eylemlerini ve ilişkilerini insani öznel olarak insanların tamamen dışına yerleştirir... Paraya sahip olan kişinin metaya sahip olan kişiye üstün oluşu gibi entelektüel kişi de aslında daha duygusal ve güdüsel kişi üzerinde belirli bir güce sahiptir*” (A.g.e.: 426).

Oysa hem geçmişten hem de günümüzden birçok farklı topluma ait örneklerde insanların duygusal davrandıklarına ve parayı ayırmadıklarına şahit olunmaktadır. Hutchinson'un güney Sudan'daki Nuer kabilesinde yaptığı çalışmasında keşfedilen bir tanımlamayı da Dodd'un eserinde görmekteyiz. Çalışmadaki bulgulara göre, Nuer kabilesi üyeleri Sudan'da piyasa tüccarları arasında, yerel pazarda satılan ürünler için yabancılardan kazandıkları ve “oktan para” olarak adlandırdıkları para ile Nuer'deki kendi kullandıkları, incelikli bir şekilde tanımlamış oldukları para arasında keskin bir ayırım yapmaktadırlar (Hutchinson 1996, s.86-87'dan akt. Dodd, 2014: 284).

Carruthers de bu konuya hem eski zamanlardan hem de günümüzden örnekler vermektedir;

“Para aynı zamanda gizemli ve doğaüstü güçleri çağrıştıran büyülü özelliklere de sahiptir. Ortaçağ boyunca para, kadere karşı bir tür “iyi şanslar” koruması olarak, kelimenin tam anlamıyla (kasklarda, dekorasyon olarak, kıyafetlerde) giyilirdi. Çağdaş Çin toplumlarında (hem Çin'de hem de denizaşırı ülkelerde) “şanslı para”, özel günlerde (düğünler, bayramlar vb.) parayı ayırt edici kılmak için özel bir kırmızı zarfa yerleştirilen uğurlu ifadeler içeren bir hediye olarak verilir... Çağdaş kumarbazlar genellikle “şanslı” madeni para veya banknotlara sahip olarak (ama harcamadan) kazanma şanslarını artırmaya çalışırlar. Paraya atfedilen bu gizemli nitelikleri istisnai olarak ya da geçmişteki mantıksızlıkların döküntüsü olarak reddedilebilir, ancak bu ve benzeri örnekler böyle bir hareketi sorgulamak için yeterince çoktur” (2010: 67).

Antropolojik çalışmalara dayanan Zelizer de geçmiş ilkel toplumlarda kaynağına göre belli harcama alanları olan paranın belirlenmiş harcama alanları dışında kullanımı sözkonusu olduğunda lanetli hale geleceğine dair inançların var olduğunu ifade etmektedir.

“Örneğin, güneybatı Pasifik'teki küçük bir geleneksel topluluk olan Rossel Adası'nda, yalnızca kadınlar için düşük değerli madeni paralar ayrılmıştı. Batı Pasifik'teki Caroline Adaları'ndan Yap'ta, iplere dizilmiş midye kabukları kadınların parası olarak hizmet ederken, erkekler daha çok arzu edilen büyük taşları tekelleştirdi. Canlı insanlar bile bazen para işlevi görmüştür; Orlando Patterson, eski dünya zenginlerinin birçoğu aracılığıyla, iyi belirlenmiş değer ölçeklerine göre, belirli borçları- başlık parası, ev satın alma, yanlışların tazminatı ve daha fazlası – köleler aracılığıyla ödeyebileceklerine işaret ediyor... Bir arazi satışından kazanılan para çiftlik hayvanlarına harcanırsa, Luo hayvanların öleceğine inanır; ya da tütün parası bir gelin parası ödemesine dahil olursa, gelin ateş ve duman içinde ölecektir” (Zelizer, 1989: 342).

Bu örneklerin de gösterdiği gibi para çağlar boyunca sadece “para” olarak işlev görmemiş, etiketlenmiş ve ayrımlanmıştır. Günümüzde paranın ilk kazanılan para olmasının önemine istinaden küçük ölçekli işletmelerde çerçeveletilerek asılması örneğinde olduğu gibi paranın genel iddianın aksine rasyonel kullanılmadığı birçok alanla karşılaşmak mümkündür. Ayrıca paranın etiketlenmesinde paranın geldiği kaynağın önemine değinmiştik. Paranın geldiği/kazanıldığı yer nedeniyle oluşturulan etiket harcanma yönünü de etkilemektedir. Kumar ya da fuhuş gibi toplumun hoş görmediği şekillerde kazanılan “kirli”/“haram” bir paranın çocuklar için harcanmasının yanlışlığını “Çocuğumun kursağından haram para geçmedi” şeklindeki kendinden memnun olma cümlesinde görmek mümkündür. Benzer eğilimler tüm dünyada ve farklı kültürlerde de örneklerini bulur;

“Dürüst bir dolardan farklı olarak, kirli para, etik açıdan şüpheli kökenleri tarafından lekelenmiştir. Böylelikle her yerde bulunan bir metafor vardır: “para aklamak.” Kirli paranın çarpıcı bir örneği, fahişelerin uygulamalarından gelir. 1980’lerde Oslo fuhuş piyasası üzerine yapılan bir araştırma, kadınların çoğunun bölünmüş bir ekonomi ile parasını yönettiğini ortaya çıkarmıştır: refah parası, sağlık yardımları veya diğer yasal gelirler, kira ve faturaları ödemek için düzenli bir yaşam için harcanarak dikkatlice harcanmakta iken fuhuştan kazandıkları para, dışarı çıkıp eğlenmek için, uyuşturucu, alkol ve kıyafet için çabucak israf edilmekteydi. Bu çalışma, kadınların yasal parayı bütçelendirirken çok dikkatli davrandıklarını ancak eşzamanlı olarak binlerce kronun “dışarı çıkmaya” harcanabildiğini göstermişti. Görünüşe göre kirli para, “cebinizde bir delik açar ve çabuk kullanılması gerekir” (Cecilie Hoigard and Liv Finstad, *Backstreets: Prostitution, Money and Love*, Cambridge: Polity Press, 1992: 49’ den akt. Zelizer, 1994: 3).

“Bazen, insanların “kirli” ile “temiz” para “eski para” ve “yeni para” “kan parası” “çılgın para” “yağmurlu gün parası” vb. etiketlerini uyguladıkları zamanki gibi, para içindeki ayrımlar tamamen kişisel veya hane düzeyinde işler. Ancak, çoğu zaman ayrımlar organizasyonel bütçeler ve tahsisler düzeyinde işler. Kısacası, pratikte para, ekli birçok dizgi ve etiketle birlikte gelir. Paranın ekonomik ilişkilere dahil edilmesi sonuçsaldır, çünkü para; karşılaştırma, değerlendirme ve işlemi kolaylaştıran tek boyutlu bir ölçü sunar...” (Carruthers, 2010: 73).

Zelizer’e göre parayı kişiselleştirmek diğer nesnelere göre tartışmasız daha zordur. Bu nedenle, modern yaşamın rasyonalizasyonu evrensel olsaydı, tam olarak parayla gerçekleşiyor olmalıydı. Bunun yerine, modern paraların sürekli, güçlü ve yaygın farklılaşması, homojenleştirilmiş araçsal bir toplumsal yaşam modeline karşı en güçlü kanıtı sağlar (1994: 214).

İnsanlar parayı anlam yüklü ve farklı yapmaya çalışırken davranışlarında ve amaçlarında da değişiklikler gözlemek mümkündür. Örneğin kumardan kazanılan “haram” para yerine helal kazanılmış bir para ile bağış yapmanın bir saygı ifadesi ve gereklilik olduğunu düşünenler olabildiği gibi tam tersine bu “kötü” paranın aklanmasının ancak bağış ya da yoksullara yardım gibi araçlarla sağlanabileceğine inanan insanlar da bulunabilir. Tüm bunlar ise paranın tek bir anlama sahip olmadığının, anlamlandırmaların ve adlandırmaların bile kendi içinde değişiklik gösterdiğinin kanıtı olmaktadır.

Özetle, zor olsa da tüm paralar ayrımlanmış, bazı paralar kadınlara tahsis edilmiş, bazı paralar şanslı sayılmış, bazıları haram sayılarak “aklanmaya” ya da geldiği yer gibi “uğursuz” bir yere harcanarak iç huzur sağlanmaya çalışılmıştır. Aslında tüm bu örnekler, paraların teoride aynı olsa da pratikte hiç de aynı olmadığının insanlarca birçok kez ispatlandığını göstermektedir. İnsanların paraları ayrımlayarak etiketlemelerinin en güçlü sebebinin sosyal ilişkilerde aranması gerektiği açıktır. Sosyal normlar ve toplumsal kabuller ışığında paraların neden ayrımlandığı meselesine yakından bakmamızın uygun olacağı düşünülmektedir.

1.7. Paranın Ayrımlanması ve Etiketlenmesinin Nedenleri

Gelir ve tüketimin pozitivist bakış açısına sahip Batı dünyasında 1900lerden itibaren arttığı bilinmektedir. Yeni bir tüketim kültürü sanayi devrimi sonrası başlasa da özellikle 2. Dünya savaşıdan sonra etkisini tüm dünyada görmek mümkün olmuştur. Bizim topraklarımızda da 1980lerden itibaren dışa açılmanın etkisi ile “tüketim” artışı hissedilir hale gelmiştir. Tasarruf bile “tüketmek üzere biriktirmek” halini almıştır. Tüketim bir tercih meselesini gerektirdiğinden akıllı tercih ve akıllı harcama yapmak önemli bir mevhum olmaya başlamıştır.

Tüketim malları arttıkça, çeşitlendikçe bu mal ve hizmetler arasında tercih yapmak ve parayı tahsis etmekle ilgili bir sorunsal, bir karar verme ve ayırma problemi de baş göstermiştir. Harcama yoluyla kimliklerini ve kişisel yeterliliklerini giderek daha fazla tanımlayan insanlar, yeni ve zor sosyal çaba biçimlerine girişmişlerdir. Hane halkları harcama ve sergileme için kritik birimler olmaya başladıkça, paranın uygun şekilde tahsis edilmesi sosyal yeterliliğin bir işareti haline gelmiştir (Zelizer, 1994).

Ancak paranın sadece Batı dünyasında ya da modern toplumda ayrımlandığı iddiasının doğruyu yansıtmadığı kabul edilmektedir. Daha önceki bölümlerde verdiğimiz örneklerde para adlandırmalarının ve ayrımlanmalarının eski çağlarda ve hatta günümüzde varlığını sürdüren modern dışı toplumlarda (kabilelerde) hala mevcut olduğunu görmüştük. Bunlar bize paranın hiçbir zaman sadece tek bir para olarak kullanılmadığını tekrar tekrar ispat etmektedir. İnsanın kişiliğinin, toplumsallığının ve anlam haritalarının ister modern dünyada ister bir kabile hayatında yaşasın paraya verilen anlamların farklılaşmasına sebep olduğu yönündeki çeşitli örnekleri alıntı yaptığımız çalışmalarda görmek mümkündür.

Paraların nasıl etiketlendiği sorusuna verilebilecek ilk ve en önemli cevap “sosyal ilişki”lerin parayı belirli bir ölçüde şekillendirdiği olacaktır. Zelizer’e göre insanlar;

- “Sosyal bağlar yaratmak veya çözmek için, (Kur yapma masrafları, çocuk destek ödemeleri, nafaka ödemeleri)
- Başkalarını kontrol etmek için, (rüşvet, cezaevi ya da akıl hastanesindeki paralar, ölüm sonrası kısıtlı miras)
- Eşitsizlikleri kurmak ve sürdürmek için, (yoksullara yardım, çocuklara harçlık ya da ev hanımlarına harçlık gibi)
- Hassas statü ayrımlarını sürdürmek için, (postacı ya da hemşireye bahşiş vermek)
- Risk ve belirsizlikle başa çıkmak için, (kutsal ve büyülü durumlar için)
- Samimi ilişkileri yönetmek için, (Arkadaşlara veya akrabalara kredi veya para hediyeleri, cinsel tacizlere ödeme, manevi veya duygusal zararlar için yasal parasal tazminat)
- Birey/grup kimliği oluşturmak veya sürdürmek için, (Irk, etnik köken, cinsiyet veya cinsel yönelime dayalı amaçlara veya kuruluşlara yapılan katkılar; dini kuruluşlara bağışlar; üniversitelere bağışlanmış vasiyetler)
- Onur sağlamak veya sürdürmek için, (“kan parası”)
- Tören ve ayinleri işaretlemek için, (Düğünlerde, cenazelerde, vaftizlerde... verilen paralar, hediyeler, bağışlar)
- Kabul edilemez çıkar çatışmalarını yönetmek için, (Doğum veya ebeveynlik için ödemeler- taşıyıcı anne ücretleri, karaborsa ödemeleri, evlat edinme ücretleri, koruyucu ebeveynlere yönetim kurulu ödemeleri; organ veya kan ödemeleri)
- Gizli sosyal ilişkileri sürdürmek için, (Şantaj, uyuşturucu ticareti ödemeleri, casuslara ödemeler, metreslere ödemeler)” (1994: 26),

parayı etiketlemektedirler. Ayrıca kişilerin toplumda kendilerini aykırı, farklı hissetmemek, dışlanmamak ve normlara uymak için paraları farklı olarak işaretleyerek kullandıkları da görülmektedir. Toplumsal normlara uyan kişilerin psikolojik olarak rahatlık hissedeceklerini ve yaşadıkları topluma uyum sağlayacaklarını kabul etmek mümkündür. Bu da bize her ne kadar paraya ihtiyacı olsa dahi kumardan kazanılmış

bir parayı çocuklarının kursağından geçirmeyerek “doğru” davranmış hissedenden kişinin tavrını açıklayabilmektedir.

Farklılaştırılmış sosyal etkileşimlerin ve tahsis edilmiş paraların örneklerinin her biri standart piyasa işlemleri arasında da bir eşdeğer bulmaktadır. Güç, ırk, yaş, cinsiyet, statü ve toplumsal sınıflar arasındaki ayrımlar paranın farklılaşmasını da şekillendirmektedir.

Diğer yerlerin yanı sıra, paranın işaretlenmesi özellikle ücretlerde çok net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir “kadının ücreti”, tarihsel olarak “erkeğin ücretinden” çok farklı bir ödeme türü olmuştur. Sadece arz ve talep tarafından belirlenen “özgür” bir ücret ekonomisi yoktur, bunun yerine sadece cinsiyete göre değil aynı zamanda yaş, ırk ve etnisite gibi diğer faktörlere göre şekillenen oldukça farklılaşmış bir ücret veya maaş sistemi bulunmaktadır. Bunların da etiketlemeler için önemli ayrımlar olduğu görülmektedir.

Paranın neden ve nasıl ayrımlandığı ile ilgili en önemli kıstaslardan biri de bilhassa “kaynağın” “kim” ya da “ne” olduğudur. Paranın kaynağı paranın adlandırılmasında ve harcamanın yönünün belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Örneğin ev içerisinde cinsiyete ve yaşa bağlı olarak kadının, erkeğin ve (eğer çalışıyorsa) evin çocuğunun geliri farklı nitelenmektedir.

Diğer bir etiketleme nedeni ise zihinsel ve duygusal muhasebedir. Duygusal muhasebe yoluyla paranın etiketlenmesi ve harcanması üzerinde çalışan Levav ve Mcgrav zihinsel muhasebe ile insanların harcamalarını her biri farklı bir tüketim eğilimi ile ilişkilendirilen bir dizi bilişsel etiket veya “zihinsel hesap” kullanarak izlediklerinin kabul edildiğinden ancak duygusal muhasebenin etkisinin gözardı edildiğinden bahsederler. Duyguları işin içine kattıkları kurgularla gerçekleştirdikleri bir çalışma yürütmüşlerdir. Parayla ilgili olumsuz duyguların oluşturduğu “duygusal etiket”in paranın tüketimini üzerindeki etkisini incelemişler ve insanların olumsuz koşullar altında para aldıklarında, bu olumsuz etiketin insanların stratejik tüketimle uğraşarak azaltmayı amaçladıkları bir olumsuz etki bileşeni içerebildiğini ortaya koymuşlardır (Levav ve Mcgrav, 2009: 66).

Tüketicilerin, genellikle paralarını elde edildikleri bağlama göre etiketleyerek finansal faaliyetlerini izledikleri ve etiketlerin paranın kaynağı tarafından belirlenip bu kaynakla “eşleşecek” şekilde ve duyguların yönlendirmesi ile hedonik olmayan ya da

aklayıcı biçimlerde harcandığını göstermişlerdir. Paranın kaynağı ile olan duygusal ilişkinin etkisi de harcama üzerinde görülmektedir. Örneğin bir amcadan kalan mirasın harcanma yönü o amcaya olan sevgi ya da nefret ilişkisinden etkilenecektir (Levav ve Mcgrav, 2009).

Sözkonusu çalışma da bize insan davranışlarında belli kural ve kesinliklerden bahsetmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Paranın harcanma yönünde paraya yüklenen anlamın ve duyguların etkisi tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Sıradaki bölümde eski ve yeni borçlanma biçimleri üzerinden borcun değişen anlamına değinilecektir. Günümüzde yaygınlaşan bir borçlanma biçimi olan kredinin insanlarca nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün “kaynağına göre etiketlenen ve bu doğrultuda harcanan para” hususundaki önemi ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

PARANIN BORÇLANMA ARACI OLARAK KULLANILMASI

2.1. Eski Borçlanma Biçimleri ve Sosyal İlişkiler: Borcun Değişen Anlamı

Carruthers ve Ariovich “Money and Credit: A Sociological Approach” adlı eserlerinde kredilerin tarihini anlatırken; “*Piyasa sadece para ile işliyor olsaydı bu nakdi olmayan insanlar için zulüm olurdu*” (2010: 83) ifadesi ile borçlanmanın önemini vurgularlar. Çiftçilerin durumu bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir çünkü yiyecek ve giyinme ihtiyacının hasat zamanını bekleyemeyeceği muhakkaktır.

Aslında çiftçilerin durumu ücretli çalışanlar için de geçerlidir. Beklenmeyen ve/veya bütçeyi aşan harcamalar söz konusu olduğunda şahsi gelire ek olarak insanlar bir kaynak bulmak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumla baş etmenin en iyi yolu önceden yapılmış birikim olsa da maaşı düşük birinden birikim yapmasını beklemek de mümkün değildir. Bu sebeple de insanlar borçlanma yolunu seçmek zorunda kalmaktadır. Paranın harcanır harcanmaz geri gelmemesinin insanları borçlanmaya ittiği ve ödünç para almanın kredi kullanımından çok önce mevcut olduğu da bir gerçektir.

Piyasaların gelişmediği, küreselleşmenin etkilerinin henüz hissedilmediği zamanlarda yerelliğin hakimiyeti ve cemaat tipi toplumun varlığı sayesinde ticarete sosyal ağların ağırlığı hissedilmekteydi. Komşuluk ve nezaket sorumluluğunun hâkim olduğu kişisel sosyal ağlar komşuların birbirlerine ödenmeyen borçlar konusunda müsamaha göstermesine ve baskıda bulunmamalarına yol açmaktaydı. Daha sonraları kurallı yazılı bir finansal enstürman haline dönen “açık hesap” sistemi eskiden daha esnek, daha informeldi ve sosyal bir fonksiyona sahipti. İnsanlar arasında ahabpık olması nedeniyle bir etiğin ve hoşgörünün gösterilmesi söz konusuydu. İnsanlar hiç bitmeyen bir borç arayışındaydı ve elde edebilmek için kendi küçük bölgelerindeki hemşerileri tarafından hep kredi vermeye değer, kredibilitesi yüksek olarak görünmeleri gerekiyordu. Bu da herkesin herkesle uyuşması yönünde genel bir sosyal baskı yaratıyordu. Çok fazla kendine has kişilik yapısına sahip olanlar biraz güvenilmez görülebiliyor ve para emanet etmek, kredi vermek için iyi bir seçenek olarak kabul edilmiyordu. Kredi ve iyi huylu karaktere sahip olmak el ele gidiyor gibi görünüyordu.

Yani genel olarak söylemek gerekirse ekonomik ilişkiler büyük ölçüde sosyal ilişki ve sosyal yükümlülükler tarafından şekillenmekteydi (Carruthers ve Ariovich, 2010: 88). Kredinin piyasaya hâkim olmadığı zamanlarda yeterli toplu paraya sahip olmayan insanlar için taksitli satış, rehin bırakma, deftere yazdırma, yakınından borç isteme ya da tefeciden para alma gibi yöntemler de kullanılabilirdi. Özellikle senetli ve taksitli satış hem satıcılar açısından daha çok mal satabilmek anlamına geldiği için hem de alıcılar açısından mal edinimini geleceğe ertelememeyi sağladığı için iki tarafa da faydalı olmaktaydı. Ayrıca dayanışma ve tarımın yaygın olmasının etkisi ile gıda açısından memleketten gelen ya da bahçede yetişen meyve, sebze ve tahılların varlığı ve komşular/akrabalar arası paylaşımı insanları rahatlatılabilmekteydi. Günümüzde ise bu durumlar varlığını göstermeye devam etse de artık eskisi kadar yoğun olmadığı görülmektedir.

Carruthers ve Ariovich borcun krediye dönüşümünde sosyal ilişkilerin ve borca yüklenen anlamın değişmesinin etkisine şu ifadelerle vurgu yapmaktadırlar;

“Eski Amerikan aileleri bugünkülerden büyük ölçüde farklı olarak, kendine yeten ailelerdi. Bir etik gözetilirdi. Yani genel olarak söylemek gerekirse ekonomik ilişkiler büyük ölçüde sosyal yükümlülükler tarafından şekillenirdi ve borçlu ile alacaklı uzun dönemli karşılıklı bir bağlantı/bağlılık içindeydi. Çağdışı erken modern İngiltere’de olduğu gibi erken Amerikan kredi ilişkileri modern anlamdaki “borcu” çağdışı kabul eden sosyal bir mantığı takip etmekteydi. Önceleri tutumluluk övülür, borçluluk da utanılacak bir şey olarak algılanırdı. Ama borca karşı olan tabu giderek azaldı ve tüketimlerini desteklemek için aileler seve seve kredi kullanmaya başladılar” (2010: 87).

Bu durumun ülkemiz için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu yorumlar esasen eski zamanlarda borca yüklenen anlam ile modern zamanlardaki borca yüklenen anlam arasındaki farkı ispat etmektedir. Borç önceleri çok da övülmeyen, ama kullanıldığı zaman da karşılıklı anlayışı gerektiren bir formdan günümüzdeki olumsuz algılanmayan ve yaygınlaşan haline evrilmiştir. Aynı zamanda da kurallı ve formel bir forma bürünmüştür. Eski borçlanma alışkanlıklarında yardımlaşma unsuru ağır basmaktayken ve ödenemeyen borçlar için anlayış gösterme kültürü hakimken, yeni borçlanma biçimlerinde, özellikle “kredi” söz konusu olduğunda borç veren açısından kar amacı gütmekten ve ödenemeyen krediler

hususunda kuralların ve takip yoluyla tahsilat ve icra gibi kanuni işlemlerin yürütülmesinden bahsetmek mümkündür.

Nigel Dodd da borcun anlatılmamış öyküsü başlığı altında geçmişten günümüze borcun faizli bir krediye nasıl dönüştüğüne değinmektedir;

“Borç, tüm insan ilişkilerinin temel bir özelliğidir; sosyal hayatın normalde içerdiği yükümlülüklerin çoğunun temelidir. Bu eski tarz bir kredidir: İngiltere’de, örneğin “teşekkür ederim”, “Benim için ne yaptığını hatırlayacağım” anlamına gelen öbek fiilden türemiştir. Borç ve para arasındaki ilişkiyi anlamak için temel soru, bu tür ahlaki yükümlülüklerin nasıl faiz getiren borçlara dönüştüğüdür” (Dodd, 2014: 94).

Özellikle küreselleşmenin etkisi ile artan mal, hizmet ve ticaretin gelişmesi sosyal ilişkilerin hakimiyetini azaltarak kurallı piyasaları getirmiştir. Çok sayıda aktörün birbirini tanıması, birbirlerinin davranışlarını tahmin edebilmesi mümkün değildir. Piyasanın büyümesi ve birbirlerini tanımayan satıcı ve alıcıların mevcudiyeti insanların birbirlerinden çok kurallara güvenmesini gerektirmiştir. Tüm piyasalar bir nevi eski zamanlardaki uzak mesafeli ticaret piyasası halini almıştır. Birbirini tanımayan ve gelecekteki davranışlarını tahmin edemeyen insanlar arasındaki borç ilişkisinde borcun geri ödenmeme ihtimali, risk primi olarak faizin kullanılmasına yol açmıştır.

Carruthers ve Ariovich, uzun mesafe ticaretinin piyasaya hâkim olmaya başlamasının sosyal yükümlülükleri ortadan kaldırdığına değinmektedirler;

“Uzun mesafe ticareti ise ... daha katı bir Pazar mantığına ve kurallarına sahipti. Sosyal düşüncenin zayıf, formalite/resmiyet derecesinin yüksek olduğu ve anlaşma anlaşmadır düşüncesinin hâkim olduğu bir ilişki türüydü. Karşılıklı mal değiş tokuşundan, takastan ve emek karşılığında ziyade nakit para kullanılırdı. Tanıdık ilişkileri gibi sosyal ağlar tarafından engellenmiş değildi, yani komşu, akraba, tanıdık, arkadaşlık ilişkisi mevcut değildi. Bu ilişkilerin mevcut olmaması kuralların katı şekilde uygulanabilmesini sağlıyordu. Ayrıca uzun mesafe ticareti daha komplikeydi çünkü insanları aşına oldukları etki ve bilgi alanı dışındaki ekonomik güçlere maruz bırakırdı” (2010: 88-89).

Ülkemizde de zamanla özellikle de dışa açılmanın etkisi ve küreselleşmenin gelişmesiyle küçük esnaf ticareti azalmış ve yerellikten farklı bir ticaret anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Özellikle uzun mesafe ticaretinin yerel ticarete etkisi hissedilir hale gelmiştir. Toplumsal kurumlardan bazıları ortadan kalkarken, bazıları da değişmiş ve dönüşmüştür. Diğer bir deyişle dünyada ve ülkemizde informal ilişkilerin yerini

formel ilişkiler almıştır. Formel ilişkiler birbirini tanımayan çok sayıda aktör anlamına geldiği için ve yakın ilişkiler içermediği için herkes için geçerli genel kurallar ile yeni kurumlar gerektirmektedir. Süpermarketten alışveriş yapan kişilerin deftere yazdırarak borcunu ertelemesi mümkün değildir. Ancak ülkemizde eski zamanlarda ve az da olsa günümüzde hala devam eden bir uygulama olarak, birbirini tanıyan mahalleli bakkaldan alışveriş yaparken deftere yazdırarak bir nevi kredi kullanmaktaydı. Bakkallar bu borcun ödeneceğine güvenirlerdi. Borç yazdıran kişiyi şahsen tanırlar ve ödememe ihtimalinin ödemeyen için mahcubiyet yaratacağını, borçlunun mahallelinin ve bakkalın yüzüne bakamayacağını düşünerek ödemek için elinden geleni yapacağını bilirlerdi. Yani yakın sosyal ilişkilerin kendisi borcun ödenmesi için itici bir güç anlamına geliyordu. Maalesef günümüzde süpermarket sayısı artarken bakkal sayısı da giderek azalmaktadır.

Esasen hem parasal işlemlerin hacminin artması sosyal ilişkileri hem de sosyal ilişkilerin değişmesi ticareti farklılaştırmıştır. Kültürle paranın karşılıklı etkileşimine benzer şekilde sosyal ilişkiler ve ticari hayatın karşılıklı etkileşimi ikisinin de dönüşümüne neden olmaktadır. Artan ticari ilişkiler ve formelleşme sosyal ilişkilerin boyut ve anlamını değiştirirken sosyal hayat da ticari hayatı etkileyerek yeni kurumların oluşmasına sebep olmaktadır. Dinsel açıdan farklı kurallarla bankacılık yapan Katılım Bankalarının yaygınlaşması bu duruma bir örnek oluşturabilir. Sosyal ilişkilerin formunun dönüşmesi ise borcun anlamının ve toplumdaki yerinin değişimini getirmektedir. Örneğin ödünç alma alışkanlıklarının değişmesi ile artık kredi kullanmak tutumsuzluk olarak algılanmamaya başlamış, kredinin genel kabul görmesi ile kredi kullanımı normalleşmiş ve yaygınlaşmıştır.

Özetle kredi kullanmak bir ihtiyaç haline gelmiştir. Geçmişte tarla sahibinin bugün ise geliri harcamalarını karşılayamayan kişilerin ihtiyacıdır. Kredi, geçmişten günümüze değişikler yaşamış, informelden formele, güvene dayalı sosyal ilişkilerden beslenen bir halden icra yollu takip işlemlerine doğru uzanmış ve en kurumsal haline erişmiştir. Günümüzde birçok kişi hem mal alımında (konut, taşıt) hem de ihtiyaç duyduğu herhangi bir konuda kredileri ek bir gelir olarak düşünerek bankalara başvurmaktadır. Ancak bankadan “ödünç” alınan paranın hangi ihtiyaç için alındığı kadar nasıl harcandığı da önemlidir. Bilhassa kredinin geri ödenmesi konusunda kredinin nereye harcandığı önem arz etmektedir. Paraya yüklenen anlamlar konusuna odaklanan

çalışmamızda kredi parasına yüklenen anlamın araştırılması ana amacımızdır. Bu doğrultuda, banka parasının nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün, nasıl bir anlamla donatıldığının harcama üzerindeki etkisini anlayabilmek için kaynağına göre ayrımlanan paralar konusuna yakından bakmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

2.2. Bir Ayrımlama Biçimi: Parayı Kaynağına Göre Ayırma

2.2.1. Kredi Dışı Paranın Ayrımı

İnsanların, toplumsal kabuller, öğrenmeler ve etkileşimin etkisi ile bilinçdışı kısa yollar oluşturarak paraya anlam yüklemekte ve onu etiketlemekte olduklarından birinci bölümde bahsetmiştik. Paranın etiketlenmesi paraya bir tanımlama eklenerek “havadan gelen para”, “alın teri parası”, “haram para” gibi herkesin bakış açısına ve sosyal öğrenmelerine bağlı olarak değişebilecek adlandırmalar yapılmasına sebep olmaktadır. Tarih boyunca paraya çeşitli anlamlar yüklenmiş ve etiketlemeler yapılmıştır. Carruthers ile Espeland; “*Titus, Vespasian’ın şehir pisuarlarının içindekilere koyduğu vergiden şikâyet etti. Vespasian ona ilk günkü gelirin bir parçası olan bir bozuk para uzattı: “Kötü kokuyor mu?” diye sordu. Titus “Hayır” diyerek devam etti: “Yine de idrardan geliyor.”* (Suetonius, 1957: 290-291 den akt. Carruthers, Espeland, 1998: 1384), ifadesi ile durumu örneklendirmektedirler.

Vespasian, idrardaki paranın diğer, daha saygın vergi kaynaklarından elde edilen paradan farklı olmadığını savunmaktadır ancak yine de Titus’un zihninde böyle bir para bir şekilde lekeli veya kirlenmiş durumdadır. Bu zihinsel etiketlemenin sonucunda, vergiden elde edilen paranın harcanacağı yer de bu durumdan etkilenme ihtimali barındırmaktadır.

Roma tarihinden alınmış bu örnek günümüzdeki kaynağına göre harcama ayrımlarına benzerlik göstermektedir. Çünkü para kaynağının iyi ya da kötü olarak algılanması paraya bir ad takılmasına sebep olmakta ve bu tanımlama da o paranın gideceği/harcanacağı yönü belirlemektedir. Carruthers bu konuya aşağıdaki ifadelerle değinmektedir;

“...meşru faaliyetler “temiz para” üretir. Kirli / temiz ayrımı önemlidir çünkü insanlar kirli paraya, örneğin suç faaliyetlerinden elde edilen kazançlara temiz paradan farklı muamele eder (örneğin, meşru bir işten elde edilen gelir). Aslında, yasadışı olarak üretilen parayı temiz paraya dönüştürme çağdaş faaliyeti genellikle “kara para aklama” olarak adlandırılır. Ve eğer paranın kaynağı anlamını etkileyebiliyorsa, o zaman hedefi de etkileyebilir. Yeterince asil bir amaca uygulanan para bazen şüpheli kökenlerinin üstesinden gelebilir. Vergi işaretleri, saygın bir faaliyeti (örneğin, halk eğitimi) desteklemek için kirli parayı (örneğin, kumarhane kumarından elde edilen gelirler) tahsis edebilir ve böylece para birimini “temizleyebilir”. Tüm kategorik ayrımlar, esasen “kutsal” ve “küfürlü” olan bir versiyonunu yansıtacak kadar normatif veya duygusal olarak belirgin değildir. Sıradan insanlar, çok fazla ahlakileştirmeden pratik anlam veren yollarla paralar arasında ayrım yaparlar.... Bu tür bir etiketleme ve sınıflandırma parayı büyük ölçüde farklılaştırır, çünkü insanlar paraya sanki tek parça değilmiş gibi davranırlar. Çoğunlukla, para kaynağının sosyal bağlamı, nasıl sınıflandırıldığını belirler” (Carruthers, 2010: 61-62).

Paranın nereden geldiği, hangi işin sonucunda kazanıldığı, hatta yapılan iş meşru bir iş olsa bile bu meşru işin yanında verilen ilave bir teşvik primi, yemek çeki, bir seferliğe mahsus bir ödül olup olmadığına göre de ayrımlanabilmektedir. Paranın geldiği kaynağın meşruiyeti yani hangi iş neticesinde kazanıldığı ya da bir iş yapılmaksızın bir kumar faaliyeti ya da bir miras nedeniyle edinilip edinilmediği de belirleyici olmaktadır. Kaynak – harcama ilişkisinde alın teri ile kazanılan paranın farkına Carruthers; *“Örneğin, insanlar genellikle ikramiye, hediye, beklenmedik ödemeler veya bahşişlere normal ücretlerden farklı davranırlar. “Kazanılan” paranın ahlaki bir ciddiyeti vardır ve kazanılmamış paranın çoğu zaman (ahlaki ciddiyeti) eksiktir ve bu nedenle ikincisi daha çok tuhaf harcamaları finanse eder”* (2005: 357) şeklinde değinmektedir.

Paraya insanların anlam yüklemesinde en kritik noktalardan biri burasıdır. Kazanılan yere göre parayı adlandırma “kirli”, “temiz”, “helal”, “haram” gibi etiketlere sebep olur. Kan parası, havadan gelen para ya da ikramiye parasına benzer şekilde birçok etiketleme ile karşılaşmak mümkündür.

Bizim ülkemizde var olan “Haydan gelen huya gider” şeklindeki atasözü de verilen örnekleri destekler niteliktedir. Kolay ve emeksiz kazanılan paranın elden daha kolay çıkacağını anlatmak için kullanılan bu söz aslında toplumsal bir kabulü ortaya koymaktadır. Kolay ve emeksiz kazanılan paranın insana “yar” olmayacağına ve hayır getirmeyeceğine ilişkin bir inanışı göstermektedir. Bu doğrultuda paranın kaynağına göre harcanma yönü belirlenmekte ve “havadan” gelen para yine “havaya” harcanmaktadır.

Her ne kadar paranın rasyonelleşmenin ana lokomotifi olması, birbiri yerine kullanılabilmesini sağlayan nesnelliği ve kişiliksizliği Simmel tarafından sıkça vurgulansa da Paranın Felsefesi gibi çelişkiler barındıran eserde kazanılan paranın ciddiyetini vurgulayan şu ifadeler de yer almaktadır;

“Örneğin XI. Louis ve diğer pek çok kral iratların toplanması konusunda çok katı, fakat onları harcarken çok liberaldiler. Ancak genel olarak bakıldığında kişi, edinmenin hızı ile harcamanın hızı arasındaki orantılı ilişkiyi inkâr edemez. Hiç kimse parayı bir kumarbazdan, altın arayıcısından ve demi-monde (kibar fahişe) den daha büyük bir gönül rahatlığıyla ve sorumsuzca harcamaz... Haydan gelen huya gider sözü, edinilmiş olanı güvence altına almanın genellikle edinme süreci içindeki belirli bir itibarın ödülü olduğu ekonominin nesnel yapısı ile ilgili değildir. Özellikle çabuk ve kolay kar getiren mesleklerin nesnel koşulları, o karları harcama fırsatı ve bu yöndeki doğal eğilim lehine kanallar oluşturabilir” (Simmel, 2012: 230-231).

Zelizer’in 1860-1930 yıllarındaki Amerikan toplumunu ve ailelerini incelediği eserinde ev içinde de paranın kaynağına göre ayrımlandığını ve parayı evin babası, annesi ya da çocuğunun getirmesinin o paranın harcanmasında fark yaratacağını belirttiğinden önceki bölümlerde de bahsetmiştik. Bu bağlamda Zelizer konuya, *“Hanelerimizde, bir kadının geliri genellikle kocasının ve kesinlikle çocuğunun gelirinden farklıdır. (Evdeki) çocukların kazandıkları paraların da birden çok anlamı vardır: bir maaş, bebek bakıcılığı ile kazanılan para ile aynı şekilde sayılmaz”* (1994: 3-4) şeklinde değinmektedir.

Günümüzde de ev bütçesine katkı sağlamak için örgü ören, temizliğe giden, terzilik yapan birçok kadın bulunmaktadır. Hatta bir erkekle özdeşleşen işleri yapan kadınlar da çok sayıdadır. Ancak maalesef kadının kazandığı para erkeğin kazandığı paradan farklı algılanmaktadır. Bir ana gelir kaynağı yerine ek gelir kaynağı olarak algılanmakta ve daha önemsiz kalemlere harcanabilmektedir. Evi geçindiren asıl kaynak olarak erkeğinin kazandığı para kabul edilmektedir. Aynı şekilde evin çocuğunun çalışması karşılığında kazandığı parayla ev kirası ödemek yerine çocuğa ait masraflar için harcama yapmak daha sık görülen bir durumdur.

Aslında her birimiz günlük hayatımızda bu farklılaştırmayı hissetmekte ve bizzat yaşamaktayız. Bir maaş ile bir yemek kartı market alışverişi esnasında aynı muameleyi görmemektedir. Yemek kartı ile alışveriş yapanların marketteki ürünlerin fiyatlarına daha az dikkat ettiklerine şahit olabiliriz. Çoğu zaman almak için para ayırmaya

kıyamadığımız bir ürünü beklenmedik bir şekilde elde ettiğimiz bir ikramiye ya da primle almak daha kolay olabilmektedir. Yine ekstra ya da lüks olarak adlandıracağımız harcamalarımızı kazanılmış bir ikramiye, şans oyunları parası ya da payımıza düşen bir miras ile yapmayı yeğleyebiliriz. Çünkü beklenmedik paranın harcanması da daha kolayken alın teri ile kazanılan para ahlaki bir ciddiyete ve öneme sahiptir ve geçinmek için ona ihtiyacımız olduğu konusunda değiştirilmesi zor bir kabule sahibizdir.

Özetle alınteriyle elde edilmeyen ya da kumar gibi meşru olmayan bir yerden gelen para ne bir mirasa ne maaşa ne de kaza sonucu kazanılan bir tazminata benzemektedir. Paranın kaynağı paranın harcanması hususunda iç huzuru ve topluma aidiyet hissedebilmek açısından önemli bir yere sahiptir.

2.2.2. Kredi Kaynaklı Paranın Ayrımı

Bu noktada araştırmamızın zeminini oluşturan kavramsallaştırmalar ışığında “kredi parasının nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün harcama üzerinde bir etkiye sahip olacağı” varsayımını dillendirebiliriz. Bireylerin banka parasını harcarken, bu parayı haydan gelen bir para olarak mı, geri ödemekle yükümlü olmanın verdiği ağırlıkla mı yoksa alın teri karşılığı alınan bir paraya benzeterek mi harcama kararı aldıkları araştırmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Hatta eğer bir kişi faiz veren/alan bankadan kredi çekmenin günah olduğuna inandığı halde mecbur kalarak kredi çektiyse ve bu parayı esasen dinen meşru olmayan bir günahkâr/haram para olarak adlandırıyorsa onu harcarken nasıl bir tutum sergileyeceği de önem kazanacaktır.

Yine kumardan ya da meşru görülmeyen bir yerden gelen “haram” olarak adlandırılan bir paranın yardım ya da bağış gibi faaliyetlerde kullanılmasının doğruluğuna ilişkin iki farklı bakış açısı söz konusudur. Kendisi ve ailesi için harcamak konusunda çekinceye sahip olan bir kişi bu “haram” parayı yine kumar, içki ve eğlence gibi yerlere harcayabilmektedir. Başka bir bakış açısı ise bu paranın yardım, bağış gibi yerlere harcanarak “aklanması” gibi bir düşünciyi de ortaya koyabilmektedir. Bu durum bize paranın kaynağına göre anlamlandırılmasının ve harcanma yönünün belirlenmesinin kendi içinde de ayrılabilirdiğini göstermektedir.

Oysaki iktisaden baktığımızda karşılaştırdığımız gelirler aynı nesnel ve birbiri yerine kullanılabilir kağıt paralardan oluşmaktadır. Ancak pratikte durumun nasıl farklı yaşandığı kredi kartı ile paranın karşılaştırılması ile de çoğu kez ispatlanmıştır. Literatürde kredi kartı ile alışverişin fiziki para ile alışverişten farklı olduğuna ve kredi kartı ile harcama yaparken daha rahat hareket edildiğine dair birçok çalışma bulunmaktadır.

Kaynak - harcama ilişkisinin önemi bilhassa kredilerin geri ödenmesinde zorluklar ortaya çıktığında ciddiyet kazanacaktır. Geri ödenemeyen kredilerin yerine yeni krediler kullanılmasının bireylerin borç sarmalına girmesi tehlikesini doğurduğu bilinmektedir. Bu noktada kredi parasının nasıl bir anlamla donatıldığı ve nasıl harcandığı, verimli bir şekilde harcanıp bireylerin hayatına olumlu katkı yapıp yapmadığı daha da önemli hale gelmektedir.

Neoliberalizmle beraber kredinin yaygınlaşıp gelişmesi sayesinde insanların krediye ulaşabilirliği artmıştır. Krediye ulaşmanın kolaylığı hane halklarının krediye yetmeyen gelirlerine ek bir gelir kaynağı olarak düşünmesini, kurtarıcı gibi görmesini sağlamıştır. Tanıdıklarından borç istediklerinde gururlarının incinmesi ihtimali söz konusu iken krediye başvurmak özgür bir tercih halini almaktadır. Kredinin yaygınlaşması sayesinde de kredi parasının anlamı birçok insanın hayatında harcama yönü açısından önemli bir yer tutmaya başlamıştır.

Bu bağlamda ek gelir olarak krediye ve toplumdaki yerini anlamak amacıyla gelecek bölümlerde krediye ve onun ekonomideki yeri ile yaygınlaşmasına değinilecektir.

2.3. Ek Gelir Olarak Kredi Kullanımı

Tarih boyunca insanlar gelirlerinden daha fazla paraya ihtiyaç duymuşlardır. Tüketim toplumunun gerekleri doğrultusunda her an erişilebilecek bir kaynak olarak kredi günümüzde, geçmişle kıyaslanamayacak kadar yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Charles Tilly, kredi kelimesinin kökeninin, güvenmek ya da inanmak, “inancı olmak” anlamındaki Latince “credere” sözcüğünden türetildiği ifade etmektedir. İtibar, ödünç verme ve başkasına emanet edilen bir şey anlamlarında kullanılmaktadır. Tanımlar kredinin sosyal temellerini açık bir şekilde ifade etmektedir zira kredi veren ve alan

kişiler arasında bir sosyal ilişki olmadan kredi de olmayacaktır. Oxford İngilizce Sözlüğü'ne (OED) göre, kredinin halen mevcut anlamları şunlardır:

1. inanç, itimat, güven
2. genel olarak inanılma veya itibar olunma niteliği
3. olumlu tahmin, iyi isim, şeref, itibar
4. başkalarının güvenine dayalı kişisel etki
5. belirli bir eylem veya kişisel nitelik nedeniyle verilen onur veya övgü (Tilly, 2008: 5).

Orhan Hançerlioğlu'na ait Ekonomi Sözlüğü'nde de kredi, “borcunu ödeyeceğine inanılana verilen” olarak tanımlanır. Kredisi olmak, eski deyimle itibarı olmak demektir. Borcunu ödeme yeteneğini de dile getirir (1993: 248). Kredi, satın alma gücünün bir kimseye belirli bir süre sonra geri almak kaydıyla verilmesi, verilmiş bir varlığın ödenmesine kefil olunması olayıdır.

Carruthers'e göre ise kredi, paraya sahip olunmayan bir durumda sanki sahipmişçesine hareket edilmesi durumudur. Onun kredisi var demek, onun buna hakkı var demekle eş anlamlı kullanılabilmektedir. Kredi, bir taraf diğerine borç verdiğinde veya ertelenmiş ödeme karşılığında diğerine satış yaptığında (tüketici kredisi/ taksitli satış) ortaya çıkar. Kredi, zamanlar arası değişimi içerir ve en basit haliyle, taraflardan biri işlemin kendi tarafını 1. zamanda tamamlarken, diğeri 2. zamanda yükümlülüğünü yerine getirir. 2. zamana kadar, ikinci taraf (borçlu) birinci tarafa (alacaklıya) borçludur (2005: 362).

Esasen piyasa mübadelesini kapsasa da kredi daha az görünür şekilde işlemektedir. Birçok ekonomide nakit yerine kredi ile daha fazla işlem yapılmaktadır. Bunun ispatı ise herkes tarafından sıkça kullanılan kredi kartlarıdır. Kredi, mal ve hizmetlerin satıcıdan alıcıya gittiği, ancak paranın karşı tarafa gitmediği “dengesiz” işlemleri içerir. Para yerine satıcı, geri ödeme sözü almaktadır.

Bankalar kendisine başvuran kişilere, belirli şartları sağlamaları durumunda, yani aldıkları parayı geri ödeyebilecek bir gelire sahip oldukları ve geçmişte herhangi bir geri ödeme sıkıntısı yaşamamış oldukları konusunda güven verebilmeleri halinde ödünç para vermektedir.

Bu para ancak geri ödemeye dair bir güven verebilen kişilere belirli bir vadede belirli bir faiz oranı ile geri ödenmesi şartı ile verilebilmektedir.

Dodd güven ve borç arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, “*Kredi sistemleri.... Belirli bir derecede barış ve güven ağları gerektirir*” (Dodd, 2014: 97) ifadesinde bulunmaktadır.

Gelirlerine kıyasla daha fazla harcama yapan kişiler ya önceki gelirlerinden elde ettikleri tasarrufları kullanırlar ya da gelirleri ve harcamaları arasındaki açığı kapamak için gelecekteki gelirlerine güvenerek borçlanmayı tercih ederler. Borç ya da kredi, gelecek bir zamanda ödeme düşüncesine dayanan, ihtiyaç anında kullanıma hazır satın alma gücüdür. Başka bir ifade ile kredi satın alma zamanını değiştirerek, henüz elde edilmeyen gelirin harcanması anlamına gelmektedir.

Kredi sadece kredi verenleri ve kredi kullananları içermemektedir. Yasal sistemin yeterince güvenilir olmadığı yerlerde sosyal ilişkiler yine belirleyici bir rol oynayacaktır. Kredinin faktörlerine değinen Carruthers bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir;

“Güvenlik açığı ve belirsizlik sorunları, alacaklıları binlerce yıldır rahatsız etse de, çözümler farklılık göstermektedir. Kredi bir dizi faktöre bağlıdır: borçlu, alacaklı, aralarındaki resmi sözleşmeler ve gayri resmi sosyal ilişkiler, araçlar ve ticari-yasal çerçeve. Bu faktörler bazen sistematik olarak değişmektedir. Örneğin, sorunlu sözleşme hukuku, alacaklıları geri ödemeyi güvence altına almak için başka yollara güvenmeye zorlayabilir. Güvenilir olmayan bir yasal sisteme sahip bir ülkede kredi veren bir alacaklı, borçlunun güvenilirliğini değerlendirmek ve artırmak için tipik olarak gayri resmi sosyal bağları veya araçları kullanacaktır” (Carruthers, 2005: 363).

Sosyal ağların, ilişkilerin ve karşılıklı etkileşimin insanın var olduğu her yerde büyük önem taşıması rasyonel bir ekonomik sistemin varlığında bile öneminden bir şey kaybetmemektedir. Bu nedenle kredi birçok unsurdan oluşsa da en önemlilerinin aktörler olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda kredi verenler ile kredi alanlara yakından bakmak anlamlı olacaktır.

2.4. Kredinin Aktörleri

2.4.1. Kredi Verenler (Bankalar)

Kredi verenler, yani bankalar kendilerine kredi kullanmak isteyerek başvuran kişileri belli kriterlerin varlığına göre sınıflandırırlar. Gelir durumu, Kredi Kayıt Bürosundan

(KKB) alınan istihbarat notu, hangi kurumda çalışıldığı, geçmiş kredilerini ödeme performansı, gelirin sürekli bir gelir olup olmaması gibi kriterler kredi verip vermemeyi ya da verilen kredi miktarını ve şartlarını etkileyen unsurlardır.

Bankalar günümüzde kredi veren kurumlar olarak önemli bir konuma sahiptir. Dodd bankaların para yaratma kapasitesine şu sözlerle vurgu yapmaktadır;

“Bankalar, paranın gerçek yaratılışında çok önemli bir rol oynarlar. Bunu borç verenler olarak eylemleriyle yaparlar; gerçekte, John K. Galbraith’i “zihni ittiklerinden” şikâyet etmeye sevk eden şey, bankaların başlangıçta basitçe bir kredi vererek para yaratma kapasitesidir. (Bu ifade) bir bankanın elinde tuttuğu mevduattan önemli ölçüde daha fazla para ödünç verebileceği kısmi rezerv sistemine atıfta bulunmaktadır (Galbraith, 1975: 18, Dodd, 2014: 111).

Hatta günümüzde bankaların ekonomi ve ticaretin devamlılığındaki rolü daha da büyük bir hale gelmiştir. Borç veren olarak bankalar verdikleri borç para karşılığında gerekirse teminat alabilir ve borçlu temerrüde düşerse bu varlıklara el koyma hakkına sahip olabilirler. Teminat almak, alacaklının zararlarını azaltacak ve alacaklıyı daha az savunmasız hale getirecektir. Alacaklılar, güvenilir ve güvenilmez borçlular arasında ayırım yapmak için kredi vermeden önce piyasa istihbaratı da yapmaktadırlar. İşten ayrılma durumu, hastalık, kredinin nereye harcanacağı gibi bilgilere ulaşılabilmesi kredinin geri ödenmesi konusunda bir fikir sahibi olmaya yardımcı olacak unsurlardandır. Özetle alacaklılar bilgi toplarken borçlunun geri ödeme yeteneğine ve istekliliğine odaklanarak karar vermektedirler.

Kredi kullananların parayı gerçekten yararlı şekilde kullanmalarını sağlamak için borç verenler krediyi sınırlayabilirler. Bunu konut kredisi ve taşıt kredisi gibi ayrımlarla yapabilir ya da kredi parasını krediyi kullanan yerine malın alındığı mal sahibine gönderebilirler. Carruthers de bu konuya değinerek;

“Savunmasızlık ve belirsizlik için; güvenilir ticaret hukuku ile antlaşmalar, bir tür ayırma yoluyla paranın değiştirilebilirliğini sınırlar. Bunlar, paranın yalnızca borç veren tarafından onaylanan amaçlar için kullanılmasını sağlamak için krediye “ipler ekler” (sınıflamalar getirir). Ek olarak, kredi verenler, karşı karşıya kaldıkları belirsizlikle orantılı olarak savunmasızlıklarını ayarlamak için şartlar (kredi boyutu, süre, faiz oranı vb.) belirleyebilir (daha fazla risk, daha yüksek faiz oranları anlamına gelir). Satıcı, borçluya güvenip güvenmeyeceğini merak etmek yerine, yasaya ve kredi notlandırıcılarına güvenip güvenmeyeceğine karar vermelidir” (2005: 364),

şeklinde ifade etmiştir.

Kredi kullanmak isteyenlerin bu taleplerine olumlu ya da olumsuz yanıt verme kararı kolay bir karar değildir. Kredilerin geri ödenmesi meselesi bu kararı zorlaştıran asıl unsurdur. Geri ödenme ihtimalini değerlendirmek için dikkat edilecek noktalardan biri istihbarat notu (geçmiş kredi ödeme performansı) iken bir diğeri de paranın hangi amaç için kullanılacak olduğudur.

Verilen kredilerin eşitsizliği yaymakta bir araç olduğuna vurgu yapan Dwyer makalesinde, kredilerin gelir düzeyi düşük kişiler aleyhine eşitsizliği arttırdığını belirtmektedir. En çok krediye ihtiyaç duyanların krediye en az erişime sahip olanlar olduğunu ifade ederek bilinen ama değiştirilemeyen bir gerçekliğe de parmak basmaktadır (Dwyer, 2018).

2.4.2. Kredi Kullananlar

Harcamaları gelirini aşan ya da toplu bir paraya ihtiyacı olan kişiler, akraba ve eş dosta sormak yerine bankalara başvurarak hızlı ve kolay bir şekilde ek gelir kaynağı bulabilmektedir. Kredinin tanımından da anlaşılacağı üzere borçlunun itibarı güvenilir alacaklı olup olamayacağına karar verilmesinde belirleyicidir. Kredi kullanan kişinin itibarı ve karakteri en az kredi notları kadar önem taşımaktadır.

Güvenilirlik borçlunun geri ödeme kapasitesini ve istekliliğini etkileyen niteliklere odaklanır. Borçlunun karakteri, borç verenlerin karar vermelerinde her zaman önemli bir yardımcı unsur olmuştur. Genelde en çok krediye ihtiyacı olanlar kredibilitesi en az olanlardır. Kredi verenlerin krediye en az ihtiyaç duyanlara kredi vermek istemesi eski bir ironidir ve aslında gerçekte kimlerin kredibilitesinin yeterli olduğunu tespit etmek de kolay bir iş değildir.

Borçluların düzenli bir işte çalışıp çalışmadıkları, borcu nasıl anlamlandırdıkları, tasarruf ve tutumluluk eğilimine sahip olup olmamaları ve en önemlisi banka parasına nasıl bir anlam yükledikleri geri ödeme kararlarını etkileyen faktörlerdir. Aynı zamanda istihbarat notları, gelir kaynaklarının düzenli ve yeterli olup olmaması ve kredi isteyenlerle yürütülen görüşmeler karar vermek konusunda yardımcı olacak unsurlardandır. Ancak kararlar ne sadece notlara ve kurallara bakılarak ne de sadece sosyal ilişkiler ile yönetilebilir. Her ikisinin de birlikte değerlendirilmesi ve somut

verilere yansımayan hususların kredi verme kararını belirleyen kişilerce araştırılması gerekmektedir.

Mevcut kredi sisteminde sadece somut veriler kullanılmaktadır ancak kriterlere uyan müşterilerin de geri ödeme sıkıntıları yaşadıkları gözlenmektedir. Kredi kullananlar dışında aslında kimse tam olarak kredinin geri ödenip ödenmeyeceğini tam olarak bilememektedir.

Paraya ihtiyacı olan kişilerin bu para ile ne yapacakları da geri ödeme konusunda önem taşımaktadır. Faydalı faaliyetler için alınan kredilerin ödenme ihtimalleri daha yüksek olmaktadır. Örneğin bir ev sahibi olmak için kullanılan konut kredilerinin en az gecikme yaşanan kredi türü olduğu bilinmektedir. Verimsiz ve uygunsuz bir yere harcanmış paranın bankaya geri ödenmesi ihtimali verimli kullanılmış bir krediye göre daha az olacaktır.

Paraya sıkışılan bir durumda kredi kullanılması “paranın yerine kredinin gelmesi” anlamını taşımaktadır. Diğer bir deyişle para ve kredi birbiri yerine kullanılabildiği oranda benzerlik göstermektedir. Bu noktada para ve kredinin hangi açılardan benzerlik gösterdiklerine yakından bakmanın, araştırmamızın iki ana konusu olan para ve kredi ile onların anlamlarına yaklaşımımızı derinleştireceği düşünülmektedir.

2.5. Para ve Kredinin Ortak Özellikleri

Para ve kredi, piyasa değişimini kolaylaştırma ve birbiri yerine kullanılma işlevine sahiptir. Paranın olmadığı yerlerde insanlar krediye yönelmektedir ve kredi geliştikçe fiziki paraya bağımlılık da azalmaktadır. Sıradan mübadele için paranın mevcut olmadığı durumlarda artık kredi devreye girmektedir. Ayrıca paranın değerindeki değişiklikler krediyi de doğrudan etkilemektedir. Ingham’ın para tanımının krediyi de içerdiğine önceki bölümlerde değinmiştik. Hatırlarsak ona göre; “...*para, meta üretiminden ve değişiminden bağımsız olarak var olan sosyal ilişkiler tarafından oluşturulan “talep” veya “kredi”dir... Bir hesap parası olarak ifade edilen sosyal bir kredi ve borç ilişkisidir*” (Ingham, 2004: 25).

Dodd da Ingham ile benzer fikri paylaştan ve para ile kredinin aynılığını vurgulayan Mitchell-Innes'ten aktardığı paragraf ile para teorisinin kredi tanımı ile oluşmasını vurgulamaktadır;

“Parayı “Kredi ve krediden başka bir şey olmayan” olarak tanımlayan Mitchell-Innes’e göre para devredilebilir borcun ayrıntılı bir sistemidir: “A’nın parası B’nin ona olan borcudur ve B borcunu ödediğinde, A’nın parası kaybolur. Para teorisinin tamamı budur.” Para, başka bir deyişle, altın gibi maddi bir şeyi teslim etme sözü değil, bir borcu iptal etme fırsattır. Paranın en önemli özelliği – her toplum tarafından tanınan – sahibine kendini borçtan kendi araçlarıyla kurtarma hakkı tanımasıdır” (Mitchell-Innes 1913’ten aktaran Dodd, 2014: 104).

Carruthers’e göre de krediyi paradan ayırmak güç olabilmektedir. Kredi ve para arasında benzerlikler oldukça fazladır; aralarında keskin bir çizgi yoktur. İkisi de değer üzerinde meşru iddialar içermekte ve alışverişi kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda ikisi de güven sorunlarını içermektedir. Paranın el değiştiremediği yerde kredi kullanılmakta ve böylece kredi paranın yerini alarak ticaretin büyük bir aracı haline gelmektedir (Carruthers, 2005: 362).

Kredi parasının para gibi görülmesiyle ve özellikle para arzı sıkışıklıklarında onun yerine geçmesiyle piyasadaki tıkanıklıkların giderilebilmesinin ve paradan para kazanılması gibi krediden para kazanılmasının mümkün olduğu söylenebilecektir. Bu konuyu Dodd, Marx’a atıf yaparak;

“Kredi parası, kamu ve özel bankaların ödünç verdiği borçlardan oluşur. Normal para gibi dolaştığı için, kredi parası, paranın dolaşımının önündeki engelleri aşarak parayı yedekte tutma ihtiyacının yarattığı tıkanıklıkları giderir. Ama Marx için çok önemli olan kredi parası aynı zamanda kendi başına bir birikim aracı, üretime bağlı olmayan borç verme biçimleriyle para kazanmanın bir aracı haline gelir” (2014: 55),

şeklinde belirtmektedir.

Para ile kredi arasındaki benzerliklere odaklanan Carruthers’e göre para ve kredi arasındaki önemli bir paralellik, hükümetin rolü ile ilgili olmaktadır. Kamu yetkilileri tarih boyunca para yaratmış ve bu parayı korumuştur. Devletin rolü meşru bir kamu çıkarını yansıtmaktadır. Paranın yaratılması krediler yoluyla bankalar gibi özel aktörlere devredilse bile, neredeyse her zaman kamu gözetimine tabi olmaya devam etmektedir (2005: 368).

Dodd ise bu konuya Ingham’ın tanımını yorumlayarak yaklaşmaktadır;

“Ingham, bu hesap biriminin, paranın doğasını anlamamız açısından hayati önem taşıdığını savunuyor: para, “her zaman, bir hesap parası tarafından verilen soyut bir iddia veya kredidir” (Ingham). Dolayısıyla onun para tanımı iki yönlüdür. Birincisi, Simmel’in parayı “genel bir ödeme vaadi” olarak nitelendirmesinden yararlanıyor: Para benzersiz bir kredi biçimidir çünkü iki birey arasında değil, her birey ve tüm “toplum” arasındaki bir ilişkiyi ifade eder. İkincisi, Ingham, yalnızca resmi hesap parasında belirtilen ödeme vaatlerinin para olarak düşünülebileceğini savunuyor. Yalnızca devlet, bir hesap parası tanımlama yetkisine sahiptir. Dolayısıyla para, “bir egemenlik biçimidir ve bu nedenle bir otoriteye atıfta bulunulmadan anlaşılamaz” (Ingham 2004a: 12, Dodd: 110).

Modern paranın değiştirilebilir olmasına rağmen, parayı kullananların, bu özelliği yok etmek için onu farklılaştırdıklarına önceki bölümlerde değinmiştik. Her ne kadar borcun homojenliği paraya göre tartışılmaz derecede az olsa da borçlar borç verenlerce yine de değiştirilemez hale getirilmeye çalışılır. Carruthers, para ve kredinin her ikisinin de aynı anda hem standartlaştırılmaya ve hem de bireyselleştirilmeye devam edeceği öngörüsünü paylaşmaktadır;

“Para ve kredi arasındaki ikinci bir paralellik, takas edilebilirlikle (modern paranın homojenliği ve değiştirilebilirliği) ilgilidir. Her gerçek 100 dolarlık banknot aynı satın alma gücüne sahiptir ve hepsi aynı şekilde 100 dolarlık bir borcu karşılayabilir. Bir araba ödünç alan bir kişinin aynı aracı iade etmesi gerekir, ancak 100 \$ ödünç alan kişinin aynı banknotu geri ödemesi gerekmez. Para takas edilebilir ama arabalar değil. Birbiri yerine kullanılabilme (değiştirilebilirlik), paraya, onu çok kullanışlı kılan genelleştirilmiş satın alma gücünü verir, ancak bu aynı zamanda bir sorun olabilir. Birbiri yerine kullanılabilme özelliği, (çocuk tarafından) annesinin saçını kestirmesi için verdiği paranın gizlice şeker almaya yönlendirilebileceği anlamına gelir... Zelizer’den, kullanıcıların sık sık değiştirilebilir paraya, onu heterojen hale getiren bir dizi ayırım yaptıklarını biliyoruz. Para, farklı kategorilerde sınıflandırılır (bütçe, normatif veya bilişsel olarak) ve bunlar, paranın değiştirilebilirliğini bozar. Benzer şekilde, alacaklılar da kredilerini daha az değiştirilebilir hale getirmeye çalışırlar. Kredi sözleşmeleri, kefalet sözleşmeleri ve diğer yasal araçlar yoluyla genelleştirilmiş parayı (her şeyi satın alabilir) özel paraya (yalnızca bir şey satın alabilir) dönüştürürler” (2005: 369).

Para ile kredi arasında başka bir benzerlik de güven hususundadır. Kredi, gelecekteki bir geri ödeme vaadi karşılığında bir borçluya para verilmesi olduğundan ve dönemler arası vaatler vermeyi ve kabul etmeyi içerdiğinden, güven önemli bir unsur olmaktadır. Nasıl ki belli bir paranın o ülke sınırları içerisinde kabul edilmesi paranın güven yaratmasını ve standardizasyonunu etkiliyorsa, kredi için ve hatta özellikle kredi kartı

için de aynı durum geçerlidir. Kart sahiplerinin belirli bir karta sahip olabilmeleri için, birçok üye işyeri tarafından kabul edileceğine inanmaları gerekir. Kredi de para da güven sorunlarını hem çıkarmakta hem de çözmektedir. Kredi sözkonusu olduğunda önemli bir risk mevcuttur. Borç vermek için alacaklılar borçluların geri ödeyeceğine güvenmelidir. Çünkü borçlunun kararlaştırılan sürede borcunu ödeyip ödeyemeyeceği belirsizdir.

Aynı zamanda güvenin her zaman değişmeyen bir tutum ya da özellik barındırmaması ve durumlara göre değişiklik göstermesi nedeniyle kredi verenler kredi kullanacakları sık sık değerlendirmeye tabi tutmaktadırlar. Çünkü krediler ertelenmiş talepleri içermektedir ve geleceğe ilişkin belirsizlikten etkilenmektedir. Bankalar müşterilerinin istihbaratlarını her kredi alımı öncesi yeniden yaparak bu belirsizliği hafifletmek isterler.

Diğer bir taraftan para ve krediye sahip olmak hayata karşı güven oluşturmakta da önemli bir unsur halini alabilmekte ve bir benzerliği daha göstermektedir. Keynes de paranın güven vermesine atıfta bulunarak;

“...gelecek kronik olarak belirsizdir. “(Para) şimdiyi geleceğe bağlamak için ince bir araçtır” (Keynes, 2008: 269).

“(Para)...huzursuzluğumuzu yatıştırır” (Keynes, 1937: 216)

“...onu tutma arzumuz “kendi hesaplamalarımıza ve geleneklerimize olan güvensizliğimizin derecesinin bir barometresidir” (Keynes, 1973: 116) şeklinde ifade etmiştir.

Paranın varlığının güven vermesi gibi krediye ulaşılabilirlik de güven veren bir unsurdur. Kişilerin bir bankaya başvurduğunda kolayca kredi kullanabileceği bilgisi onun gelecekle ilgili kaygılarında azalma sağlayacaktır.

Para ve kredi geri dönüşleri arasındaki bir diğer karşılaştırma noktası da devredilebilirlik konusudur. Para, serbestçe devredilebilir. Ancak, alacak talepleri daha zordur ve bazen devretmek imkânsız olabilmektedir. Borç yükümlülükleri ise genelde kişiseldir ve başkalarına devredilemez. Kredinin genel olmaması, bir tarafın diğerine olan yükümlülüğüne bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Kredide belirli bir alacaklının belirli bir borçlu üzerinde iddiası vardır.

Kredi ancak belirli bir değere ilişkin genelleştirilmemiş, ertelenmiş ve değişken şekilde devredilebilir meşru iddialardan oluştuğu zaman, bu iddialar üçüncü şahıslara

devredilebilmektedir. Ancak bu sadece belli kıymetli evraklarda (çek gibi) mümkün hale gelmektedir. Devredilebilirlik özelliği kredi piyasalarını daha anonim ve birbirine bağlı hale getirmeye yardımcı olmuştur. Kıymetli evrak, değerinin belirli bir borçluya bağlı olması dışında para gibi hareket etmesi nedeniyle paraya en çok benzeyen kredi türünü oluşturmaktadır. Kredi daha genel, tek tip ve devredilebilir hale geldikçe, paraya yaklaşmakta ve daha çok benzemektedir. Ingham da bu konuda tüm paranın, kredi-borç ilişkilerinden yani sosyal ilişkilerden oluştuğunu ve borcun para olarak kullanılabilmesi için devredilebilir, ciro edilebilir ya da nakledilebilir olduğunu belirtmiştir (2004a: 72).

Hem kredinin hem de paranın sosyal hayattan etkilenme boyutu da başka bir benzerliğe işaret etmektedir. Borçlular ve alacaklılar arasındaki sosyal ilişkilerin önemi yadsınamayacak boyuttadır. Kredinin yaygınlaşmasından önce sosyal ilişkilerin temellendirdiği bir borçlanma sisteminin varlığından bahsetmiştik. Kredinin yaygınlaşması durumunda da sosyal faktörler önemini korumaya devam etmektedir. Çünkü para ilişkilerinde olduğu gibi kredi ilişkilerinde de taraflar insandır, bu da ilişkinin insani durumlardan etkilenmesi sonucunu doğuracaktır. Carruthers bu konuda; *“Para ve kredinin ekonominin çok ötesine geçen etkileri vardır ve her ikisi de ekonomik olmayan faktörlerden etkilenir. Kurumlar olarak ekonomi, politika, hukuk, eşitsizlik, kültür ve diğer sosyolojik ilgi alanlarıyla doğrudan bağlantı kurarlar”* (2005: 355) ifadesinde bulunmaktadır.

Dodd ise para ve borcun sosyal hayatın içinde olmasına şu şekilde değinmiştir;

“...Başka bir deyişle, para toplumsallaştırılmış bir borç türüdür, birey ve toplum arasındaki bir ilişkidir. Bu fikir, ... parayı, insanların belirsiz bir geleceğe karşı kendilerini tamponlamak için kullandıkları güvenli bir değer deposu olarak görmesinin nedenini açıklıyor. Simmel’in önerdiği gibi, paranın bir işlemi tamamlamasını bekliyoruz, çünkü değeri daha geniş ödeme topluluğu tarafından garanti ediliyor gibi görünüyor. Para bir borçsa, toplumun kendisine borçlu olduğu bir borçtur” (Dodd, a.g.e.: 125-126).

Dodd’un borç ve kredi konusundaki görüşleri sosyal hayat ve onun dinamikleri ile yakından ilişkilidir. Paranın Sosyal Hayatı isimli eserinde borç konusuna da bir bölüm ayırmış olan Dodd günümüzdeki kredi mekanizmasının insan hayatına olan olumsuz etkilerine vurgu yapmaktadır;

“Bu bölüm (*Borç Bölümü s.88-134*) geniş bir alanı dolaştı: parayı sosyalleştirenin borç olduğu argümanından, para aracılığıyla bugünün acımasız tek taraflı borç ilişkilerinin demokrasiye büyük bir tehdit oluşturması ihtimaline kadar... Ancak, paranın temel değerini korumayı amaçlayan kemer sıkma önlemlerinin etkisi, sadece vergi mükellefleri tarafından değil, toplum genelinde yaşanmaktadır. Ekonomik istatistikler enflasyon, büyüme ve işsizliğe odaklanır, ancak ölüm istatistikleri genellikle parayla değil, salgın hastalık ve savaşla ilişkilendirilir. Bununla birlikte, ölüm istatistikleri, borcun, temerrüdün ve deflasyonun acımasız sosyal dinamiklerini kavramakla aynı derecede ilgilidir” (Dodd, a.g.e.: 133).

Kredinin alınabilirliği ve miktarı gibi faktörleri de yine sosyal ilişkilerin etkilemekte olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Sosyal ilişkiler eski zamanlarda alacaklıların ve borçluların birbirlerini tanınması ve güvenilir olup olmadıklarına karar verebilmeleri açısından önem taşımaktaydı. Mevcut ilişkilerin ve ağlar sayesinde kurulacak yeni ilişkilerin gücü günümüzde de kredi kararlarında yardımcı bir unsur olmaya devam etmektedir. Ancak sadece sosyal ilişkiler yetmediğinde borç/kredi verenler yasalara ve kredi notlandırıcılarına başvurmak isteyebilir. Sosyal ilişkiler yerine kurum ve yasalara güvenmek bir çözüm olabilse de kurum ve yasaların da her zaman doğru bilgi verecekleri beklenmemektedir. Ama hem geçmişte hem de günümüzde yakın ilişkiler kişilerin kâğıt üzerindeki durumlarının ve kredi notlarının ötesinde bilgilere ulaşılmasını sağlamaya devam etmektedir. Kredide aksama yaşayarak Kredi Kayıt Bürosu verilerinde notları düşen ve piyasada güvenilirliğini kaybeden bir kişinin özel hayatındaki sıkıntılarının, işten ayrılma, hastanede yatma ya da bir şansızlıktan kaynaklanan mevcut durumunun geçici ya da kalıcı olup olmadığını ancak kişiler ile birebir görüşmelerde anlamak mümkündür.

Somut verilere dayanmayan ölçütlerle kredi verilmesine dair bir örnek Ariel Wilkis’in “The Moral Power of Money- Morality and Economy in the Life of the Poor” adlı eserinde görülmektedir. Dar gelirliler ya da düzenli gelire sahip olmayan, kayıtdışı çalışanlar için kredi veren bir kuruluşun, krediye erişemeyen kimseleri evlerinde ziyaret ederek kendi belirledikleri ölçütler doğrultusunda bir karar mekanizması kullandıkları anlatılmaktadır. Bu ölçütlere göre, kibar davranışlara sahip düzgün karakterli, ailesi ve çevresi ile sorun yaşamayan kişilerce çok istenen bir hayal ya da amaç için talep edilen kredilerin geri ödenme ihtimalinin daha yüksek olduğu

keşfedilmiştir (Wilks, 2017: 45-48). Bu örnekten de anlaşıldığı üzere karşılıklı ilişkilerin yani sosyalliğin anlam ve gücü notların ötesine geçmektedir.

Borcun toplumdaki önemi ve insan hayatına olan etkisi özellikle son yıllarda hissedilir derecede fazladır. Birçok insan kredi ile yaşamakta ve krediyi şahsi gelirine sürekli bir ek gelir olarak görmektedir. Ekonomi üzerinde kredinin rolü ve ağırlığı da paraya benzer bir öneme sahip hale gelmiştir. Kredinin parayla benzerliği onun piyasada para kadar dolaştığını ve insanların yetmeyen gelirlerine ek kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir. Kredi mal/hizmet alımı ve yükümlülük erteleme için önemli bir yere sahiptir. Kredinin ekonomideki yeri bilhassa tüketime ve dolaylı olarak üretime olan katkısı ile azımsanmayacak boyutlara erişmiştir.

2.6. Değişen Ekonomi ile Kredilerin Tüketime ve Sosyal Hayata Etkisi

Bankalar ilk olarak Amerika’da 1920’lerde bireysel kullanıcılara kredi vermeye başlamıştır. Avrupa’da bireysel kredilerin verilmeye başlaması ise 1950’li yılları bulmuştur (Carruthers). Ülkemizde de 1988 sonrasında bankalar kurallarını değiştirmeye ve bireysel kullanıcılara kredi vermeye başlamıştır (İnağ, 1990).

Tohumları 1970’lerde atılmış olan neoliberalizmin 1978-1980 yılları ve sonrasında yükselişiyle birlikte tüm dünyada ciddi bir dönüşümün yaşandığı bilinmektedir (Harvey, 2015).

Gökgöz bu hususta şu ifadelerle yer vermektedir;

“1970 ertesini dönemde finansallaşmanın temel büyüme retoriği haline gelmesi, politik ve toplumsal alanın da bu retoriğe uygun olarak biçimlendirilmesini gerekli kılmıştır. Türkiye’de 1980’lerle başlayan devletin dönüşümü ve 1990’lardaki Maastricht toplantılarının devamında siyasetin zemininin bütün olarak sivilleşmesi gündemi, 2001 sonrası dönemde devletin para akışından sorumlu organlarının bağımsızlaşması ve aynı organların bütün toplumsal aktörlerin birbirleriyle diyalog kurduğu platformlar olarak yeniden dizayn edilmesi ile farklı bir noktaya taşınmıştır” (2013: 319, 320).

1980 sonrası dönemde dünyaya entegre olmaya başlayan ve neoliberal politikalara kendisini açan Türkiye için de bir ekonomik ve sosyal değişim söz konusu olmuştur. Artık ülkemizde de tutumluluk kültürü yerine bireysel harcamaların artmasının bireysel özgürlüklerle ilişkilendirilmesi ve övülmesi tutumu yerleşmeye başlamıştır.

Gökgöz'e göre, sıradan hayatlar süren insanların hayatları yapısal bir dönüşüme uğramakta ve finansal sermayeyi merkeze alan yeni-hegemonyanın yeniden üretilmesinde aktif rol almaktadırlar. Aynı bireylerce benimsenen neoliberal söylemler de giderek yoğunluğunu arttırmaktadır (2013: 321).

Serbestleşen ekonomide bireysel girişimcilik hakkı kazanılmış bir özgürlük olarak algılanmaktadır. Bireyler özgürce yatırım yapmaya, harcamaya, bankalardan kaynak kullanmaya ve ithal mallar dahil tüketime dahil olmaya başlamıştır.

Bauman tüketimin yaygınlığını, eski zamanlardaki filozof, şair ve ahlak hocalarının sorduğu “yaşamak için çalışmak mı, çalışmak için yaşamak mı” sorusunun yerini “yaşamak için mi tükettiği yoksa tüketebilmek için mi yaşadığı” sorusunun aldığını belirterek vurgulamaktadır. Ona göre her türlü tüketimin vakit istemesi satıcılar için kaygı uyandıran bir durumdur. “Şimdi”nin, zamanı sıkıştırma teknolojisi tarafından sağlanan başarısı ile tüketime endeksli ekonominin mantığı arasında bir rezonans söz konusudur. Tüketicinin ertelemeyi hemen tüketmesi ve yeni ürünler için yeni istekler oluşabilmesi için doyumunun da hızlı olması gerekir (Bauman, 2017: 100-101). Bu mantık parası olmayanlar için de geçerli olup para biriktirmekle zaman kaybetmeden tüketebilmek için krediye başvurmak bir çözüm sunmaktadır.

Aynı zamanda tüm neoliberal ekonomilerde olduğu gibi genel ekonominin salâhiyeti ve kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için tüketmek, dipten gelen elzem dalgayı oluşturmaktadır. Krediler tüketmek için yeterli geliri olmayanlara ek gelir sağlamaktadır. Örneğin konut kredisi gibi özel amaçlar için verilen kredilerin tüketimi artırması, gelecekteki gelir ile satıcıların desteklenmesi yani ekonominin canlanması sözkonusu olmaktadır.

Carruthers ve Ariovich'e göre 2. Dünya savaşı sonrasında hükümetin mortgage kredilerinin alınması yönündeki teşvik programı olmasaydı Amerika'da banliyöleşme mümkün olamazdı (2010: 85). Tüketim için kaynak anlamına gelen kredinin ekonomideki önemini Carruthers ve Ariovich;

“Amaç, kaynak, biçim ve hacim olarak krediler tüm dünya ekonomilerinde önemli bir mesele olmuştur. Değişimleri de ekonominin değişimlerinde önemli bir rol oynamıştır. Kredinin yeni formlarının icadı ve genişlemesi modern sosyal alanın şekillenmesinde çok önemli bir yer tutuyor. Günümüz ekonomisi büyük ölçüde, kredi ile kolayca ev ya da araba alan ya da diğer tüm harcamalarını halledebileceği kredi kartları ile dolu bir cüzdana sahip bireysel kullanıcılara yayılmış olan kredilere dayalıdır” (2010: 86),

şeklinde belirtmişlerdir.

Özellikle eksik talep konusu ile baş etmenin bir yolu olarak krediler geliri yetmeyen kişileri piyasaya çekmek için önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuyu Carruthers ve Ariovich şu şekilde belirtmektedirler;

“1930’lardan sonra tüketiciler politikacı ve politika yapıcılar için öncelik kazanmıştı. Bu odaklanma büyük depresyon ekonomik krizi zamanında yaşanan eksik tüketim olumsuzluğundan kaynaklanıyordu. Keynes öncesi analizlerde ekonominin en önemli probleminin yetersiz talep olduğu, bunun da eksik tüketime düşük ücretlere, yetersiz tasarrufa ve yavaş büyümeye sebep olduğu belirtiliyordu. Çözüm önerilerinden biri krediye ulaşabilmenin kolaylaştırılmasıydı” (2010: 107-108).

Krediye dayalı bir ekonominin gelişmesi sözkonusu olmakla birlikte bu durumun sürdürülebilirliği ve kredilerin geri ödenmesi meselesi de önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Ancak tüketicilerin eksik talep ve ekonomik kriz için oynadığı rol nedeniyle kredilerin geri ödenmemesi meselesinden daha çok ekonominin gelişmesi meselesine önem verilmektedir.

“Genellikle krediler bireysel kullanıcılara belli harcamalar için, özel bir kaynaktan özel bir amaç için verilmektedir. Bireysel kredilerde kısmen genel bir büyüme yaşanmakta çünkü kredilerin bir alım türünden diğerine yayılarak genişlemesini desteklemek için metotlar geliştirildi. Daha fazla kredi demek bireylerin daha fazla harcaması, tüketmesi demektir (gelecekteki gelire). Aynı zamanda satıcılar için de daha fazla satış ve kazanç demektir. Hükümet politikaları kredilerin gelişmesinde rol oynuyor, özellikle konut kredilerinde. Sonuç olarak günümüzde kredi kaynakları da kredi hacmi de büyük ölçüde arttı ve artık ailelerin üzerinde büyük borç yükleri var” (Carruthers ve Ariovich, 2010: 85).

Weber de Ekonomi ve Toplum’da kredi kullanılmasının tüketim açısından önemine değinmiştir;

“Kredinin temel önemi, ekonomik bir birimin bir başka birimin henüz kullanmayı düşünmediği mallar üzerindeki mevcut kontrolüne karşı, mallar ya da para üzerinde beklenen bir gelecek kontrol artığının mübadelesini mümkün kılmasında yatar... Kredi yetersiz derecede sağlanan mevcut tüketim ihtiyaçlarının tatmini amacıyla alınabilir ve kullanılabilir” (Weber, 2012: 195-196).

Kredi yalnızca onu kullananlar için bir sosyal gelişme ve daha iyi hayat koşullarına sahip olma aracı değil, aynı zamanda bütün ülke ekonomisinin canlılık kazanması için

gerekli olan, son derece etkili bir kalkınma aracı olarak da görülmektedir. Tüketime artmasında kredilerin rolü yadsınamayacak durumdadır.

Piyasaların dar gelirliilere ulaşacak kadar genişletilmesini eleştiren Madi ve Gonçalves; *“Paranın metalaşması bankaların yeni roller üstlenmeye başladığı bir sosyal alana hükmetmeye eğilimlidir. Böylece, şimdiye dek mali alanın dışında yer alanlar için şahsi kredilerin daha kolay erişilebilir kılınmasıyla birlikte bankacılık sistemi, piyasa ekonomisini genişletme hareketinde kilit bir rol oynar”* (Madi ve Gonçalves, 2016: 319) şeklinde ifade etmişlerdir.

İhtiyaçların sınırsız olduğu fikrinin neoklasik iktisatla yaygınlaştırılması da tüketimi arttırıcı bir etkiye sahiptir. Banka kredisi ile geliri “şimdilik” artan dar gelirli kesimin de oyuna katılımı sağlanmakta ve tüketen kişi sayısı artmaktadır. Mali erişim dar gelirliilere genişletildiğinde deflasyon ve düşük büyüme yüzünden kısıtlanan piyasa ekonomisinin tekrar canlanması söz konusu olabilmektedir.

Madi ve Gonçalves kredi artışının sosyal dışlanmaya katkıda bulunması yönünde eleştirilerini aşağıdaki ifadelerle belirtmektedirler;

“Mali kuruluşların – ki bunların, sıradan kanallardan kredi erişim şansı hep sınırlı olmuş düşük gelirliilere ve az miktarda borç alanlara kredi götürmesi beklenir- kredi politikalarının sosyal içerme bakımından etkin olacağı düşünülüyor. Ancak mali kurumsal yapılarda gözlenen dönüşümler(...) toplumu korumaya hizmet etmiyor, aksine toplumsal ilişkilerin daha fazla metalaşmasına katkıda bulunuyor. İnsanlar, mali sektörün ekonomik hayata hükmettiği bir piyasa ekonomisinde tüketiciler olarak para ilişkisine yöneliyorlar. Bu nedenle, toplumun kendisini korumasının bir mekanizması olarak bankacılık sektöründeki yeni kurumsal düzenlemeler ve uygulamalar, aslında toplumsal hayatın artan metalaşması ile sosyal dışlanmaya katkıda bulunuyorlar (2016: 321-322).

Bu söylemler ışığında sürekli kredi kullananları piyasa ekonomisinin piyonları olarak düşünmek mümkündür. Kredilerin kullanılması üretilen ürünlerin satışını kolaylaştırmaktadır. Bankaların kredi vererek para kaynağı sağlaması onların ekonomiye destek kurumlar olduğunu göstermektedir. Ekonominin temel bilgileri ışığında arzın erimesi talebin varlığını, talebin artması da paranın varlığını gerektirmektedir. Krediler, piyasa ekonomisinde paranın var ve çok olmasını sağlayan bir mekanizma konumundadır.

David Harvey, neoliberalizme yoğun eleştiriler getirdiği kitabında, toplumsal değerlerin aşındırdığını ve toplumsal çıkar yerine bireysel çıkarın konulmasına neoliberalizmin sebep olduğunu belirtmektedir.

“Thatcher’ın ünlü sözleriyle, “toplum diye bir şey yok, sadece tek tek insanlar var”dı; sonradan buna aileleri de ekledi. Bireycilik, özel mülkiyet, kişisel sorumluluk ve aile değerleri uğruna bütün toplumsal dayanışma biçimleri dağıtılmalıydı. Toplumu ve değerlerini kültürel sosyal etkileri gözardı ediyor oluşun canlı ifadeleri idi. Toplum da toplumun refahı ve çıkarı da bireyine ve onun çıkarına mağlup edilmişti” (2015: 31).

Amerika’dan başlayıp dünyaya yayılan birçok akım, düşünce ve ekonomik program gibi Harvey’in vurguladığı bireycilik konusunun ülkemizde de yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Bunun neticelerinden biri olarak dayanışmanın yerini yeni kurumların almış olmasına, bakkalların yerini süpermarketlerin doldurduğuna değinmiştik. Sosyal hayatın değişimiyle birlikte eski borç alıp verme ve veresiye kurumlarının yerine kredinin yetişmesi artık makul kabul edilmekte ve normal karşılanmaktadır.

Bankacılık sektörünün ekonomideki rolünün artmasında ve kredi bazlı bir sistem gelişmesinde neoliberalizmin baş suçlu olduğuna dair iddialar mevcuttur. Ancak diğer taraftan, dünyada genel olarak gelir dağılımındaki adaletsizliğin daha da arttığı, zenginin daha çok zenginleşirken fakirlerin daha da fakirleştiği bir gerçeklikte krediler dar gelirli için eski toplumsal dayanışma sistemlerinin işleyemediği bir ortamda kurtarıcı halini almaktadır. Krediler geliri yetmeyen ama sosyal çevresinden de borç bulamayan ya da bulmak istemeyen kişiler için ek gelir gibi algılanabilmektedir. Bazen elzem durumlar için bazen de toplumsal baskı sonucu “ihtiyaçmış gibi görünen” istekler için kredi kullanmak gerekebilmektedir. Bauman, toplumsal olarak kredinin yaşamımıza yerleşmesi hakkındaki eleştirilerini şöyle ifade etmektedir;

“Bugün herkesin yakındığı acının kökleri aynı tüm toplumsal kötülüklerin kökü gibi yapmacık ve eğitilmiş yaşam tarzımızın derinlerine uzanmaktadır. Ne zaman yüzleşecek bir sorun veya aşılabilecek bir güçlük olsa, tüketici kredilerine koşma alışkanlığıyla itinalı bir şekilde ekilip derinlere işlemiştir. Krediyle yaşamak diğer birkaç uyuşturucu gibi bağımlılık yapıcıdır ve sunulan diğer sakinleştiricilerden daha bağımlılık yapıcı olduğu kesindir” (2019: 37).

Kapitalizmin sınıf ayrımına ve süregelen ve sürmeye devam edecek gibi görünen eşitsizliğe her zaman eleştirel yaklaşan Bauman’a göre kredi bağımlılık yapmaktadır. Çünkü krediye ihtiyaç duyan bireylerin kredi ihtiyacı hiç azalmamaktadır ve azalacak gibi de görünmemektedir. Bauman, 2009 kredi krizinden bahsederken ise aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır;

“Günümüzün kredi sıkışıklığı bankaların başarısızlığıyla yaşanmış bir sonuç değildir. Aksine çoğu kişi öngörmemiş olsa bile tamamen öngörülebilir bir şey, muazzam başarılarının meyvesidir. Yani erkek-kadın, genç-yaşlı birçok insanı borçluya dönüştürmedeki başarılarının ürünüdür. Bankalar hedefledikleri şeye ulaşmışlardır: kalıcı bir borçlu ırkı, “borçlu olma” koşulunun kendi kendini idame ettirmesi, geçici de olsa faaliyette bulunmanın tek gerçekçi yolu olarak borç almanın herkesçe evrensel bir alışkanlık haline getirilmesi” (2019: 35).

Bauman’ın bankaların borçlu sayısının çokluğu ile memnun olacaklarına vurgu yaptığını ve asıl eleştirisinin birçok insanın “borçlu”ya dönüşmüş olmasında yattığını görmek mümkündür. Bauman’a göre günümüzde üreticilerin oluşturduğu “katı” modern toplumdan tüketicilerin akışkan “modern” toplumuna geçilmiştir. Bauman, eşitsizlik konusundaki daimî eleştirilerine bu düzeni devam ettirdiği ve hatta daha kötü hale getirdiği için kredi sistemi eleştirisini de eklemektedir;

“Kapitalist birikimin temel kaynağı sanayiden tüketici piyasalarına geçti. Kapitalizmi canlı tutmak için, emeğin alım satımını mümkün kılacak işlem, yani sermayeyle emeğin “yeniden metalaşması” artık temel bir şart olmaktan çıktı. Onun yerine kapitalizmi sürdürmek için esas gerekli olan, devletin sermayenin meta satmasını tüketicilerinse onları almasını sağlayan teşvikleri dağıtmasıdır. Kredi bu çifte görevi yapması beklenen ve ümit edilen sihirli mekanizmaydı” (2019: 40).

Kredi mekanizmasının tüketimi teşvik eden yönü nedeniyle Schumpeter, Dodd ve Ingham da bankaları kapitazmin bir kurumu olarak görmektedirler ve bu görüşlerini; *“Bankalar kapitalizmin önemli bir yapısal özelliğidir, onun ayırt edici özelliğidir”* (Schumpeter, 2008: 69’den akt. Dodd, 2014: 111), *“Kapitalizmin paraya ihtiyaç duyduğu kadar bir kredi sistemine de ihtiyacı var. Ve kapitalist sistemin kendisini ortadan kaldırmadan da ortadan kaldırmak imkansızdır”* (Dodd, a.g.e.: 5),

“Kapitalist para sisteminin ayırt edici özelliği, özel olarak sözleşmeli borçlu-alacaklı ilişkilerinin – örneğin banka kredileri, kredi kartı sözleşmeleri – rutin olarak paraya dönüştürüldüğü bir sosyal mekanizma içermesidir” (Ingham, 2004a: 134) şeklinde ifade etmektedirler.

Pazar etiğinin sosyal ve kültürel sonuçları da özellikle günümüzde daha çok hissedilmektedir. Yeni mevcut kültürün “açgözlülük” teşvik eder hale gelmesi ve kısa vadeci bakış açısının hakimiyeti, Bauman tarafından; “... *baştan çıkma-ayartılma döngüsü içine sıkışmış borçlular için de uzun vadede oyunun sürdürülebilir olup olmadığını önemsemeden tekrar... risk alma davranışı geçerlidir. Kredi işlemlerinin nesnesi sadece ödünç alınıp verilen para değildir. Kısa vadeci psikolojinin ve yaşam tarzlarının yeniden canlandırılmasıdır*” (2019: 45) şeklinde ifade edilmiştir.

Önemli ve büyük savaşlar atlatmış, yoksulluk çekmiş, içine kapalı bir Türkiye ekonomisinin 1980’lerden itibaren dönüşmesi ile insanların Bourdieu’nun deyişi ile “tasarruf ahlakından tüketim ahlakına” geçtiğini söylemek mümkün görünmektedir. Kredilerin buradaki rolü de önem arz etmektedir. Tüketim ahlakına geçerken yardımcı bir unsur olarak düşünülebilecek krediler, “borç yiğidin kamçısıdır” atasözünün var olduğu topraklarda borç istenecek tanıdıkların bireyselleşmesinin/bencilleşmesinin ya da yardımcı olamayacak durumda olmalarının neticesinde toplumsal bir kurumun yani yardımlaşmanın yerini doldurmaktadır. Banka faiz oranlarının aylık 0.80’lerde olduğu zamanlarda bu düşük faize vurgu yapmak amacıyla sorulan “Bu dönemde kim kime yıllık %10dan borç verir ki?” sorusunun cevabı iktisaden mantıklı olabilir ama toplumsal açıdan düşünürsek “Neden faizle borç versin ki?” şeklinde bir soru daha doğru gelecektir.

Ancak toplum olarak krediyi yeterince benimsemiş ve artık bu tarz soruları abes karşılamayacak duruma erişmiş görünmekteyiz. İhtiyaçların ister fiktif ister reel anlamda artmış olması ve kredilerin yaygınlaşması neticesinde “kredi çekmek” artık toplumda sanki ezelden beri var olduğu düşünülen, alışılmış ve kolayca başvurulabilen bir kurum halini almıştır.

2.7. Artan İhtiyaçlar ve Türkiye’de Kredinin Yaygınlaşması

Krediye ulaşabilmenin kolaylığının bir sonucu olarak kredi kullanımındaki artış tüm dünyada ve ülkemizde gözlemlenmektedir. Tüketim artışını desteklemesi beklenen kredilerin toplum hayatına yansımaları bilhassa günümüzde daha yoğun hissedilmektedir. Reklamlar aracılığı ile sanal ihtiyaçların yaratılması ve insanların statü amaçlı tüketime yönlendirilmesi ile bunu ceplerinde mevcut olmayan para yerine borç ile gerçekleştiriyor olmaları büyük bir ironi yaratmaktadır.

Ancak hem bir ahlaki dönüşümden, kısa vadeci ve “tüketici” bakış açısından söz etmek hem de gelir adaletsizliği nedeniyle yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayamayan insanların eski toplumsal kurumların yerine gelen mekanizmaları kullanmak durumunda kalmalarından bahsetmek gerçekçi olacaktır. İkisi de “kaçınılamayacak bir gerçekliği” ifade etmektedir.

Türkiye’de bankalarca tüketici kredisi kullandırılması 1988 sonrasında başlamıştır. Bankaların bireysel kredi kullandırımına başlayışının ardında yatan dinamikleri açıklayan İnağ ve Tekirdağ’a göre ilk itici güç bankaların ellerinde âtil fonlar kalmış olması durumudur.

“1988 Eylül ayındaki faiz şoku (%85 varan faizler) bankalarda büyük fonların oluşmasına neden olmuş, bu fonlar kısa sürede plase edilememiştir... Bu nedenle Bankalar tüketici kredileri yoluyla fon fazlası maliyeti yüksek kaynaklarını bir an önce plase etmek riski dağıtmak karlılığı arttırmak için reklamlar ve hizmetin yaygınlaştırılması suretiyle müşteri sayısını arttırmayı amaçlamışlardır” (İnağ, 1990: 23-24).

1988 Eylül ayında açıklanan ekonomik paketle birlikte artan faiz oranları firmaların kendi kaynaklarına yönelmelerine ve ticari kredi talebinin düşmesine yol açmıştır. Bu durum bankaların elinde âtil para birikimine neden olmuştur. Yeni arayışlar içine giren bankalar tüketici kredileri yoluyla fon fazlalıklarını kısa sürede krediye dönüştürmek ve risklerini dağıtmak suretiyle karlılıklarını arttırmayı amaçlamışlardır.

Bu durumun taksitli satış yapan üreticileri hem alıcı hakkında bilgi toplama zahmetinden kurtarması hem de peşin satış sayesinde elde edilen kaynakları üretime yöneltebilmelerine olanak sağlaması sayesinde üretici tarafında da olumlu bir etkiye

sahip olduğu görülmektedir. Bu konuya değinen Tekirdağ da aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır;

“Ülkemizde tüketici kredileri yaygınlaşmadan önce ise tüketicilerin kredi ihtiyaçları satıcı şirketler tarafından karşılanmıştır. Üreticiler, dağıtım şirketleri ve bayiler birbirlerine satışlarını kolaylaştırmak için vade kolaylığı şeklinde finansman sağlarken, son aşamada pazarlamacı da satışlarını arttırmak için tüketiciye vadeli satış yapmak zorunda kalmıştır. Ancak bu durum üretimden satış aşamasına kadar birimlerin bir süre için kendi kaynaklarından fedakârlık etmelerine neden olmuş ve kredi açtığı alıcının ödeme gücü hakkında bilgi toplama ve alıcıdan senet veya teminat alma gibi konularda işletmelere yük olmuştur. Bankaların ve diğer finans kuruluşlarının alıcıya kredi açmaya başlaması ile satıcı parasını peşin olarak tahsil edebilmeye bu kaynakları üretime yöneltmeye ve alıcı hakkında bilgi toplama yükü banka ve finans kuruluşuna geçmeye başlamıştır” (2009: 6-7).

Kredilerin 1988 sonrasında kullanıma sunulmasına rağmen uzun dönemler yüksek enflasyon ve faiz oranlarıyla yaşamını sürdürmek durumunda olan insanlar kredi kullanımını öncelikli olarak tercih etmemiş ve kanıksamamışlardır. Eski borçlanma yöntemlerini kullanmaya devam ederek aile, akraba, arkadaş gibi yakın çevrelerinden borçlanma yoluna gitmişlerdir. Diğer taraftan hane halkı tasarruf oranının düşük olması nedeniyle kredileri fonlayacak kaynak bulmakta zorlanan finans kuruluşlarının kredi arzı da düşük seviyelerde kalmış ve diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’de bireysel kredi kullanımı 2000’li yıllara kadar çok artmamıştır. 2000 krizinden sonra ertelenen tüketim harcamalarının hayata geçirilmesi ile birlikte kredi kullanımı ve borçlanma seviyeleri artış trendine girmiştir (Buğday, Şener ve Güzel, 2020: 1131).

2000’li yılların kredilerin artışındaki önemine değinen Tekirdağ’a göre ekonomideki istikrar ve genel konjonktür kredilerin artışında etkili olmuştur.

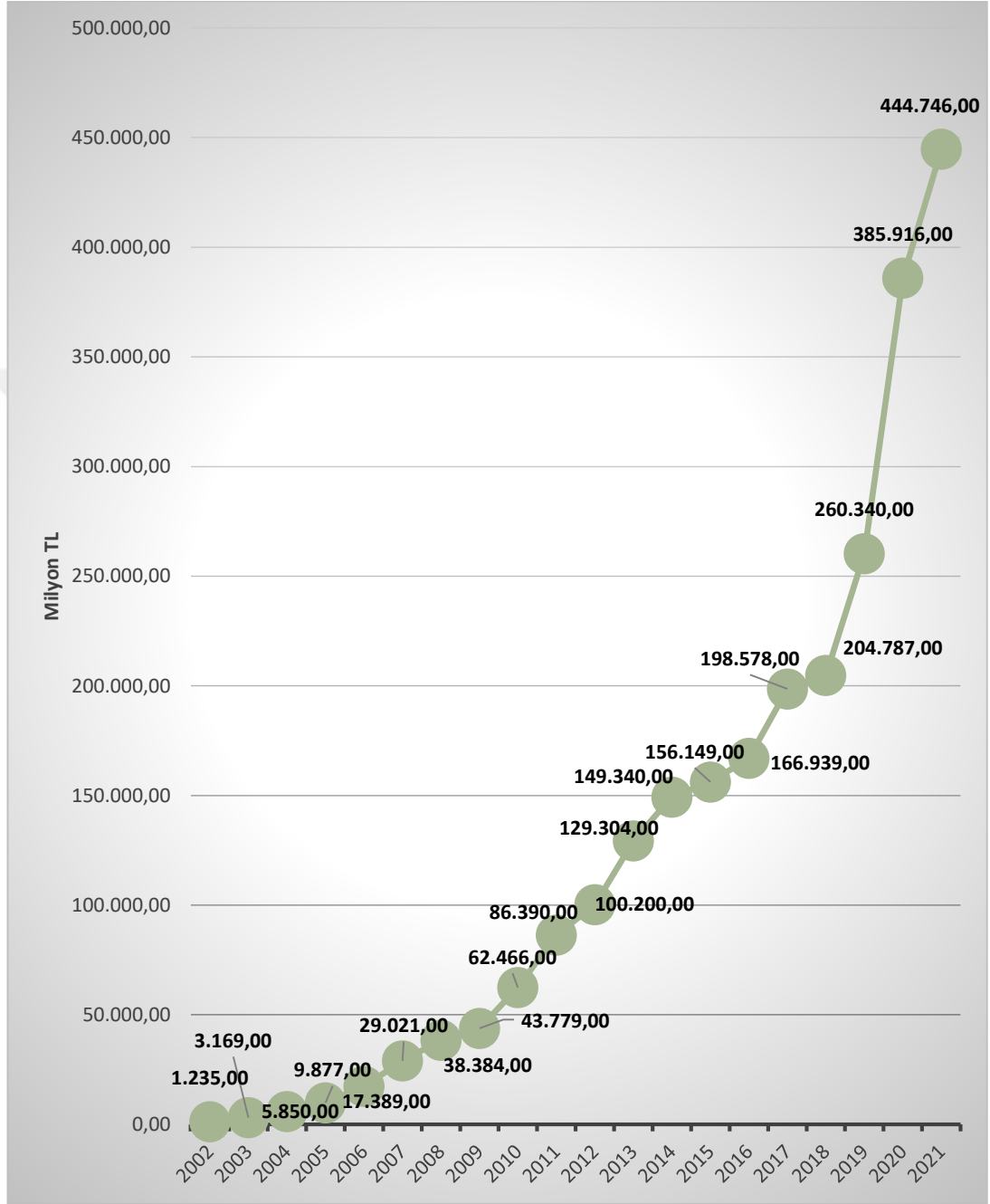
“2000’li yıllara gelindiğinde ise bankaların kredi portföyleri içerisinde bireysel kredilerin önemli bir yer edindiği görülmektedir. Özellikle 2003 yılı başından itibaren ekonomideki istikrar ortamına bağlı olarak ortaya çıkan olumlu hava ile geleceğe yönelik beklentilerin olumlu olması sonucunda tasarruf eğiliminin gerileyerek, baskı altında olan tüketim harcamalarının arttığı gözlenmiştir. Ayrıca, enflasyon ve döviz kurundaki gelişmeler de tüketicilerin alım gücünün artmasına ve dolayısıyla tüketimin canlanmasına neden olmuştur. Söz konusu güven ortamının oluşmasını takiben, kredi faiz oranlarının düşmesi, bireysel kredilerin önemli oranda artmasına yol açmıştır. Bu duruma ilave olarak, kamunun daha az borçlanma eğilimi göstermesi, bankaların kaynaklarını değişik plasmanlara aktarmalarına imkân tanımıştır” (Tekirdağ, 2009: 7).

Krediler artık günümüzde emekliler, asgari ücretliler ve mevduat blokesi karşılığı kredi kullanmaları mümkün olan ev hanımları dahil her kesim için ve her gelir grubu için kullanıma hazırdır. Öyle ki okuma yazma bilmeyen kişiler bile banka kredileri, faizler ve masraflar konusunda bilgiye sahip olabilmektedir.

Asimetrik bilginin azaldığı, banka rekabetinin arttığı ve maaş aldığı bankadan kolay kredi kullanımı gibi mevhumların bilindiği bu ortamda kredi kullanan kişiler tutarlı olmak bağlamında rasyonel davranarak en uygun kredi veren bankadan kredi çekebilmektedir.

Şekil 1 : Tüketici - İhtiyaç Kredilerinin Gelişimi

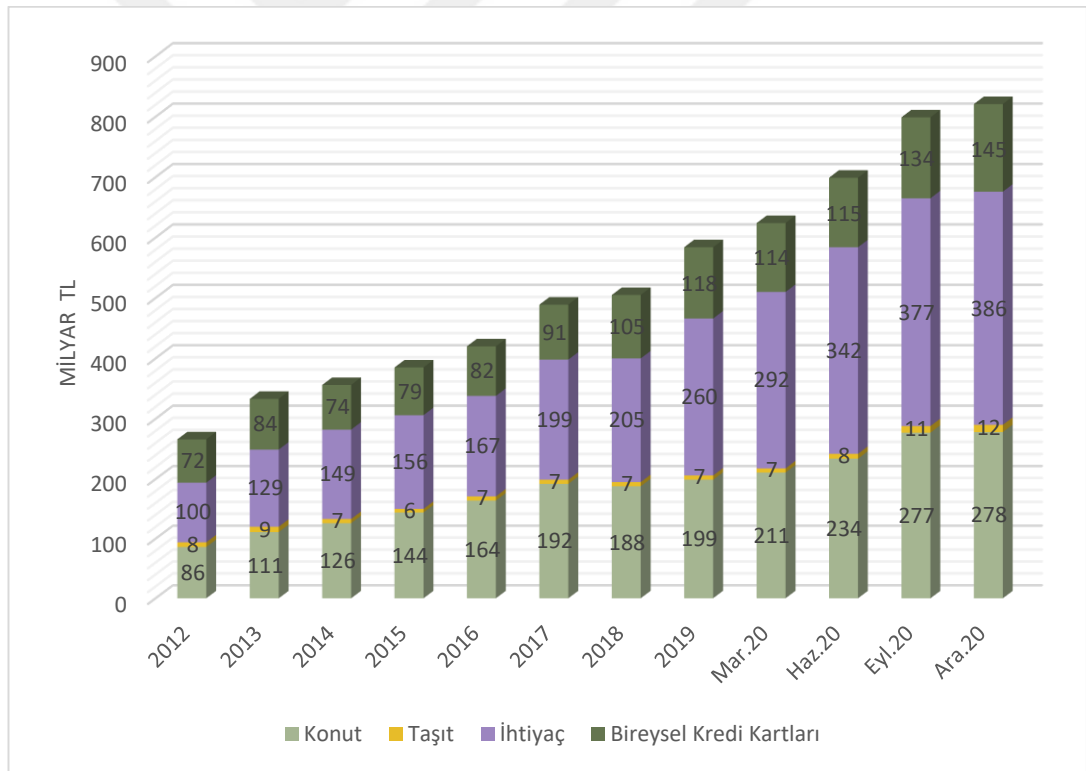
<https://www.bddk.org.tr/BultenAylik>

Şekil 1’de görüldüğü üzere 2021 yılı Ekim ayı verisine göre bankalarının vermiş olduğu toplam kredi miktarı 444.746.000.000 TL’dir.

Tüketici/İhtiyaç kredileri kullanımındaki artış tabloda görüldüğü gibi her geçen yıl daha da büyük bir ivme kazanmaktadır.

Ancak Türkiye Bankalar Birliğinin verilerine göre (sitede erişilebilen ilk veri 1989 Aralık ayı verisidir) 1989 yılında verilen İhtiyaç Kredileri tutarı ise 548.593 milyon TL olup kullanan kişi sayısı 195.312'dir. 31 Ocak 2004 tarihinde Türk lirasından 6 sıfır atılması ve 1 milyon liranın 1 yeni Türk lirasına (YTL) eşitlenmesini öngören ilgili kanun çıkarılmıştır. 1 Ocak 2005 Cumartesi günü de paradan 6 sıfır atılarak, yeni Türk lirası banknotlar tedavüle girmiştir. Bu bağlamda veriyi 548.593 TL olarak okumak ve yorumlamak daha doğru olacaktır. Hem 1989 yılı verisi hem de 2002 ile 2021 yılı Ekim ayı verileri karşılaştırıldığında kredinin hayatımızdaki yerinin ne kadar çarpıcı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Şekil 2: Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartlarının Gelişimi

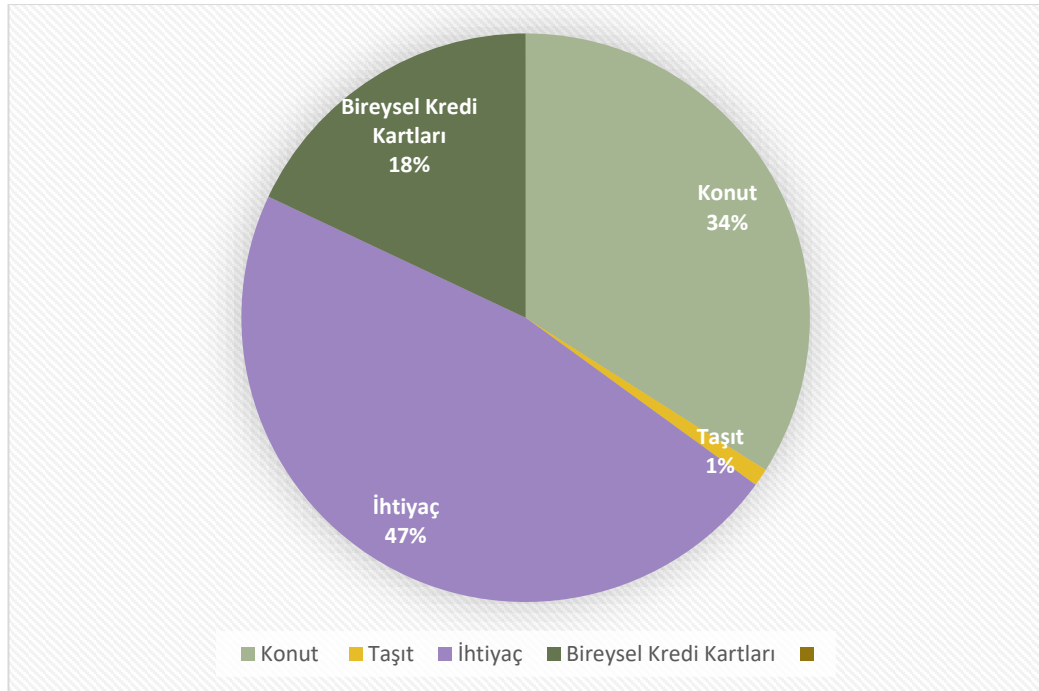
<https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/733> (bddk.org.tr)

2012-2020 Aralık döneminde kullanılan Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartı gelişimini gösteren Şekil 2'de ise Tüketici Kredileri arasında en fazla kullanıma sahip olan kredi türünün İhtiyaç Kredileri olduğu görülmektedir. Bir mal ediniminden ziyade nereye harcanacağını kararını kredi alıcısının inisiyatifine bırakan İhtiyaç Kredilerinin

artışının daha fazla olmasının bu kredilerin ek gelir olarak kullanılmalarından kaynaklandığını varsaymak mümkündür.

Aralık 2020 döneminde Konut Kredileri bir önceki çeyreğe göre artış göstererek 278 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bireysel kredi kartlarının tutarı 145 milyar TL, ihtiyaç kredileri tutarı 386 milyar TL seviyesindedir. 2012 yılına bakıldığında ise ihtiyaç kredilerinin 100 milyar TL olduğu görülmektedir. Her yıl istikrarlı bir şekilde artan kredi kullanımının etkileri tüm toplumu ilgilendirmektedir. Toplum bir borç yükü ile yaşamakta ve gelecekteki gelirini ipotek ederek bugünü planlamaktadır. Ek gelir kullanımı olarak düşünülen ihtiyaç kredilerinin kullanımında düşük gelirli kişiler bilhassa aylık gelirleri ile aylık ihtiyaçlarını karşılayamamaktan ve biriken faturaları ödemek gibi amaçlardan dolayı kredi kullanmaktadır. Yüksek gelir grubunun ise gelirine oranla alabildiği kredi tutarı daha yüksek olabilmektedir ve bu sayede, ipotek koyma, taşıt rehni koydurma derdi olmaksızın ve aynı zamanda malların sigorta ve ekspertiz harcamalarından da kaçınma bağlamında, ihtiyaç kredisi kullanarak mal edinimi sağlayabildikleri bilinmektedir.

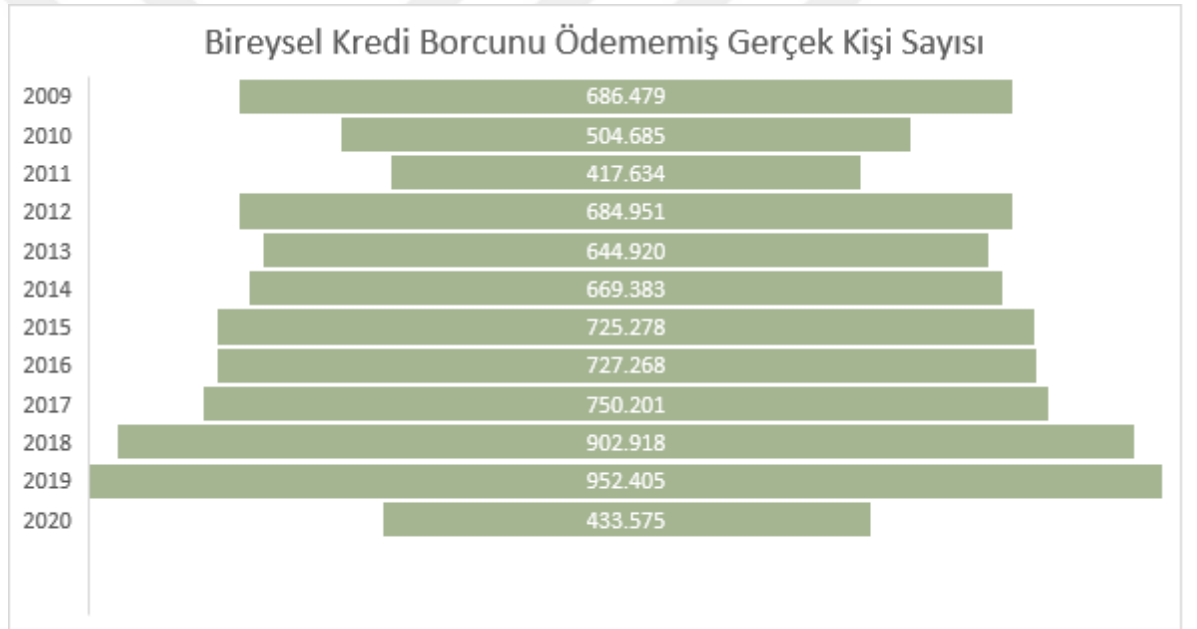
Şekil 3: Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartlarının Dağılımı

<https://www.bddk.org.tr/ContentBddk/dokuman/733> (bddk.org.tr)

Şekil 3 de görülen Bddk Aralık 2020 dökümanına göre Bireysel Krediler içerisinde İhtiyaç Kredilerinin payı %47, Konut Kredisinin payı %34 ve Kredi Kartlarının payı ise %18 olarak gerçekleşmiştir. Dikkat çeken bir husus olarak en fazla kullanılan kredi türü İhtiyaç Kredileridir. Bu nedenle de harcama üzerinde tüketicinin verdiği kararların araştırılması açısından çalışmamız için en uygun kredi türünü oluşturmaktadır.

Şekil 4: Bireysel Kredi Borcunu Ödememiş Gerçek Kişi Sayısı

TBB Risk Merkezi

(Faaliyet izni iptal edilmiş bankalar ve finansal kuruluşlar, müşterilerinin kredi ve alacaklarını tasfiye edilinceye kadar Türkiye Bankalar Birliği Risk Merkezi'ne bildirmeye devam etmekte olup, bu kredi ve alacaklar rapora dahildir.)

Yaygınlaşan krediler geliri harcamalarına yetmeyen kişilerce kullanıldığında ve bu kişilerin hayat şartlarında yaşanan beklenmedik olumsuz bir durum ortaya çıktığında geri ödeyememe söz konusu olmaktadır. Şekil 4'te TBB İstatistikler sayfasından elde edilen Mart 2021 tarihli veriye göre ilgili yıl içinde bireysel kredisinden dolayı yasal takibe intikal etmiş tekil kişi sayıları görülmektedir.

2020 yılında 2019 yılına göre büyük bir azalma yaşanmasının sebebi, 2020 Mart ayında ilan edilen Korona virüs pandemisi neticesinde bankaların takibe intikal etme süresini 90 günden 180 güne çıkarmış olmalarıdır. Aynı zamanda yeniden yapılandırma kredileriyle borçların vadeleri uzatılmış ve yine düşük gelir grubu için devlet destekli “Sosyal Destek” kredileri mevcut borçların daha düşük faizle yapılandırılması sağlanmıştır. Tüm bunlar 2020 yılı içerisinde takibe intikal eden kişilerin sayısını azaltmıştır. Olağanüstü bir yıl olan 2020 yılı dışında, daha önceki tablolarda görmüş olduğumuz kredi kullanımının artış trendinde olmasının bir uzantısı olarak kredisini ödeyemeyen ve takibe intikal eden kişi sayısı da her geçen yıl artmaktadır.

Şekil 4’te görülen kredisini geri ödeyemeyen kişi sayısının, kredi neticesinde ele geçen paranın verimli harcanması durumunda daha az olacağını varsaymak mümkün görünmektedir. Ancak elbette yaşamsal ihtiyaçların mevcut gelirlerle karşılanamaması, olağanüstü durumlar yaşanması ya da işten çıkarılma gibi elde olmayan sebeplerle kredi geri ödemelerinin yapılamaması gerçeği de göz ardı edilemeyecektir. Fakat borçluların krediyi nasıl kullanacakları da geri ödeme yeteneklerini etkilemektedir. Geri ödeme, harcamanın yönüne göre değişiklik gösterme ihtimali barındırmaktadır. Verimsiz bir yere harcanmış paranın geri ödenmesi ihtimali de azdır. Borçluların gelirlerinin sürekliliği ve banka parasına nasıl bir anlam yükledikleri de geri ödemenin belirleyici unsurlarındandır. Carruthers bu konunun önemine; *“Bireysel borçlular için, paranın farklı anlamları devreye girer ve borçlunun yükümlülük duygusunu etkiler. Kumar gibi anlamsız bir amaç için ödünç alan biri, kızının düğününün parasını ödemek için borçlanan biri kadar borçla yükümlü hissetmeyebilir”* (2005: 364) şeklinde değinmektedir.

Carruthers’in bu ifadesini kredinin de para gibi sosyal anlamla yüklü olduğunun bir kanıtı olarak görmek mümkündür. Parayla olan benzerliğine değindiğimiz kredinin para gibi anlam yüklü olduğu bir gerçekliktir. Bu anlam, kredi kullanan kişilerin anlam haritalarına göre farklılık göstermekte olup kişilerin kredi kullanma kararlarında, onu nereye harcadıklarında ve geri ödemelerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Bu çalışmada da birer yatırım kredisi olarak kabul edilen konut ve araç kredilerinin değil kullanım amacı çeşitli olan tüketici/ihtiyaç adları ile anılan kredilerin kullanıcılarına odaklanılacaktır. Zira bir mal alımının desteklenmesini ifade eden

yatırım kredilerinden farklı olarak tüketici kredileri adının yaptığı çağrışımla “tüketim” ya da bir “ihtiyaç” nedeniyle kullanılan ve kullanan kişinin karşılığında bankaya ipotek ya da rehin vermesini gerektirmeyen bir kredi türü olup kullanan kişi aldığı parayı nereye kullanacağına dair sorulara muhatap kalmayacaktır. Nereye harcanacağını belli olmaması nedeniyle bu kredilerin araştırmaya konu olmasının daha anlamlı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca konut ve araç kredilerinde son tahlilde bir mal kazanımı/sahipliği söz konusu iken tüketici kredisinin sonu kredinin amacına göre değişkenlik gösterir. Konut ve araç kredilerinde bankalar müşterilerine malın değerinin belli bir oranında kredi verdiklerinden kalan kısmını alıcı/kredi kullanan kişi birikiminden karşılamak durumundadır. Bu nedenle tasarruf ahlakına ve imkanına sahip kişiler için uygun krediler olarak kabul edilebilir. Oysa tüketici kredisinde böyle bir birikime sahip olunması da beklenmemektedir. Tüketici kredisinde bankanın geri ödenmesine dair bir güven duyarak verdiği ödünç paranın nereye ve nasıl harcanacağı tamamen tüketicinin kararına bağlıdır.

İster kredi bir ihtiyaç halini almış olsun, ister keyfi bir amaçla kullanılmış olsun sonuçta kredi kullanan kişinin eline bir miktar para geçmektedir. Bu para her zaman görmeye alışık olmadığı miktarlarda da olabilir. Ancak bir kez kredi kullandıktan sonra ele geçen paranın harcanmasında kişilerin nasıl bir tutum sergilediklerini anlamak için paranın etiketlenmesi hususunun araştırılmayı hak ettiği düşünülmektedir.

Bu araştırma kredi kullanımı neticesinde ele geçen paraya yüklenen anlamın onun harcanmasında nasıl bir etkisi olduğunu araştırmak amacı ile yapılmaktadır. Kredinin yani banka parasının kişilerce nasıl adlandırıldığı, anlamlandırıldığı ve bu para harcanırken nasıl bir tutum sergilendiği üzerinde durabilmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Kişilerin paranın anlamı ve ayrışması hakkındaki görüşlerinin ve krediyi nasıl bir kaynak olarak gördükleri hususunun konuya açıklık getireceği düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, BULGULAR VE VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Araştırma

Araştırma sonucunda elde edilen verilere geçilmeden evvel, araştırma yönteminin kuramsal çerçevesi ile ilgili bilgilere yer verilmesi ve araştırmanın amacı, önemi, temel problemi, alt problemleri, yöntemi, geçerliği, güvenilirliği ile kısıtlarının ifade edilmesi amaçlanmaktadır.

3.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, Türkiye’de kredi kullanan kişilerin paraya yükledikleri sosyal anlamların harcama alışkanlıklarını nasıl etkilediğini yorumlamaya çalışmaktır. Paranın genel kabul görmüş ekonomik anlamının yanı sıra kültürel ve sosyal nedenlerle paraya yüklenmiş anlam ve adlandırmalar da söz konusudur. Bu anlam ve adlandırmaların özellikle de paranın geldiği kaynağa göre belirlenmesinin, harcanma yönünün tayinine olan etkisi araştırılmak istenmektedir.

Özellikle son yıllarda artan kredi kullanımı ile banka kredileri kişilerin mevcut ihtiyaçlarını karşılamak için yetmeyen gelirlerine ek bir gelir kaynağı olarak düşünülmektedir. Bazı durumlarda da beklenmedik büyük bir harcama mecburiyetinin doğması halinde bir birikime sahip olmayan kişiler için banka kredileri kurtarıcı olarak düşünülmektedir. Eski borçlanma yöntemlerinin (bakkala deftere yazdırma, yakından, eş dosttan borç istemek gibi) yerini kredinin aldığı günümüzde kredi kullanan ve sürekli borçla yaşayan kişilerin sayısının oldukça arttığı bu ortamda borcunu ödeyemeyerek büyük bir borç sarmalına girenlerin sayısının arttığı da bilinmektedir. Bu ortamda kredinin nereye ve nasıl harcandığının önemi daha da büyük olmaktadır. Paranın sosyal anlamı ve kaynağına göre verimli ya da verimsiz bir yere harcanması durumu kredinin geri ödenmesi konusunda da belirleyici olmaktadır.

Bu çalışma ile paranın sosyal, kültürel ve bağlamsal anlamlarına dikkat çekilerek banka parası olan kredinin nasıl bir anlama sahip olduğu ve bunun harcamalar üzerindeki etkisi incelenerek bu konu hakkında bir farkındalık yaratmak amaçlanmaktadır.

3.1.2. Araştırmanın Temel ve Alt Problemleri

İstanbul ve Ankara ilerinde banka kredisi kullanan ve kredi kullandıran kişilerle, iktisat sosyolojisi bakış açısı doğrultusunda paranın sosyal anlamına odaklanarak yapılan bu çalışmanın temel problemi ve alt problemleri aşağıda belirtilmiştir.

Temel Problem:

- Paraya yüklenen sosyal anlamların paranın harcanması üzerindeki etkisi nedir?

Alt Problemler:

- Paranın nesnel ve birbiri yerine kullanılabilir olduğu varsayımına alternatif oluşturan farklı para etiketlemelerinin harcamalar üzerindeki etkisi nedir?
- Artan kredi kullanımı ile yaygınlaşan banka parasına yani krediye kişiler nasıl bir anlam yüklemektedir?
- Paranın geldiği kaynak harcama yönünü de etkilemekte midir?
- Banka kaynaklı kredi parasını harcamak şahsi geliri harcamaktan farklı mıdır?

3.1.3. Araştırmanın Yöntemi

3.1.3.1. Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, paranın sosyal anlamının ve bunun kredi parası ile harcama arasındaki ilişkide nasıl bir etkiye sahip olduğunun incelenmesi için yürütülen fenomenolojik desen kullanılmış nitel bir çalışmadır. Fenomenolojik desen, yorumlayıcı paradigma bakış açısından araştırma yürütmeyi sağlayan bir yöntem olduğu için seçilmiştir. Çünkü amaçlanan kişilerin tecrübelerine odaklanmaktır.

Yorumlamacılıkla ilgili düşünceler Yunan ve Roma felsefelerine kadar uzanmakla beraber bir sosyal bilim araştırma biçimi olarak yorumlamacılık, onsekizinci yüzyıl

Alman filozof Immanuel Kant'ın çalışmalarıyla ortaya çıkmış; Wilhelm Dilthey, Max Weber, Edmund Husserl ve diğerleri tarafından genişletilmiştir. İdealistler olarak adlandırılan bu filozoflar, dünyanın kendisini tanımlayanlardan bağımsız olarak var olduğuna inanan realistlerin tersine dünyanın akıl ya da düşüncelerden bağımsız var olamayacağına inanmaktadırlar. Bu paradigmaya göre araştırmacının rolü, başkalarının sosyal olguları, kendilerini, diğerlerinin davranışlarını ve niyetlerini nasıl yorumladıklarını anlamaktır. Yorumlamacılığın zaman içinde birçok farklı biçimi ortaya çıkmış olmakla birlikte hepsi insan düşüncelerini, davranışlarını ve ilişkilerini belirli bir bağlamda ya da daha geniş bir kültür içinde anlamayı amaçlamaktadır (Glesne, 2013: 10-11).

“Yorumlamacı geleneğe yakın olan ontolojik inanç, gerçeğin sosyal ortamda oluştuğu, karmaşık olduğu ve sürekli değiştiği bir dünya görüşünü savunur. O halde, bir şeyi bilmenin önemi, insanların bazı nesneleri, olayları, davranışları, algıları vb. nasıl yorumladıkları ve nasıl anlamlandırdıklarıdır. Bu yapılandırılmış gerçeklerin yalnızca bireyin aklında değil, bireysel algıların dil ve daha geniş bir toplumun düşünceleri ile karşılıklı alışveriş içinde olduğu sosyal yapıların içinde de var olduğu kabul edilir. Bu nedenle aynı sosyal grubun birden fazla üyesinin bazı olgular hakkındaki algılarına ulaşarak, o grup içindeki düşüncenin ve davranışın kültürel örüntüsü hakkında bir şeyler söylenebilir” (Glesne, 2013: 11).

Fenomenoloji güçlü felsefi bileşenlere sahip olup birkaç birey tarafından deneyimlenen bir fenomenin derinlemesine anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu, bireylerin yaşanmış deneyimlerini ve fenomenle ilgili nasıl hem öznel hem de diğer insanlarla ortak olan nesnel deneyimlere sahip olduklarını açıklar (Creswell, 2013).

Araştırmada katılımcılar için paranın ve kredinin ne anlama geldiği, kredi kullanımı ile nasıl bir deneyime sahip oldukları öğrenilmeye çalışılacaktır. Çünkü fenomenolojik yaklaşım bireysel evrenin araştırılmasıdır. Yani fenomenoloji yaklaşımının temelini bireysel tecrübeler oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda araştırmacı katılımcının kişisel (öznel) tecrübeleri ile ilgilenmekte, bireyin algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamları incelemekte ve bireylerin tecrübelerini kendi bakış açılarıyla nasıl anlamlandırdıklarını araştırmaktadır. Bir başka deyişle fenomenoloji “Gerçek nedir?” sorusuna cevap arayan bir yöntemdir (Baş ve Akturan, 2013: 86, 91).

Fenomenolojik yapıları diğer betimleyici çabalardan ayıran en önemli şey, öznel arasında benzersiz bir şekilde insana ait olanı korumaya çalışmalarıdır. Genel bir yapı,

bu özel olgunun olduğu gibi gerçekleşmesine izin veren insanlık durumunun karakteri hakkında bize bilgi verebilir (Fischer, 1984: 163).

Literatürde fenomenolojinin nitel araştırma metodu olarak dayandığı en önemli kaynak Edmund Husserl'in çalışmaları ve özellikle onun 1931 yılında yayınlanan "Ideen Zu Einer Reinen Phanomenologie" (Fikirler: Salt Fenomenolojinin Genel Bir Sunumu) kitabıdır. Husserl'e göre bireylerin sahip oldukları bilgilerin temelini onların edinmiş oldukları tecrübeler/deneyimler oluşturmaktadır (Güler, Halıcıoğlu ve Taşğın: 2015: 234).

Pozitivizm nesnel bir gerekliğın olduğunu ve gerekliğın yalnızca bilimsel bilgi – doğrulanmış, algılar yoluyla edinilmiş veriler veya ampirik veriler – yoluyla ölçülebileceğini belirtmektedir. Buna karşılık Husserl deneyimin tüm bilgilerin kaynağı olduğunu ve bir şeyi anlamak için onun nasıl deneyimlendiğinin anlaşılması gerektiğini yazmıştır (Husserl, E., 2012'den akt. Seggie ve Bayyurt, 2015: 70).

Fenomenoloji, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde bilimlerde ve düşüncedeki genel bunalım içinde doğup gelişen bir yöntemdir. Husserl, bilimin kaynağını araştırmayla ve sağduyuyu sorgulamakla ilgilenmiştir. Günlük yaşamın ayrıntılarının altında yatan özelliklere bakmamız gerektiğini ve bunu yapmak için de kendimizi, dünyayı genel algılama biçimimizden bağımsız tutmamız (Epoche) gerektiğini düşünmektedir (Balcı, 2006).

Fenomenoloji ile ilgilenen araştırmacılar sadece tek bir kişiye özgü olan şeylere odaklanmak yerine, genellikle kişiler arasındaki benzerlikleri araştırır (Seggie ve Bayyurt, a.g.e.: 73). Yani fenomenolojik çalışmada birkaç kişinin bir olgu veya bir kavramla ilgili yaşamış oldukları deneyimlerinin ortak anlamları tanımlanarak tüm katılımcıların ortak özelliklerine odaklanılmaktadır. Fenomenolojinin temel amacı da zaten bir fenomenle ilgili bireysel deneyimlerin evrensel nitelikteki bir açıklamaya indirgenmesidir (van Manen, 1990: 177).

Fenomenolojinin en temel özelliklerinden biri de yansıtıcılıktır (reflexivity). Nitel çalışmada, elde edilen deneyimlerin dokusal ifadelere (textural expression) dönüştürülerek bu yaşantıların okuyuculara yansıtılması ve bu şekilde yaşantının yeniden yaşanıyormuş gibi anlamlandırılması tavsiye edilmektedir (van Manen, 1990).

Fenomenolojik analiz; katılımcı tarafından tecrübe edilmiş bir olguya ilişkin psikolojik özü elde etmeye çalışır. Nitel araştırmalarda kullanılan muhakeme süreci algısal olarak parçaları bir araya getirerek bir bütün yaratmayı gerektirmektedir. Bu süreç sonunda “anlam” ortaya çıkar. Ancak her bireyin algısı farklı olduğu için ortaya değişik anlamların çıkması olasıdır. Buna karşılık fenomenolojik yaklaşımda olgulardaki gerçekliğin tanımlanması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda genelleştirmelerin yapılması amaçlanmamaktadır. Fenomenoloji, tümevarımsal tanımlayıcı bir araştırma yöntemidir. Bu nedenle de amaç, tüm olgunun, birey tecrübelerini de kapsayarak görüldüğü gibi tanımlanmasıdır. Bu nedenle de fenomenolojik araştırma, bir tecrübenin esasen ne olduğuna ilişkin bir bakış açısı geliştirmekten yola çıkmaktadır. Bir başka deyişle araştırmacı bireylerin zaman, yer ve geçmişleriyle olan ilişkileri temelinde gelişen yaşanmış tecrübelerinin derinlerdeki anlamlarını araştırmaktadır (Baş ve Akturun, a.g.e.: 87).

Araştırmacı fenomenolojik araştırmada yaşanmış tecrübelerin ifade edilişinin veya dışı vuruluşunun anlamlarını tanımlamaktadır. Bu anlamda fenomenolojik araştırma ilk elden sübjektif bir bakış açısıyla bilinç olgusunun çalışılmasını içermektedir. Yani fenomenolojik araştırmada daha fazla bireyle görüşmek olguya ilgili daha fazla bilgi elde etmek anlamına gelmemektedir. Burada araştırılan olguya ilişkin olarak görüşülecek birey sayısı farklılık göstermekle birlikte birey sayısının fazla olmasına uğraşılmalı aksine bireylerden elde edilen bilgilerin kalitesi üzerine yoğunlaşılmalıdır. Fenomenolojide ilk elden ve sübjektif bir bilgi toplanması amaçlanmakta olduğundan örnekleme stratejisi amaçlı örneklemedir ve bu bağlamda tesadüfi olmayan örnekleme yapılmaktadır (Baş ve Akturun, a.g.e.: 92).

Fenomenolojik araştırmanın Hermenötik (yorumcu) ve soyut (aşkın) olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Yorumlayıcı fenomenolojide araştırmacı, deneyimlerin ne anlama geldiklerini ortaya koyar ve bunların üzerinde yorumlar ve kestirmeler yapar (Creswell, 2013). Soyut fenomenolojide ise Husserl’in ortaya attığı araştırmacının çalıştığı fenomen hakkındaki sahip olduğu ön bilgi ve yargıları geçici olarak “epoche” yani “bloklama”sı, “askıya alma”sı ve çalışmayı tarafsız bir zihinle yürütmesi sözkonusudur. Bu çalışmada yorumlayıcı fenomenolojik desen kullanılacaktır.

3.1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Fenomenolojik desenli araştırmalarda ilk elden ve sübjektif bir bilgi toplanması amaçlanmakta olup örnekleme stratejisi amaçlı örneklemedir ve bu nedenle tesadüfi olmayan örnekleme yapılmaktadır. Araştırma konumuz kredi kullanmış kişilerin paraya yükledikleri sosyal anlamın etkisi ile krediye yükledikleri anlamın araştırılması olduğu için amaçlı örneklem kullanılarak hayatında en az bir kez kredi kullanmış kişilerle görüşülmüştür.

Kamu ve özel bankalardan, nereye harcanacağı müşteri tarafından belirlenen ve bir yatırım kredisi türü olmayan tüketici kredisini kullanmış, kadın, erkek, genç, orta yaşlı, orta-düşük gelir grubu ile orta-üst gelir grubundan olmak üzere çeşitlendirilmiş katılımcılar ile görüşülmüştür. Aynı zamanda görüşümüzü genişletmek amacıyla kredi kullandıran Bireysel Portföy Yöneticileri ve Şube Müdürleri ile de görüşmeler yapılmış olup içlerinden kredi kullanmış olanlardan kredinin anlamları konusundaki değerlendirmeleri de talep edilmiştir. Hem kredi kullanan hem de kredi kullandıran ve kendisi de kredi kullanan toplam 11 kişi ile derinlemesine görüşmeler yapılarak bireylerin tecrübelerini kendi bakış açılarıyla nasıl anlamlandırdıkları gösterilmeye çalışılmıştır.

3.1.5. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

Maxwell'e göre nitel araştırmalarda geçerlik kavramı tartışmalıdır. Çok sayıda bilim adamı bu kavramı nitel araştırma ile bağdaşmayan nicel varsayımlara çok yakından bağlantılı gördüklerinden bu kavram yerine, daha uygun gördükleri güvenilirlik (trustworthiness), özgünlük (authenticity) ve nitelik (quality) gibi kavramları önermişlerdir. Çünkü "gerçek dünya" ile ilgili olan herhangi bir geçerlik kavramının, aslında farklı bireylerin ve toplumların yorumları dışında bir gerçekliğin var olduğunu ve dolayısıyla bu yorumlar için nesnel bir standardın olduğunu inkâr eden yapılandırmacı bir yaklaşımla çeliştiğini düşünmektedirler (Maxwell, 2018: 122).

Nitel araştırmalarda bilginin keşfinden ziyade inşa sürecinin önemi bilinmektedir. Bu nedenle nicel çalışmalarda olduğu gibi genellenme, tahmin etme ve kontrol yerine anlama, yorumlama ve açıklama üzerinde durulmaktadır.

Maxwell de nitel araştırmalarda geçerlik hususunda gerçekçi bir perspektif sunarak kültürel çalışmalarda nihai bilgiye ulaşmanın imkansızlığını vurgulamaktadır;

“Geertz (1973), dünyanın dev bir kaplumbağanın üstünde ayakta duran dört filin sırtı üstünde olduğunu öğrenmesi üzerine kaplumbağanın neyin üzerinde durduğunu soran sömürge durumundaki Hindistan’da bulunan bir İngiliz beyefendisinin hikayesini anlatır. Cevap, bir başka kaplumbağadır. Peki ya o kaplumbağa neyin üzerinde durmaktadır? “ Ah, beyefendi ondan sonrasında hep kaplumbağalar vardır” (s.29). Geertz’in vurgulamak istediği husus, etnografik yorumlamanın “nihai bir kaplumbağası” yoktur ve kültürel analizin aslında tamamlanmamış olduğudur. Geertz’in vurgulamak istediği noktayı kabul etsem de farklı, eleştirel gerçekçi bir ders üzerinde durmak isterim: Geçerli bir sonuç elde etmek için nihai kaplumbağaya kadar inmek zorunda değilsiniz. Yalnızca güvenli bir şekilde ayakta durabileceğiniz bir kaplumbağaya ulaşmanız gerekir” (2018: 122).

Araştırmamızın geçerliğinin ve sonuçlarının güvenilirliğinin arttırılması için yani güvenli bir şekilde ayakta durabileceğimiz bir kaplumbağaya ulaşmak için bazı hususlara özellikle dikkat edilmiştir. Öncelikle görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ve kaydedilen görüşmeler transkriptlere dönüştürülerek tekrar tekrar okunmuştur. Katılımcı ifadeleri, temalar ve görüşmeler arasında birçok kez gidip gelinerek deneyimlerin en doğru şekilde anlaşılması için zen gösterilmiştir. Bulunan temalar ile sonuçların ikinci bir göz tarafından değerlendirilmesi yapılmıştır. Elde edilen verilerin yorumlanmasına dair tanımlamaların yanısıra katılımcıların ifadeleri kelimesi kelimesine aynı olarak değiştirilmeden kullanılmıştır. Ayrıca katılımcılara yöneltilecek soruların uygunluğu hususunda görüşmeler başlamadan önce İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı’ndan onay alınmıştır (Ek 4). Soruların yönlendirici olmamasına ve alınan cevapları katılımcıların söylemek istediklerini yansıtıp yansıtmadığına dikkat edilerek ifadeler hakkında katılımcılardan teyit alınarak ilerlenmiştir. Çeşitlenme yapmaya, yani çok çeşitli kişi ve ortamlardan bilgi toplamaya çalışılmış; ge, orta yaşlı, erkek, kadın, dar gelirli, orta-st gelirli kişilerle görüşülmüştür. Bakış açısını zenginleştirmek amacıyla hem kredi kullanan hem de kredi kullandıran kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Benim on beş senedir bankacılık yapmakta olduğum gözönüne alındığında araştırmanın katılımcı gözlem çalışması içerdiğini söylemek de mümkündür. Ancak alışma mevcut bir teoriye sahip olmadığı ve bunu ispata çalışmadığı için ve asıl amacı

kişilerin anlam dünyalarını açığa çıkartmak olduğu için gidişat ve sonuç hakkında spesifik bir beklenti olmaksızın, merakla ilerlenmiştir.

3.1.6. Araştırmanın Kısıtları

Bilim felsefesinde genel kabul gören ve eleştirel realizm olarak bilinen felsefi duruş çoğunlukla uyumsuz görülen iki bakış açısını bir araya getirmektedir. Bu iki bakış açısından ilki; ontolojik realizmdir ve burada algılarımız ve teorilerimizden bağımsız olarak varolan gerçek bir dünyaya inanç söz konusudur. İkinci bakış açısı ise epistemolojik yapılandırmacılıktır. Buna göre ise bu dünyaya ilişkin kavrayışımız gerçeğin salt objektif bir algısından ziyade yorumlamalardır ve hiçbir yorum mutlak doğruluk iddiası taşıyamaz. İnsanların algı ve inançlarının etkileşimde bulundukları gerçekliğin yanı sıra, varsayım ve geçmiş deneyimlerle şekillendiği kabul edilmektedir. Bu nedenle de her teori, model ya da sonuç karmaşık bir gerçek hakkında bir şeyler elde edebilmek amacıyla ister istemez basitleştirilmiş ve eksik kalmış bir girişim olmaya mahkumdur (Maxwell, 2018: 43).

Howard S. Becker da “Toplumu Anlatmak” adlı yapıtında San Francisco tepelerinin haritalarda gösterilmemesi nedeniyle turistlerin yürüyerek dolaşma deneyimlerinde mesafe ve olası yorgunlukla ilgili saptamaları doğru yapamadıklarını anlatmaktadır. Haritalarda tepelerin gösterilmiyor oluşuna benzer şekilde, yapılan araştırmalarda da kullanılan soruların, yöntemlerin, temsillerin ve alınan cevapların her zaman yararlı ve tam gerçeği yansıttığını söylemek güçtür.

“Bazı sorular sorulmaya ve yanıtlanmaya değer bulunurken, diğerleri her ne kadar ilginç, kayda değer ve hatta bilimsel olarak önemli olsalar dahi, gözardı edilir. Bu durum, en azından toplum, bu soruların yanıtlarına ihtiyaç duyan insanların, aradıkları yanıtı elde etmelerini sağlayacak kaynaklara hâkim olmalarına izin verecek ölçüde değişene kadar böyle devam edecektir. O zamana kadar, yayalar San Francisco’nun tepelerine hep hazırlıksız yakalanacaklardır” (Becker, 2016: 55).

Araştırmada kredi kullanımının yaşamsal ihtiyaçların mevcut gelirlerle karşılanamamasından kaynaklandığı ihtimalini ve statü arayışı güdüsünün etkilerini kabul ederek kredi kullanımı sonucunda ele geçen paranın nasıl bir sosyal anlamla yüklendiğini araştırma niyeti taşımaktadır.

Paraya yüklenen anlamların kültürel etkilenmelerin yanı sıra bireysel özelliklere bağlı olduğu ve kişilerin kendi özellerinde tasarruf ahlakı sahibi ya da tüketim meraklısı gibi özellikleri taşımaları ihtimaline göre farklılık arz edeceği muhakkaktır.

Diğer nitel araştırma yöntemlerinde olduğu gibi fenomenolojik araştırmanın da en büyük sınırlılığı, araştırmanın sonuçlarının evrene yani tüm topluma genellenememesidir. Bu durum kuşkusuz örnekleme rastgele yöntemlerle değil amaca yönelik örnekleme yöntemi ile yapılmasından ve örneklem boyutunun yani katılımcı sayısının az olmasından kaynaklanmaktadır (Güler, Halıcıoğlu ve Taşgın, 2015: 234). Ancak insan davranışlarının anlaşılmasını ve çok önemli bilgilere ulaşılabilmesini mümkün kılan da yine aynı nedenlerdir.

Fenomenolojik araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise tekrarlanabilirlik konusudur. Doğa bilimlerinde farklı araştırmacılar tarafından tekrarlanan araştırmalarda aynı sonuçların alınabilmesi mümkünken fenomenolojik araştırma yönteminde her araştırmacının farklı veriler toplaması ve farklı yorumlaması söz konusudur. Hatta aynı verileri çalışan iki farklı araştırmacının sonuç ve değerlendirmeleri bile farklı olabilmektedir (Güler, Halıcıoğlu ve Taşgın, 2015: 234).

Görüşülen kişilerin sayısının çok olmaması ve aynı zamanda kullanılan yöntem bağlamında, paranın sosyal “anlam”ının ve kredi parasına yüklenen “anlam”ın araştırılması amacıyla olmamız nedeniyle görüşme sonuçları herhangi bir genellik iddiası taşımamaktadır. Kültürel ve sosyal açıdan paraya yüklenen anlamların kişiler için nasıl bir deneyim olarak algılandığı ve kredi parasının nasıl bir kaynak olarak görüldüğü üzerinde durulacak olup, fenomenolojik analiz yöntemi kullanılacağından genellik iddiasından çok bireysel deneyimlere önem vermek amaçlanmaktadır.

3.2. Katılımcıların Özellikleri

Araştırmanın katılımcılarına demografik nitelikte sorulan soruların cevapları ve katılımcıların bazı sınıflandırıcı özelliklerini belirtmek için tablo oluşturulmuştur. Tabloda katılımcı bilgilerine atıf yapmak amacıyla her katılımcı için ayrı kod oluşturulmuştur. K1’den K11 dahil olarak yapılan kodlama kişileri temsil etmektedir. Tablolar ve kodlamalar analizler gerçekleştirilirken anlatım ve geri dönüşler için fayda sağlayacağı düşünülmüş ve hazırlanmıştır.

Kredi Kullanan Katılımcılar

Kod	İsim	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Medeni Hal	Meslek
K1	S.	42	Kadın	Lise	Boşanmış	Üniversitede Memur
K2	P.	47	Kadın	İlkokul	Evli	Gündelik Temizlikçi
K3	V.	38	Kadın	Üniversite	Boşanmış	Öğretmen
K4	A.	23	Erkek	Polis Meslek Yüksek Okulu	Bekar	Polis
K5	Z.	46	Kadın	Ortaokul	Evli	Çay-Temizlik Görevlisi

Kredi Kullanan ve Kullandıran Katılımcılar

Kod	İsim	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Medeni Hal	Meslek
K6	K.	40	Erkek	Üniversite	Evli	Banka Müdürü
K7	A.	45	Erkek	Yüksek Lisans	Evli	Banka Müdürü
K8	N.	50	Kadın	Yüksek Lisans	Bekar	Banka Müdürü
K9	S.	39	Kadın	Üniversite	Evli	Bankacı (Bireysel Portföy Yöneticisi)
K10	G.	32	Kadın	Üniversite	Evli	Bankacı (Bireysel Portföy Yöneticisi)
K11	A.	45	Kadın	Üniversite	Boşanmış	Bankacı (Bireysel Portföy Yöneticisi)

3.3. Bulgular ve Yorumlar

3.3.1. Paranın “Anlamı”nın Zamanla Değişmesine Dair Bulgular

3.3.1.1. Zamanla ve Değişen Kültürle Paranın Anlamının Değişmesi

Derinlemesine görüşmeler esnasında katılımcılara paranın onlar için ne ifade ettiği sorusu yöneltilmiş ve katılımcıların cevaplarının “ihtiyaçların karşılanmasında bir araç” olduğu yönünde yoğunlaştığı görülmüştür. Katılımcılar tarafından günümüzde paranın çok gerekli bir hal aldığı, hayatın merkezini işgal ettiği ve geçmişe oranla öneminin arttığı ifade edilmiştir. Yaşamsal ihtiyaçlar için paranın mecburiyetine,

parasız sağlık, sosyal hayat ya da yaşamın temel ihtiyaçlarının mümkün olmayacağına neredeyse her cevapta rastlanmıştır. Ancak en çok emek sarf ederek para kazanan ve geliri nispeten diğer katılımcılardan düşük olan K2, paranın mutluluk getirmediğini, çalışmaya gittiği ailelerde bunu gördüğünü belirtarak farklı bir bakış açısı göstermiştir. Ancak yine de hem K2 hem de diğer katılımcılar için “parasız olmaz”.

“Bazı şeyler parasız, bazı şeyler parayla da olmuyor. Parasızlık da olmuyor. Parasız hiç olmaz...” (K2, Gündelik Temizlikçi, 47 yaş)

Bankada alışan katılımcılarla yapılan görüşmelerde de paranın hem kendileri hem de kredi çeken müşterileri için “ihtiyaç”ların giderilmesinde bir araç olduğuna dair ifadeler göze çarpmaktadır.

“Müşteri için para sadece geçinebilmek bugününü yani şey kurtarabilmek uzun vadede hiçbir şey düşünemiyorlar maalesef... Evet aynen hepsi yani şey yani yatırım amacı gütmeyen, sadece gününü geçirmeye çalışan sadece borçla dönen sürekli o yüzden de kredi kullanan müşteri kitlesi.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

“Para çok şey ifade ediyor. O olmadan hiçbir şey olmuyor. Hani derler ya parayla saadet olmaz hayır tam aksini dşniyorum parasız saadet olmuyor ki şu devirden bahsediyorum. Para çok önemli... Hayatımızı idame ettirebilmek için, kendimize ve çocuklarımıza yetebilmek için ve her şey için aslında zamanımıza baktığımız zaman parası olan her şey oluyor, paran varsa ooo sen her şeydin oluyor.” (K3, ğretmen, 38 yaş)

Günümüzde paranın çok önemli oluşuna vurgu diğer katılımcıların ifadelerinde de görülmektedir.

Modernleşme ile Avrupa’da yaşanan gelişmelerin uzantılarını bizim de yaşamakta olduğumuzdan araştırma boyunca söz etmiş bulunmaktayız. Galbraith de modern toplum konusuna eleştirel yaklaşmakta ve;

“Daha önce soylu bir doğum ve büyük bir unvan tarafından ayrıcalıklanmış insanlar gibi, paraya sahip olan insanlar, paranın uyandırdığı huşu ve hayranlığın gerçekten kendi bilgeliklerinden veya kişiliklerinden kaynaklandığını yanıltmaz bir şekilde zannetmişlerdir. Kendilerini bu kadar gelişmiş olarak görmeleri ile sıklıkla gülünç veya ahlaksız gerçeklik arasındaki karışıklık, her zaman bir merak ve zengin eğlence kaynağı olmuştur. Benzer şekilde, bireyin parasına bir şey olduğunda huşu ve hayranlığın buharlaşma hızında her zaman düşük bir zevk olmuştur (1975: 4),

ifadesi ile paranın saygınlık getirmesi konusunu ve para ortadan kaybolduğunda oluşan yalnızlaşmayı sarkastik biçimde ele almaktadır.

Modern toplumların eleştirisini yaparken Veblen de saygınlık için paranın gerekliliğine işaret etmiştir. Katılımcının ifadesini hatırlatan bir benzerlik ile şöyle ifade etmektedir: *“Şöhret sahibi ve saygın bir insan olabilmek için eskiden olduğu gibi güçlü ve cesur olmak değil, mal mülk sahibi zengin olma koşulu aranmaya başladı... Parası olan zengin adam başka koşullar aranmadan güçlü ve saygın bir insan oluveriyordu”* (2014: 31).

Bilhassa 1980 sonrası dönemde dışa açıldıktan sonra modernizme ve küreselleşmeye daha fazla maruz kalmış olan ülkemizde de önem sıralarının değiştiği söylenebilecektir. Bu durumun değişen kültürden özellikle de 80’li yıllardan itibaren hayatımıza nüfuz etmiş olan tüketim kültüründen kaynaklandığı söylemek mümkün görünmektedir. Oscar Wilde 1891 tarihinde yazdığı “Dorian Gray’in Portresi” eserinde “Yokluk pencereden girerse aşk pencereden kaçarmış” (2019: 85) şeklinde bir atasözünün varlığından bahsetmektedir. Bizim coğrafyamızda ise bu konudaki atasözü “iki gönül bir olunca samanlık seyran olur” şeklinde olup tam tersi bir anlam ifade etmektedir. Ancak batılı birçok değerın günlük hayatımıza nüfuz etmesi gibi artık bizde de fikirler samanlığın seyran olmayacağı yönündedir. Katılımcımızın da belirttiği gibi;

“Para, amaç değil araç. Daha konforlu bir yaşam için, ihtiyaçlarım için, daha iyi bir gelecek için, çocuğumun eğitimi için, ne biliyim uuu hayalini kurduğum şeyler için bir araç benim için... Bi de şey vardı ya hani eskiden samanlık seyran muhabbeti, parasız saadet olmadığını öğrenmiş olduk... Genelde kıtlık bilinci ile yetişen bir nesiliz biz. Hani böyle tamah etmek idare etmek, ondan sonra yok demek, yokluğu bilmek falan filan ama yanlış bir bilinçlendirme aslında.” (K1, Memur, 42 yaş)

Katılımcılara yöneltilen bir diğer soru “Para hakkında neler bilerek yetiştirildiniz?” şeklindedir. Verilen cevaplarda ailelerin katılımcıların çocukluk zamanlarında para hakkında evlerde çok konuşmadığı, tasarruf yapmanın ve çok harcamamanın gerekliliğine dair gizli/açık mesajlar verdikleri anlaşılmıştır. Hatta bir katılımcının ifadesi ile eski ailelerin “kıtlık bilinci” ile çocuk yetiştirdiklerine dair cevaplarla karşılaşmıştır. Tamah etmek, yokluğu bilmek ve para kolay kazanılmadığı için “para”ya sahip çıkmak gibi öğrenmelerin katılımcıların geçmişine iz bıraktığı görülmektedir. Katılımcılar geçmişte paranın evlerinde çok da mesele olmadığını, bir şekilde geçindiklerini ve biriktirmeyi öğrendiklerini belirtmişlerdir. Ancak katılımcılar eskiden ailelerinin ve toplumun paranın önemsizliğine işaret eden “parayla saadet olmaz” şeklindeki öğretilerinin artık geçerli olmadığını düşündüklerini de belirtmişlerdir. Bu açıklamalar eşliğinde paranın değişen anlamından bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Paraya bakış açısının bir kuşak farkla ne derece değiştiği tüm görüşmelerdeki ifadelerde göze çarpmaktadır. Paraya fazla anlam yüklememek gerektiğini düşünen katılımcıların bile diğer söylemlerinde günümüzde paranın çok gerekli olduğuna dair fikirleri dikkat çekicidir.

“Yani şimdi şöyle söyleyim parayla ilgili bizim nasıl hani daha çok temel ihtiyaçlarımızın karşılanmasına yönelik isteklerimizi almaya yönelik olarak ama hayatımda benim çok böyle eee üst düzeyde bi her şeyin anlam yüklenildiği bir şey değildi para (çocukluğumda)...” (K9, Bankacı, 39 yaş)

Eskiden çocukların parayı bilmediğine ve ihtiyaçlarını kendilerinin belirlemediğine oysa şimdi çocukların paraya bizzat ihtiyaç duyduğuna vurgu katılımcıların örnek ifadelerinde de görülmektedir.

“İuu aslında bizim çocukluğumuzda parayı bilmiyorduk desek yeriye. Hani öyle dışarda falan oynarken şimdiki çocuklar gibi anne para ver şunu alıcaz, bizde öyle bir şey yoktu. Hani para konuşulmazdı. Öyle büyümedik, uu ihtiyacımız olursa onu annemiz babamız belirleyip alırdı zaten. Benim buna ihtiyacım var bile demezdik biz. Onlar belirlerdi ve alırlardı. Böyle parayı

daha çok bayramda harçlık olarak alırdık. Bayramda harçlık verilirdi. Bu şekilde bilirdik parayı.” (K3, Öğretmen, 38 yaş)

Bir psikiyatrist olarak toplumu bireyler bazında inceleyen Irving Yalom da eskiden paranın mahrem ve çok önemli bir mesele olmadığını oysa günümüzde kimsenin kimseye ne kadar kazandığını sormadığını/söylemediğini, bu konunun mahremler arasına girdiğini belirtmekte ve bu durumu şu ifadelerle vurgulamaktadır;

“Çok eskiden (üreme organlarından “edep yerleri” diye söz edildiği dönemlerde), terapi grupları ilişki hakkında konuşmaya isteksizdi. Ama son yirmi yıldır gruplar ilişkilerden daha kolaylıkla söz ediyorlar ve bu kez de para mahrem bir konu haline gelmiş durumda. Binlerce grup toplantısında, güya her şeylerini ortaya döken grup üyelerinin kazançlarını açıkladıklarını henüz duymadım” (2021: 189).

Bu saptama bize paranın insanların hayatında önemli bir yer işgal eder hale geldiğini göstermektedir. Para mahrem bir hal almışsa özel ve önemli demektir. Ne kadar kazandığını akrabaların bile birbirine söylemek istemediği bir dönemde yaşadığımıza kendi tecrübelerimizden de aşikâr olduğumuz ortadadır. Her sırrımızı konuşabildiğimiz dostlarımızla para konusuna girmek isteksizlik yaratmakta ve gereksiz bulunmaktadır. Bu konu hakkında daha derin araştırmalar yapılması mümkündür ve faydalı olacaktır ancak bizim konumuz açısından “paranın toplumdaki anlamının değişmekte olduğu” nu ifade etmek yeterli görünmektedir.

Katılımcılara sorulan diğer bir soru, “Çocuklarınıza para hakkında neler söyler/öğretirsiniz?” şeklindedir. Alınan cevaplarda katılımcıların geçmişlerinden gelen para hakkındaki öğretileri çocuklarına yansıtmak istedikleri fakat başarılı olamadıkları öğrenilmiştir.

Özellikle bir katılımcının belirtmiş olduğu gibi sosyal medya sayesinde görünürlüğü artan tüketim nesnelerinin ve zengin bir yaşam standardının yeni nesil için imrenilen bir tablo yarattığı malumdur. Bu bağlamda yeni bir başlık olarak tüketim toplumu olmanın etkilerinin paranın anlamındaki değişime katkısına değinmemiz yerinde olacaktır.

3.3.1.2. Tüketim Toplumu Olmanın Paraya Yüklenen Anlama Etkisi

Paranın sosyal anlamlarına yapmaya çalıştığımız vurgu esasen bu noktadan esinlenmektedir. Katılımcıların yaş ortalamasının 40 olduğu düşünüldüğünde günümüzden 30-40 yıl önce paranın yaşadığımız toplumdaki anlamı ve önemi ile şimdiki anlam ve önemi arasındaki farkı öncelikle aile içerisinde gözlemlemek mümkündür. Neoklasik iktisat tarafından para nötr ve soyut olarak tanımlanmış olsa da paranın toplumsallığına dair kavramsal çerçevede bahsedilen görüşlerle verilerden elde ettiğimiz tespitler birbirini destekliyor görünmektedir. Paraya yüklenen anlamlar kültürel ortamlardan ve zamanın ruhundan etkilenmektedir. Görüştüğümüz katılımcıların çocuk sahibi olanlarına yöneltilen sorulara alınan cevaplardan çocukların günümüzde para konusunda belli bir bilinçle sahip olduğu, biriktirme, ihtiyaç belirleme, sosyal statü için harcama yapmak gibi konularda anne/babalarından kesinlikle farklı bir deneyimine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

“Siz çocuklarınıza para hakkında neler öğretirsiniz?” sorusuna verdiği cevapla katılımcı K3ün de belirttiği gibi yeni koşullar, sosyal medya ve internet gibi etkenlerle bir toplumun kültürü değişirken bu durum paranın insanların anlam dünyasındaki yeri için de etkisini göstermektedir.

“Aslında tam düşündüğümün tersini öğretmeye çalışıyorum. Paranın her şey olmadığını paranın sadece bir araç olduğunu. İşte şimdiki çocuklar mesleklerini bile seçerken şunu soruyor mesela kızım bana. Anne bu mesleği yaparsam çok para kazanır mıyım, gibi sorular soruyor ben de hep ona bak kızım çok para kazanacağın bir meslek değil, seni mutlu edecek, mutlu olarak yapabileceğin hayatının sonuna kadar, böyle bir meslek edin şeklinde hep onlara konuşmalar nasihatler veriyorum. İşte bu sosyal medya araçları hep para zenginlik şaşaa. Mesela biz çocukken ay arabam olsun hani biz öyle marka falan şey yapmayız. Ama şimdiki çocuklar anne ben büyüyünce işte Porsche alıcam gibi evet yani evet dağlar kadar fark var. Ama tabiki bunu engellemek için çocuklarımızla konuşuyoruz ama dediğim gibi bu sosyal medya çok büyük ve olumsuz bir etken bizim için.” (K3, Öğretmen, 38 yaş)

Katılımcının belirttiği hususun özellikle 1980 sonrası gelişen dışa açılmanın ve küreselleşmenin etkisi ile başladığını ve teknolojik gelişmelerle katlandığını söylemek mümkündür. Artık tüm dünyada birçok kişinin internet sayesinde zenginliklere, ünlülerin yaşam ve giyim tarzına ulaşabildiği ve aynısı taklit etmeye çalıştığı bilinmektedir. Zaten birçok kişi aynı ünlü markaları kullanmaya çalışmaktadır ve bunun bir sosyal statü simgesi halini aldığı genel kabul görmektedir. Sosyal statüyü belirleyen mal ve hizmetler için de ilk gerekenin para olduğu çok açıktır. Bu durumda paranın insan hayatındaki öneminin artması da normal karşılanacak bir durum halini almaktadır.

Nurda Gürbilek 80’lerde yaşanan piyasaya tabi olma, reklam ve vitrin bolluğu gibi etkenlerle “batılı hissetme” illüzyonu yaratıldığını belirtmektedir;

“Kültür (80’lerde) daha önce görülmedik boyutlarda piyasaya tabi oldu, reklamcılık kısa sürede sınırsız sayıda imgeyi dolaşıma soktu, çok satan haber dergilerinin yayına girmesiyle yeni bir kamuoyu, yeni bir haber dili oluştu. Bütün bu gelişmelerin ortak özelliği resmi kültürün dışında (hatta bazen ona tepki olarak) doğmuş olmaları, ama varlıklarını da 1980’de devletin müdahalesiyle kurtarılmış bir piyasaya borçlu olmalarıydı... Bütün bunların ardından, 80’lerde Türkiye’de bir kültürel bölünmeden, bir yarılardan söz etmek gerekiyor. Bir yanda kendini taşradan, yoksulluk ve isyandan ayıran, kendini bütün bu çelişki ve çatışmaların dışında tanımlamak isteyen bir Türkiye var. Reklamın sunduğu seçkin imgeler, vitrinlerin bolluğu ve 80’lerin basını: Bütün bu birikim, bütün bu görüntüler, bir an için sanki bu ideal herkes için geçerli olabilecekti izlenimini doğurmayı başardı. Batılılar gibi sanki artık görmezden gelinebilecekti, sanki New York’ta olduğu gibi yolun ortasında yatan açların üstünden atlanabilecekti gibi” (2019: 21, 28).

Bu ifadelerle kültürel bölünmeye dikkat çeken Gürbilek insanların reklamlarda gördükleri tüm bolluk ve ihtişama ulaşabilecekleri gibi bir yanlış zanna kapılmış olduklarını vurgulamaktadır.

“İşte dediğim gibi hiç ben bişey almadım onlara. Kıyafetlerini de öyle hep uyduruk muyduruk aldım ama şimdi alıyorlar, bişey demiyorum. Şimdi biraz giysinler, gezsinler, yesinler. Evlenecekleri zaman evlendiklerinde de birikimlerini de yaparlar çünkü ben bişey yapamadım onlara zamanında. Ne marka aldım ne ne biliim. Şimdi ya bi de çevreyi de görüyorsunuz herkes marka giyiniyor. Hiç normal giyinen yok ayakkabı diyorsunuz nike, puma şu

bu. Ben bilmiyordum, ben (gülüyor) çocuklardan öğrendim.” (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

Yavuz Odabaşı’nın “Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma” adlı eserinde belirtmiş olduğu gibi kültür üretim sisteminin önemli bir unsuru olan “kültürel eşik tutucu”ların (gatekeepers) görevleri tüketicilere sunulacak ürünlerin bilgi ve akışında filtre rolü oynamaktır. Sinema, edebiyat eleştirmenleri, magazin ve radyo-TV program editörleri ve kitabın baskısı zamanında mevcut olmadığı için belirtilmeyen ama günümüzde tabi ki en önde gelen internet içerik üreticileri kültürel eşik tutucular arasında sayılabilmektedir. Aynı zamanda biçimsel olmayan eşik tutucular da mevcuttur ve fikir liderleri, arkadaş, komşular ve iş arkadaşları bunlardan bazılarıdır. *“Ortaokula yeni başlayan bir gencin, arkadaşlarına uyum sağlamak için Adidas, Puma, Nike gibi markalı spor ayakkabı istemesi ve bunun için ailesine baskı yapması da aynı sistemin çalışmasının sonucudur. Aslında bu, markalı ürünlere bir tür “sosyal pasaport” görevinin eklenmiş olması durumunun göstergesidir”* (Odabaşı, 2017: 63, 64, 65, 66).

Odabaşı’nın belirttiği durumun katılımcının ifadeleri ile uyuştuğunu görmekteyiz. Yaşadığı topluma uyum sağlamak ve bulunduğu gruplara aidiyet hissetmeyi istemek toplumsallığın bir parçasıdır. Okul arkadaşları ile aynı statüde olmak isteyen bir öğrencinin onlar gibi görünmek istemesi statü ihtiyacındandır. Bunu gerçekleştirmek için de yine ve her zaman gereken ilk şey “para”dır.

Araştırmamızda paranın rasyonel iktisadi tanımının ötesinde sosyal anlamlarla donatıldığına dair iddiamızın katılımcıların verdikleri cevaplar ışığında desteklendiğini düşünmekteyiz. 60-80 yaş aralığındaki anne babalarından farklı bir şekilde düşünen katılımcıların paraya yükledikleri anlamların ister istemez toplum yapısıyla birlikte değişmiş olduğu görülmektedir. Hatta görüşme yaptığımız katılımcıların çocukları da çok farklı bir şekilde yetişmektedirler. Neoliberalizm ile ülkemizde yaşanan dönüşümün kültürel farkları ortaya çıkardığını ve teknolojik gelişmelerin de etkisi ile kuşaklar arası farkın son yıllarda daha önceki kuşaklar arasında hiç olmadığı kadar fazlaştığını söylemek mümkündür. Özellikle katılımcıların çocuklarında kapitalizmin etkisinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu etki yeni çıkan tüm ürünleri alma “ihtiyacı” hissetmek şeklinde kendini göstermektedir.

Çünkü sosyal statü gençler için günümüzde en önemli ihtiyaçların başında gelmektedir. Aynı zamanda internet alışverişinin yaygınlaşması ve sosyal medyanın tüketime ve paraya olan bakış açılarını değiştirmesi ile yeni neslin anne/babalarından bambaşka bir tüketim kültüründe yaşadıkları muhakkaktır.

“Ben bekar olduğum için, ama tabi yiğen, erkek kardeşimin kızı yani, yokluğun da çok normal olduğunu her zaman her şeyi alamayabileceğimizi ve sonuç olarak hani gelir belli başka kazanç olmadığı müddetçe sonuç olarak maaşlı çalışan insanlarsınız insanlarız. Ee buna uygun olarak harcama şeyimizin bakiyemizin olması gerektiğini her zaman hani biliyorlar bunu öğretmeye çalıştık. Ama şeyi hani bazen babamın bize söylediğini ben de ona söylediğimi düşünüyorum yani fark ediyorum yani işte bu ay bi tane iki tane tişört aldın üçüncüye ihtiyacın var mı yok e rengi deseni farklı diye üçüncü bi taneye sırf rengi farklı diye hani israf bi, bi şekilde israf da haram yani. Çok da israf etmemek gerekiyor artık dünya şeyinden u israf ediyorsunuz. Yani dünyayı kirletiyorsunuz. Bi kot pantolon aldığınız zaman dünyayı kirletiyorsunuz. Başkasının eee başkasının şeyinden harcamış oluyorsunuz kredisinden harcamış oluyorsunuz. Bunu anlatmaya çalışıyoruz ama tabi çocuklar daha küçükler onlar biraz daha şeyler... Çok uyarıcı var. Bi de sürekli taciz ediliyorlar işte Trendyol, Hepsiburada. Yani sürekli taciz ediliyorlar. 10 yıl önceki harcama kültürüyle şuanki harcama kültürü çok farklı. Şöyle söyliyim bu telefon, hani silah çıktı mertlik bozuldu diyor ya, sosyal medya ve telefon çıktıktan sonra inanılmaz tüketim harcamaları onlarla birlikte. Ulaşılabilirlik kolaylaştı. Tek tuşa basıp alışveriş yapıyorsunuz. Eskiden şey şimdi. Eskiden öyle mi bi yere gidip AVM yok... Otobüse bineceksin... Şimdi öyle değil ki. 11 yaşındaki yeğenim Trendyoldan şakır şakır şakır iki gün sonra elinde ürün. Bu da çok etken.” (K8, Banka Müdürü, 50 yaş)

Günümüzde tüketmek paraya o anda sahip olmasak bile çok kolay hale gelmiştir. Katılımcının belirtmiş olduğu gibi insanlar oturdukları yerden telefon aracılığı ile alışveriş yapmak, hatta parası yetmiyorsa aynı telefonla kredi çekmek ya da kredi

kartını kullanarak olmayan parasını harcamak gibi birçok seçeneğe sahiptir. Yeni ve çeşitli birçok ürünün de statü sebebiyle hem ihtiyaç olarak düşünülmesi hem de ulaşılabilir olması nedeniyle tüketim artmaktadır. Her gelir grubundaki kişiler için birçok yeni ihtiyaç para ve de kredi ile giderilebilir hale gelmiştir.

“Bakmayın işte lüks de yaşıyoruz. Her şeyimiz olsun diyoruz. Gerçekten yani herkesin elinde birer telefon. En son işte şimdi gitti 7 buçuk milyara benim büyük oğlan telefon aldı. Ne gerek vardı? Var elinde ayfonu. Gitti 7 buçuk milyara telefon aldı. Alma oğlum dedim yeter elindeki dedim.” (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

Baudrillard, insanların sınıflar arası farkın acı verici etkilerinden kurtulmak için aynı ürünlere sahip olmak istediklerine ancak bu durumun yanıltıcı bir eşitlik duygusu yaratacağına dikkat çekmektedir;

“Tüketim yani aynı (?) malların ve aynı (?) maddi ve kültürel ürünlerin gitgide artan paylaşımı toplumsal aykırılığın, hiyerarşinin, genellikle iktidarın ve sorumlulukların yarattığı en büyük ayrımcılığın bir düzelticisi olarak gösterilmeye çalışılmıştır... Doğal olarak bugün herkes potansiyel olarak okumayı ve yazmayı biliyor, aynı bulaşık makinasına sahip (ya da sahip olacak) ve aynı cep kitaplarını satın alıyor. Ama bu eşitlik tamamıyla biçimsel: Eşitlik en somut şey söz konusuken aslında soyuttur” (Baudrillard, 2018: 65).

Baudrillard’ın bahsettiği cep kitaplarının yerini günümüzde cep telefonlarının almış olması ilginç bir durumu da göstermektedir.

Hayri Kozanoğlu da benzer bir saptamayı dile getirmektedir;

“Alt toplum kesimlerinin gençlerinde ise marka tutkusu iyice hastalıklı bir hal alabiliyor. Örneğin, küçük bir çırak için bir maaşı gözden çıkarıp Torsion veya Kinetix ayakkabı alabilmek hayatın manası haline gelebiliyor. Bu da bir anlamda “telafi edici tüketim”dir. Bir genç yiyemediği, giyemediği şeylerin, yaşayamadığı duyguların açığını bir tek şeyin en iyisini alarak kapatmaya çalışıyor” (1993: 179).

Katılımcımızın hem yukarıdaki hem de aşağıdaki ifadeleri Kozanoğlu’nun saptamalarını doğrular niteliktedir. Artık günümüzde Holding sahibi ile asgari ücretli çalışan aynı marka cep telefonunu kullanabilmektedir. Bu telefonlar fahiş fiyatlı olsa

da taşıdığı anlam itibariyle aynı görevi yapacak başka marka bir telefona tercih edilebilmektedir.

“Etrafta görüyorlar. Onun var da benim yok mu. Yani 100 lira vermiş inanın sıfır hani dedeler giyiyor ya sıfır yaka tişört beyaz kırık beyaz 100 lira vermiş mangodan almış. Hâkî yeşil almış. Şeyden almış hammıldan almış. İşte düşünün yani... Bi de kazanıyor şimdilik. Yaşı 19. Hani ne diyim ki ben şimdi, tam yani çocuk çoluk bakmıyacak birikim mi yapsın?” (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

Katılımcımızın ifadelerinde yer alan “onun var da benim yok mu” cümlesi hakkında Odabaşı’nın görüşleri ise;

“Bireylerin yaşamlarında geçmesi ve bulunması gereken kompartımanları atlamalarını sağlama vaatleri ve oluşan açıkları marka ve ürün tüketimiyle kapatma önerileri ses getiriyor. “Onda varsa bende de olsun”, “komşu yapmış, ben de yapayım” gibi yargı cümleleriyle açıklanmaya çalışılan özenme, öne çıkma aslında bir tür “rekabetçi tüketim”in belirtileridir. “Yukarıdakilere katılmak, aşağıya doğru düşmemek”, “Onlarda var, neden bende yok, hiç olmayacak mı?” kaygıları ve yarışı kaybetme korkusu çevremizi ve bizi kuşatıyor, ele geçiriyor ve yarışmacı rolün tutsağı haline getiriyor” (2017: 167),

şeklindedir ve katılımcının anlatmaya çalıştıklarının güzel bir özetidir.

Katılımcı K5 in bir önceki ifadelerinde de çocukluğunda ailesinin imkânsızlıkları nedeniyle ulaşamadığı markalı ürünler için çalışıp kazandığı 2 aylık maaşını harcamayı göze alan bir gencin varlığını görmekteyiz. Katılımcımızın oğlunun neoklasik iktisatta homo-economicus olarak nitelendirilen insan olduğunu söylememiz mümkün değildir. Katılımcının 7.500 TL vererek markalı telefon alan oğlu, bu markalı telefon sayesinde televizyonlarda gördüğü birçok varlıklı/ünlü genç ile aynı telefonu kullanarak kendini iyi hissetmektedir. Hatta zaten aynı marka telefona sahipken yeni modelini almak istemesi ve içinde yaşadığı toplumda hissettiği eşitsizlik duygusunu kapatmaya çalışması, Baudrillard’ın da belirtmiş olduğu gibi gerçek dışı bir rahatlık sağlamaktadır.

Çalışmamızın temel sorusunu “Paraya yüklenen sosyal anlamların paranın harcanması üzerindeki etkisi nedir?” ifadesinin oluşturduğunu “araştırmanın temel ve alt problemleri başlığı altında belirtmiştik. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler ışığında sorumuzun cevabı harcamalar üzerinde sosyal anlamların etkisinin mevcut olduğu yönündedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi paraya yüklenen “statü sağlayan araç” anlamı paranın harcanması üzerinde arttırıcı bir etkiye neden olmaktadır.

Aynı zamanda mutluluk arayışındaki birçok insan için de para gereklidir çünkü tüketmek mutluluk getirir inancı tüm dünyada üstü kapalı da olsa kabul edilmektedir. Bauman “Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?” adlı eserinde günümüzde bariz olduğu düşünülen ve davranışlar ile doğruluğu kanıtlanmaya çalışılan üstü kapalı varsayımlara değinmektedir. Bunlardan biri ekonomik büyümenin insanların bir arada yaşamasının yarattığı sorunların tek çözümü olduğudur. Bir diğeri ise sürekli artan tüketimin insanın mutluluk arayışını tatmin etmenin tek, esas ve en etkili yolu olduğuna dair inançtır (2019a: 32).

Diğer katılımcılardan daha genç ve ailesinin parasal durumu iyi olan 23 yaşındaki K4 hem bekar bir kişi için nispeten iyi bir maaş almakta hem de aileden harçlık almaya devam etmektedir. Çok miktarda kredi de kullanan katılımcı borç içinde ama tüketim odaklı yaşamaktadır. Genç katılımcının ifadeleri hem gelir grubuna göre paranın anlamının farklı olmasına hem de tüketim kültürünün içine doğmuş olmanın farklı huy ve duyarlılıklara sahip olmayı beraberinde getirdiğine dair bulgular barındırmaktadır.

“Ya çok para olsun ya niye az para olsun ki? Paranın anlamı, hayatımı döndüren şey. Ya benim ailem de parayı seviyor. Kayserililik var bizde biraz. Yani parayı seven bir aileden geliyorum.

...

Krediden aldığım daha eğlenceli yani. Para için emek harcamıyorum. Maaş dışı para insanı mutlu ediyor açıkçası.” (K4, Polis, 23 yaş)

Bu ifadeleri daha yaşlı bir katılımcıdan araştırma süresince hiç duymamış bulunmaktayız. Yeni neslin tüketim kültürü içine doğmuş olmasının ve krediye duydukları aşinalığın etkisi bu ifadelere yansımış durumdadır. Paranın önem ve

gerekliliği ile tüketime hazcı yapısına dair gizli ve açık söylemlerin 23 yaşındaki katılımcı tarafından içselleştirdiği görülmektedir.

Veblen için kurumlar, topluluğun geneli tarafından kabul görmüş yerleşik düşünce alışkanlıkları olarak tanımlamıştır ve kurumlar huyların ortaya çıkış biçimidir. Kùltürlerin gelişmesiye zaruretlar karşısında bireylerin geliştirdikleri huysal davranış sistemlerinin tutarlı gelişmesinin birikimli sürecidir (Veblen, 1919: 241-242 den akt. Önder, 2015: 64). *“Standartlaştırma ve geçerlilik konusundaki alışılmış terimler, insan doğası, insan tercihi, önyargı, arzular, çaba ve yetersizlik terimleridir ve onunla birlikte gelen düşünce alışkanlıkları da bu terimlerle uyum içindedir”* (Veblen, 1906: 600).

Huyların değişmesi kùltürün değişimi ile karşılıklı etkileşim içinde olup tüketim toplumuna dönüşen bir toplumda en genç katılımcının para hakkında söyledikleri Veblen ve diğer kurumsal iktisat düşüncesine yakın görüşleri doğrular şekildedir. Genç katılımcı için krediden aldığı para borç yükü altına girmek anlamına gelmediği ve onu korkutmadığı gibi kredi alma maksadı da eğlence sektöründe para harcamaktır. Glesne’nin yöntem bölümünde alıntıladığımız;

“Bu yapılandırılmış gerçeklerin yalnızca bireyin aklında değil, bireysel algıların dil ve daha geniş bir toplumun düşünceleri ile karşılıklı alışveriş içinde olduğu sosyal yapıların içinde de var olduğu kabul edilir. Bu nedenle aynı sosyal grubun birden fazla üyesinin bazı olgular hakkındaki algılarına ulaşarak, o grup içindeki düşüncenin ve davranışın kùltürel örüntüsü hakkında bir şeyler söylenebilir” (2013: 11),

ifadesini de hatırlayarak “tüketim toplumu olmanın kùltürel örüntümüzü ve paranın sosyal anlamını değiştirdiğini” kabul etmemiz mümkün görünmektedir.

3.3.2. Borcun “Anlamı”nın Değişmesi ve Kredinin Yaygınlaşmasına Dair Bulgular

3.3.2.1. Borç İstemek Yerine Kredi Çekme Tercihi

Katılımcılara yöneltilen “Birisinden borç almakla bankadan kredi kullanmayı karşılaştırdığınızda neler söyleyebilirsiniz” sorusuna tüm katılımcılar “kesinlikle bankadan kredi kullanmayı tercih edecekleri” yönünde cevap vermişlerdir. Bu durum

kredinin toplum içerisindeki kabul derecesini göstermektedir. Kişilerin paraya ihtiyaç duydukları zor zamanlarda başvurulacak ilk seçenek olarak krediyi düşünmelerinde minnet etmeme duygusunun ağır bastığı görülmektedir. Tüm katılımcılar kimseye ricada bulunmak zorunda kalmamak ve ödeme koşullarının önceden belirli olması gibi nedenlerle krediyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

“Yani niye millete minnet edeyim ki? Kredi çekmeyi tercih ederim.” (K4, Polis, 23 yaş)

“Yok başkasının yine bankayı tercih ederim. Çünkü dışardan banka belli bir şeydir. Belli bi ödeme yapıcın orda. Bi kaç kişiden alsan yüksek bi para aldığın düşündüğün zaman sen sıkıştırıcın o sıkıştırıcın şimdi böyle bugünleri ileriye de düşündüğüm için bankayı tercih ederim. Banka çünkü orda konuşuyon orada düzenli bi ödemen var. Hatta ödemediğin zaman sıkıntı oluyor. Ha o zaman bankayı tercih ederim.” (K2, Gündelik Temizlikçi, 47 yaş)

“Kredi. Ya daha bi bağımsız duygusu. Bi de şey var yani krediyi aldığınız zaman bütçenizi ona göre yaparsınız. Taksidi atıyorum 200 lira bütçe şey kredi ödiyeceksiniz 5000 lira bütçeniz var atıyorum tamamen. Ona göre o ayki harcamalarınızı şey yaparsınız. Eee ama başkasından aldığınız zaman kardeşinizden eşinizden. Ben kardeş artı baba, babamdan bile bi kuruş almışlığım yoktur yani yoktu yani. Iı onun yerine şey yaparsınız. O zaman bütçenizi ayarlayamazsınız ne zaman nereye vereceğinizi bilemezsiniz. Onun için bana da her zaman kredi daha mantıklı gelmiştir.” (K8, Banka Müdürü, 50 yaş)

“İşte bunda da çevre faktörleri önemli. Yani yarın öbür gün kalkıp da geçmişte hep görüyoruz insanlar birbirlerinden borç ister işte biri öder ödiyemez. Yani ben şunun şeyine girmek istemiyorum. Mesela sen benden işte pardon ben senden yardım istedim tamam güzel sen bana kefil oldun kredi çektim. Tamam ama yarın ben kendime güveniyorum ödiyeceğime. Ama

aynısını sen benden istediğin zaman senin bana gerçekten bunu ödeyip ödemiyeceğini benim ıı burda paramı geri alıp alamıycağımı bilemediğim için hiç bu riske girmemek için ne veriyorum ne alıyorum. Şu anlık böyle ama tabi yarın öbür gün noolur zor şartlar olur vs durum değişebilir ama şu anda her iki taraf da zor durumda kalmaması için hiç bu şeylere girmiyorum. Eşim de ben de. Aileler dahil buna. Yani bu çok şey yani arkadaş da olsa akraba da olsa yoksa şey de olsa yani çünkü buna bi girdiğiniz zaman ardı arkası kesilmez. Kimse kimseye kefil olmasın.” (K6, Banka Müdürü, 40 yaş)

Bu ifadelerde katılımcının güvensizliğe işaret ettiğini görmekteyiz. İki katılımcı da borç istemeyeceği ve kefil olmayacağı kişiler topluluğuna aileleri de katmaktadır. Aile yerine bankaya yönelme ya da kefil olmak konusunda tedirginlik yaşama, bireysellik gibi başka bir batılı değerın benimsenmiş olduğunu bize göstermektedir. Geri ödeme konusunda sıkıntısı çekilmesi ihtimalinin de katılımcıları tedirgin ettiği görülmektedir. Önceki bölümde belirtmiş olduğumuz gibi son zamanlarda paraya yüklenen büyük anlamlar, paranın çok önemli görülmesi ve bu konudaki hassasiyetler nedeniyle katılımcının paralarının geri ödenmemesi ihtimalini deneyimlemek istemediği görülmektedir. Bu nedenle de borç istemenin ileride bu borç karşılığında borç vermek zorunda kalmaya sebep olacağını düşünerek bu borç-alacak ilişkisini baştan hiç kurmamayı tercih etmektedir. Bankada bireysel portföy yöneticiliği yapan K10 da hem aile içinde bile borç ilişkisinin kalmamasına hem de borç vermek isteseler bile yeterli paraya sahip olmayan bir kitlenin varlığına dikkat çekmektedir.

“Daha cazip geliyor (kredi), insanlar birbirine güvenmiyor çünkü artık. Eskisi gibi değil insan ilişkileri. Akrabalar bile birbirine güvenmiyor. Parası varsa bile yok diyor. E hani gizliyorlar onlara da şahit oluyoruz. Aynı şubede akrabaları varsa onun şubede olduğunu gördüyse aman aman benim hesaplarımı sakın söyleme yanında konuşma diyen müşteriler var. Kendi kardeşi için bile bunu söylüyor. E hani onlara şahit olunca e görebiliyoruz neyin ne olduğunu. Ee mesela hani çok örnek var annesinin hesabında bi dünya para var babasının hesabında ama çocuk kredi çekiyor çünkü annesinin parası olduğunu bilmiyor. Zorluklar içinde çekiyor ama ailesinin

hiç umrunda bile değil yani hani vermiyor. Anne baba çocuğuna vermiyor, hani dolayısıyla insanlar eskiden arkadaşlarından bile alabiliyordu hani akraba dışında ama artık öyle ilişkiler yok. Yani nasıl apartmanlarda komşuluk ilişkisi bittiyse o para alışverişinde de aynı şekilde hiç bence eskisi gibi değil. Bi on sene öncesi gibi değil... Güven ilişkisi olup da veremeyen de var. Yani yok çünkü hani olmadığı için zaten veremiyor... Yok çünkü kimsede bir şey yok hani zengin daha zengin olduğu orta kesimin iyice aşağı indiği bir dönemde olduğumuz için dolayısıyla zaten alamıyo istese de alamıyor mecbur da kalıyor bir yerde krediye. O yüzden zaten krediler çok fazla son dönemlerde arttı artacak o sebeple söylüyorum. Çünkü malı olan zaten malının üstüne koyuyor. Belli başlı bir çevresi oluyor zaten. Onun çevresindeki olan insanlar zaten çok ihtiyacı olmuyor çok nadir. Hani onlar zaten öyle bir çevrede yaşıyorlar. Akrabalık ilişkileri de olsun %80 en azından tabiki akrabada da olabilir durumu iyi olmayan ama sosyal çevresi bile ona göre şekilleniyor en başında konuştuğumuz gibi. Dolayısıyla öyle bir şeye gerek kalmıyor. Ama diğer taraftan vermek istese bile veremiyen var hani vermenin dışında dolayısıyla mecbur kalıyor krediye.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

Güven ve kendine yeten, sorumluluk sahibi insan imajı kaygısı dışında katılımcı K10’un belirttiği gibi insanlarda yeterli paranın olmaması nedeniyle de karşılıklı borç alıp verme ilişkisinin azaldığını söylemek mümkün görünmektedir.

“Vermez ki kimsede yok ki para. Varsa da da vermez ki. Kim verir? Bizde de yok, doğru, bizde de yok doğruya doğru. Keşke öyle birşeyler olsa. Tabi ki. Bankaya iki katını ödüyorsunuz. Ama öbür türlü aldığını verirsin. Ama yok eskiden öyleydi. Yani eskiden hani insanlar birbirine veriyormuş. Ama şimdi kimse kimseye yok. Kardeş kardeşe. Vermezler artık.” (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

Sonuç olarak, ödeme günlerinin ve miktarının belli olması, bütçe planı yapabilmenin mümkün olması ve sosyal ilişkilerin bozulmamasını sağlaması gibi hususlar kredinin avantajları olarak bütün katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Eski borçlanma yöntemlerinin değişmiş olmasında önceki bölümde bahsettiğimiz kültürel dönüşümün etkilerini hissetmek mümkündür. Yeni kurum ve alışkanlıkların yerleşmesi ile insan davranışları ve algıları değişmiş durumdadır. 1990’lardan itibaren hayatımıza giren ve 2000’li yıllarla beraber ulaşılabilirliği artan “Kredi” birçok kişi için sanki “hep orada” “hep varmış” gibi hissedilmekte ve paraya ihtiyaç duyulduğunda akla ilk gelen yöntem olmaktadır. Bunun nedenleri ile ilgili olarak sosyal dönüşümden bahsetmek gerektiği düşüncesindeyim. “Borç yiğidin kamçısıdır” sözünün beşiği olan bir toplumda eğer tüm katılımcılar paraya ihtiyaç olduğu durumlarda tanıdık, eş, dost, akraba yerine bankaya gitmeyi tercih edeceklerini belirtiyorlarsa bu durumun toplumda değişen bir yapıya işaret ettiği aşikardır. İmece usûlünün, “komşu komşunun külüne muhtaçtır” sözlerinin sahibi olan cemaat tipi bir toplumdan bireyselliğin ağır bastığı bir topluma evrildiğimiz görülmektedir. Zamanla değişmekte olan yapılar ve kabuller nedeniyle insanlar sosyal çevrelerine uyum sağlamakta ve yeni davranış kalıpları ortaya koymaktadırlar.

Çalışmamızdaki bulgular ışığında, katılımcıların sosyal ağlardan borç istemek yerine kredi çekme tercihlerinde sorumluluk sahibi, kendine yeten ve bağımsız bireyler olduklarına dair bir imajı sürdürmek istemelerinin etkisini de görmek mümkündür. Katılımcılar kimseye minnet etmemek için bankaya başvurdıklarını belirtmişlerdir. Oysa bu davranış onların faiz gibi ağır bir yüke katlanmalarına sebep olmaktadır. En uygun maliyetli yaklaşımın banka kredisi kullanmamak ve faiz ödememek olduğu düşünülebilir. Ancak katılımcılardan tanıdıklarından borç istedikleri durumlarda borç miktarının altın ya da döviz karşılığına endekslediğini de öğrenmiş bulunmaktayız. Bu durumda borcun geri ödeme zamanı geldiğinde katlanmış bir borç olma ihtimali de mevcuttur ve bu nedenle bankaya önceden ne miktarda geri ödeme yapılacağını bilmenin katılımcılar için tercih sebebi olmasını anlamak mümkündür. Ancak katılımcıların altın, döviz karşılığı gibi maliyetli bir borç geri ödemesi söz konusu olmasa bile “neden borç isteyerek mahcup olayım ki” şeklinde düşünerek yine de bankaya yöneldikleri görülmektedir.

“Zamanında borç almışlığım oldu borç vermişliğim de oldu. Birine yük olmaktansa bankadan alıp kendime yük olmak bana daha mantıklı geliyor. O borç benim borcum beni ilgilendiren bir durum banka. Ama diğer türlü işte parayla ilişkiler bozuluyor bir kere. Hani eşten dosttan para istemek bana zor geliyor. Onun yerine mesela ek hesabımı yükseltirim, kredi kartımın limitini yükseltirim ama insanlarla çok para mevzusunu sevmiyorum. Gerçekten ilişkiyi yıpratan bir süreç oluyor.” (K1, Memur, 42 yaş)

“Eğer borç alabileceğim isteyebileceğim bir insan çok yakınımса ki yakınımдан bile isterken iki büküm oluyorsun. Çok enteresan bi handikap bu. Şimdi diyorsun ki giderim bankaya aslanlar gibi kimseye tamah etmeden çekerim faizimi de öderim diyorsun. Sonra diyorsun ki e ama diyorsun şimdi faiz ödemek varken iki yıl üç yıl ya diyosun gidiyim şundan istiyim diyosun. Ya açıkçası nasıl diyim yani çok net bir cevabı yok aslında bende. Hani keşke ne bankadan alıyım ne borç alıyım ama evet kimseye hani iki büküm olmamak için, çünkü zor bişey. Borç istemek zor bişey. O yüzden bankadan kredi çekmek derim. Hiç olmazsa çekiyorum bankaya ödüyorum. Kimseye hesap vermiyorum gibi.” (K3, Öğretmen, 38 yaş)

“Robbing Peter To Pay Paul” isimli makalelerinde Tach ve Grene, düşük gelir grubundan ailelerle yaptıkları görüşmeler sonucunda borç yönetimi konusunda üç farklı strateji ile karşılaştıklarından bahsetmektedirler. Bu stratejilerden birinin mali yardım için sosyal ağları kullanma konusundaki isteksizlik olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü, insanların kendi kendine yeten, mali açıdan bağımsız ve sorumlu bir kimliği sürdürme arzuları nedeniyle sosyal ağlardan yardım istemeye gönülsüz oldukları görülmüştür. Bununla birlikte aslında bu arzu genellikle ekonomik gerçeklikle çelişmektedir. Aileler ekonomik zorluklarla karşılaştıklarında yardım istemekte isteksizdirler çünkü bu durum onlara göre kendine yeten sorumlu insan kimliğinin yerle bir olmasına sebep olmaktadır (Tach ve Grene, 2014). Bu durumu şu şekilde ifade etmişlerdir;

“Sonuçlarımız, kültür sosyolojisinin anlatı kimliğinin, düşük gelirli nüfusun finansal karar vermesini anlamak için nasıl kullanılabileceğini vurgulamaktadır. Ailelerin finansal durumlarını anlamak için geliştirdikleri sosyal kimliklerin ve kişisel anlatıların, borçlarına yönelik eylemlerini nasıl etkilediğini belgeleyerek ekonomi ve sosyoloji alanındaki önceki çalışmalarımıza dayanarak inşa ediyoruz. Aileler, borç geri ödemesine yönelik en uygun maliyetli yaklaşımları takip etmek yerine, borçlarını ödemek için kişisel anlatılarıyla tutarlı ve mali açıdan sorumlu ve kendi kendine yeten vatandaşlar olarak kimliklerini destekleyen stratejiler benimsedi” (2014: 17).

Zelizer ise zor durumda kalan bir çiftten örnek vererek haysiyet meselesine değinmiştir. Bu örnekte kendine miras kalacak parayı teyzesinden isteyen kişi bunu bağış ya da miras peşinatı olarak değil borç olarak adlandırmak istemiştir. Çünkü her ne kadar yukarıdaki örneklerin tersi gibi görünse de çok benzer bir şekilde buradaki mesele de haysiyet ve bağımsızlıktan başka bir şey değildir.

“2008 ekonomik durgunluğunun sonuçlarıyla ilgili bir New York Times raporundan alınan Christine Oxley örneğini ele alalım. Elli altı yaşındaki Christine ve kocası 2008'de işlerini kaybetmişlerdi. Bay Oxley bir kalp krizi geçirdikten ve çiftin hastaneye kaldırılması için sağlık sigortası yaptırmadığında sorunları yoğunlaştı. Yaşlı büyük teyzesinden 40.000 \$ istemeye zorlanan Bayan Oxley, paranın nihayetinde miras olarak kendisine ait olacağı gerçeğine rağmen, beş yıl içinde ödeme gerektiren bir yasal sözleşme yapmakta ısrar etti. Oxley şöyle açıklıyor: "Bundan uzaklaşmayacağımı bilmesini istedim ve yardım almaya çalışmıyordum." Teyzesinin bağışını, bir bağış veya hatta gelecekteki bir miras için bir peşinat olarak değil, bir kredi olarak belirlemek istedi. Onun haysiyetini ve bağımsızlığını korumak için, ilişkiyi hayırsever-refah alıcısı olarak değil, borç veren-borç alan olarak işaretlemek- benzer durumlarda başkalarına sıklıkla yaptığı gibi- onun için büyük önem taşıyordu” (2012: 152-153).

Sonuç olarak kredinin toplumda bu kadar yaygın olmadığı dönemlerde birbirinden borç alma, tefeciden borç alma ve emanet bırakarak borç alma gibi davranışların yaygın olduğu bilinmektedir. Ancak “kredi”nin bu üç genel borç bulma yönteminin önüne geçtiği ve bir alışkanlık haline geldiği görülmektedir. İstihbaratları olumsuz olan kişilerin bankacılık sistemine dahil olmadıklarında hala tefeciye gittikleri ya da borç bulmak için eş, dost, akrabaya başvurmak zorunda kaldıkları bilinse de bu durumlar kredi kullanımı ile karşılaştırılamayacak boyutta azdır. Kredi bir katılımcının da belirttiği gibi sanki hep varmışçasına aşinalık yaratan bir kurum haline gelerek neredeyse borcun eş anlamlısı yerine geçmiştir. Katılımcının “Bankalar kredi vermeyi bıraksa neler yapardınız?” sorusuna verdiği cevap da bunu göstermektedir.

“Yani bilmiyorum ki. Hiç düşünmedim (kahkaha) Bankalar hep varmış gibi geldi (gülüyor).” (K1, Memur, 42 yaş)

3.3.2.2. Tüketim Kültürü ile Kredinin İhtiyaç Haline Gelmesi

Değişen ekonomik yapı ve artan ihtiyaçlar nedeniyle kredinin yaygınlaştığına ikinci bölümde değinmiştik. Günümüzde insanlar bazen lüks olarak adlandırılabilir isteklerine bile ihtiyaç diyerek bazen de gerçekten gelirleri yaşamsal faaliyetlerine yetmediği için kredi kullanmaktadırlar. Kredi kullandıran tarafında bulunan bir bankacı katılımcının belirttiği gibi yaşamın getirdikleri ile ihtiyaçlar değişmekte ve kimi zaman şu günlerde pandemi nedeniyle olduğu gibi bahçeli bir eve sahip olmak da bir ihtiyaç haline alabilmektedir. İhtiyaçlar içinse kredi gereklidir ve bu herkes tarafından normal karşılanmaktadır. Oysa katılımcıların cevaplarında belirtildiği gibi bir önceki nesil için kredinin olumsuz bir imajı vardır, katılımcıların anne babaları genelde hiç kredi kullanmamışlardır ve onlara göre bankalar uzak durulması gereken yerlerdir.

“Babam çok karşı mesela. Kredi kullanımına çok karşı. Yani banka sende parasını bırakmaz. “Senin iliğini kemiğini kurutur. Aman kızım çekme gayret et çekmemeye” gibi telkinlerde bulunur.” (K3, Öğretmen, 38 yaş)

“Eskiden kredi şu gözle bakılırdı. Mesela şimdi eşimin babası merkez bankasından emekli, benim babam emniyetten emekli yani memur aileler geçmişte çok fazla ııı kredi fazla kullanılmazdı. Hani biz ilk konut kredimizi alacağımız zaman aileler karşı çıktı yapmayın etmeyin, ya dedim noldu kötü bir şey mi yapıyoruz. Hemen kötü senaryo ödiyemezseniz evinizi elinizden alır haciz gelir o olur bu olur ama hani ikimiz de iki aileyi de karşımıza alarak bunsuz. İşte bekleyin biraz para biriktirin öyle alın. Biz destek olalım vs. ya biz bi şekilde onları karşımıza aldık. E buna girdik. Eskiden eee eski ve yeni alışkanlıklar artık çok fazla değişti. E mesela noldu. Sitelerde oturuyoruz. İşte güvenliği var havuzu var içinde marketi kuaförü osu var busu var. Sosyal

imkanları tenis kortu var vs. diyoruz. Eskiden bunların hepsi lükstü. Artık bunlar ihtiyaç haline geldi. Ve artık şuanda zorunluluk haline geldi. Güvenlik. Mesela. Evinizde jeneratör olsun istiyorsunuz. Neden asansörde kaldığın zaman misal jeneratör devreye girsin evin ışıkları yansın ne biliim bi peyzajı vs olsun istiyorsunuz. Pandemi döneminde çok büyük bi zorunluluktan aile mesela dışarı çıksın sosyalleşsin. Aynen öyle geçmişte de mesela kredi kullanmaya çok böyle korkularak bakılırdı. Ama şuan baktığınız zaman ee kredisiz insan nerdeyse yok denecek kadar az.” (K6, Banka Müdürü, 40 yaş)

“Benim ailem çiftçiydi o yüzden de hani krediyle pek işleri yoktu. Ama hani gübredir odur budur sonuçta şey olarak nasıl desem borçlanma olarak düşünelim senettir odur budur bankayla değil de sürekli firmalarla senet karşılığında yapılıyordu. Çiftçiler şöyle, hasat zamanını beklemek zorunda olduğu için borçlarını ödemek için geçinmek için mecburen o süreci böyle geçirmek zorunda kalıyorlarmış. İşte onlardan da bize miras kaldı böyle her şeyi borçla harçla ödeme bilmem ne. İşte bizim bilinçaltılarımıza böyle kodladılar kötü şeyleri (kahkaha)... Ondan sonra çık işin içinden çıkabilirsen.” (K1, Memur, 42 yaş)

Katılımcıların ailelerinin kredi konusundaki çekincelerine, bankalar hakkındaki olumsuz ifadelerine rağmen katılımcıların kendilerinin banka ve kredi konusunda daha rahat oldukları gözlemlenmiştir. Katılımcı K1 estetik ameliyat olmak için kredi çektiğini belirtmiştir. Çünkü bu parayı biriktirmenin bir yolu da ona göre önce kredi çekmek ve sonra azar azar geri ödemektir. Katılımcıların genel olarak ev, araba almak için, yatırım yapmak için ya da beklenmedik harcamalar ortaya çıktığında bunları karşılamak için kredi çektikleri öğrenilmiştir. Ancak son kısımda en genç katılımcı olan K4 eğlence için kredi kullandığından bahsetmektedir.

Baudrillard tüketim toplumu olmakla tüketimi öğrendiğimizden, toplumsal olarak tüketmeye alıştığımızdan bahsetmektedir. Kredi de bu bolluğa alışma ve yeni harcamaların ihtiyaç olarak adlandırılarak normalleşmesinde büyük yer tutmaktadır.

“Tüketim toplumu aynı zamanda tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur; yani yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaştırma tarzı. Kredi, harcama bütçelerinde sadece kısmi bir rol oynasa bile burada belirleyici bir rol oynar. Kredi buluşu örnek teşkil edecek niteliktedir; çünkü zevk alma, bolluğa ulaşma kolaylığı, hazzı ve “eski tasarruf tabularından kurtarılmış” zihniyet görünümü altında, aslında aksi takdirde varoluşları boyunca talep planlamasının elinden kaçıp kurtulacak ve tüketici güç olarak kullanılamayacak olan tüketici kuşaklarını zorunlu tasarrufa ve ekonomik hesaba alıştırmadır” (Baudrillard, 2018: 95).

Ancak tabi ki lüks ihtiyaçlar dışında yaşamsal ihtiyaçlarına mevcut gelirleri yetmediği için kredi kullanan birçok insan da bulunmaktadır. Beklenmedik sağlık harcamaları ya da çocukların eğitimleri için giderek daha fazla paraya ihtiyaç duyuluyor olması gibi sebeplerle kenarda birikmiş parası olmayan insanlar için kredi bir kurtuluş yoludur. Katılımcının ifadelerinde görüldüğü üzere krediyi geliri gibi gören, sürekli bir kredi kullanma halinde olan çok banka müşterisi vardır. Aynı zamanda kredi para biriktirmek ve de mal sahibi olmak için alt gelir grubuna yardımcı olan bir enstürmandır.

“İnsanların gelirinin yeterli olmaması ile alakalı. Yani çünkü genel ihtiyaç doğrultusunda olduğu için yani hani o araçtı keyfi ameliyatlar vs. yine çok az bi kesimde geneli ihtiyaç için. Şöyle oluyor, on bin çekmiş borcu bitmek üzere ya da bitti o bitiyor hemen yenisini çekiyor. Kredim bitti devam ediyim olamıyor maalesef çünkü yeterli değil ya da devam ederken geliyor ikisini birleştiriyor. Çünkü paraya ihtiyacı var. Geliyor kredi kartını ek hesabını işte bütün herşeyini toparlıyor temize çıktım diyo üstünden bi 7-8 ay geçiyor, yine eksiye dönmeye başlıyor. Maaş yeterli olmuyor kredi fazla geliyor bi daha toparlayım diyo, zaten sirkülasyon hep bu şekilde biri bitiyö öbürü başlıyor bitmeden de başlıyor hatta ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için kredi ile dönüyor şu anda insanlar aslında yani. Şey gibi sürekli ömür boyu devam etcekmiş gibi sirkülasyon oldu sürekli kredi kullanıyorlar yani onların gelir kaynağı gibi bir şey aslında.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

Ancak bankacılık tarafında kredi verilmesi yönündeki hedef baskıları her geçen gün arttığı için bankacıların kredi vermeyi mutlulukla eşdeğer görmesi de çarpıcı bir açıklamadır. Tüketicinin, harcamanın ve krediye bulaşmanın pompalanmasının banka taraflı bir etkisi de göz ardı edilemez durumdadır. Tatil için, eğitim için hatta bayram için özel kredilerin reklamı yapılmaktadır. “Bekleme, hemen al, erteleme”, “harca sonra ödersin” söylemleri her geçen gün daha da kanıksanırken banka ve krediler de bu konuda önemli bir yardımcı roldedir.

“Kredi deyince bir kere bankacı olduğun zaman kredi eşittir mutluluk demek lazım. Bankacılar için (gülüyor). Yani günümüz koşulları içerisinde hakikaten günü mutlu bitirebilmek açısından tabi ki bu kullanıcı tarafında belki olumsuz olarak ya da soru işareti nasıl ödenecek diye düşünülecek ama biz bankacılar için hani sonuçta ne kadar ihtiyaç kredisi verebilerseniz u kısmında bizim için mutlu eden taraftır diyelim.” (K7, Banka Müdürü, 45 yaş)

23 yaşındaki en genç katılımcının kredi ve bu yolla elde ettiği parayı nereye harcadığı konusu da dikkat çekicidir. 1998 yılında doğmuş ve tüketim kültürünün içinde yetişmiş bir katılımcının eğlence için kredi çekmiş olması ve çektiği kredilerin sayısının tam hatırlayamayacak kadar (20, 25) çok olması Baudrillard’ın “hazcı ve krediye alışmış toplum” tiplemesini doğrular niteliktedir. Aynı zamanda genç katılımcımız ailesinin de kredi kullandığını ve kendisinden çok krediye sahip olduklarını belirtmiştir. İçine doğduğumuz ailenin benimsediğimiz değer ve kurumlarda etkisi bu ifadelerle bir kez daha ispatlanmış gözükmektedir.

“-Onlar da (ailesi) kredi kullanıyor. Onların kredisi benimkinden çok.”

Peki kaç kez ihtiyaç kredisi kullandın?

-Çok güzel bi soru. 20, 25.

Hep aynı amaç için miydi, o paralar ne için kullanıldı?

-Harcamak için.

Günlük harcamalar için mi?

-Yani günlük harcamalar, eğlence.

Maaşının yetmediği yerde mi devreye girdiler?

-Aynen öyle.” (K4, Polis, 23 yaş)

3.3.3. Paranın Etiketlenmesi ve Kaynak-Harcama İlişkisine Dair Bulgular

3.3.3.1. Paranın Etiketlenmesi ve Beklenmeyen Paraların Anlamı

Yapılan görüşmelerde katılımcıların para hakkındaki ifadelerinden parayı sadece para olarak görmedikleri anlaşılmaktadır. Paraya ek olarak helal-haram; kirli-temiz para, çocuk parası-ebeveyn parası, alın teri-haydan gelen gibi etiketleri kullandıkları görülmüştür. Katılımcılar en belirgin ayrımı alın teri ile kazanılan para ile kazanılmayan para arasında yapmaktadırlar.

Richard Thaler zihinsel muhasebeyi “*finansal faaliyetleri düzenlemek ve takip etmek için bireyler ve haneler tarafından kullanılan bir dizi bilişsel işlem*” olarak tanımlamaktadır (1999: 183). Bu tanımdan yola çıkarak insanların genellikle kira paralarını, eğlence paralarını veya yatırım paralarını, zihinsel hesapları ayırmak için tüketim ve tasarruf tercihlerini etkileyecek şekillerde tahsis ettiklerinden söz edilebilir. Tahsislerin ne yönde yapıldığı ise her bir kişinin kendi anlam dünyasına göre şekillenmektedir.

Katılımcılardan iki genç bankacının paraya nispeten rasyonel bir bakış açıları olduğu söylenebilir ancak onların ifadelerinde de parayı etiketledikleri ve beklenmedik paralara farklı anlam yüklemeye eğilimli oldukları görülmüştür. Bu katılımcılar da maaşlarından farklı olarak beklenmedik paraları daha kolay harcadıklarını belirtmişlerdir.

“Mesela normalde maaşımdan belki almayı düşünmediğim bir şeyi ekstra bir şey geldi ya da bi prim yüksek oldu, bi para geldiğinde daha rahat bir şekilde alabiliyorum. A bu geldi zaten planda yoktu, o zaman bunu buna işte alıyorum yapıyorum diyebiliyorum yani. Çok fazla var öyle yaptığım şey zaten. Yani

normalde almayabilirim ama alıyorum yani hani. Teknolojiyi çok iyi takip ediyoruz zaten, yani robot süpürgeye gerek yok ama alıyoruz. Eşimin primi yüksek yattığı için ondan dolayı aldık normalde girmiycektik belki bir sene sonra düşünüyorduk olur olmaz diye ama o gelince beklentimizin üstünde olunca dolayısıyla a o zaman bunu yapabiliriz dedik ve tekrardan hemen yaptık. Onlar biraz etkiliyor plansız gelen paralar senin planında yoksa harcama listende yoksa o sonradan geliyorsa ee hani tabi kişisel olarak değişebilir herkes yapmayabilir kenara da koyabilir ama ben hani kendi özelimde yapıyo muyum evet yapıyorum.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

“Hani birşeyin yine emek sarf edilerekten kazanıldığı zaman değerinin ve anlamının daha iyi olduğunu düşünüyorum.” (K9, Bankacı, 39 yaş)

“(Beklenmedik bir para gelse) Naaparım, mutlaka yapamadıklarım, bazı şeyler vardır. Ona yönelik aksiyon alabilirim yani.

-Normal gelirinizden farklı mı davranırsınız ona?

Mutlaka yaparım. Tekne alırım mesela.” (K7, Banka Müdürü, 45 yaş)

Zelizer bu konuda, “Beklenmeyen fonlar, söz konusu meblağlar aynı olsa bile, maaş veya diğer rutin gelir biçimlerinden farklı bir bilişsel alanı işgal ediyor gibi görünmektedir. İnsanlar bu tür beklenmedik olayları daha az ihtiyatlı ve daha hızlı geçirme eğilimindedir” (2012: 158-159) ifadesini kullanmaktadır ve katılımcının anlatmış olduğu örnek de bu iddia ile birebir örtüşmektedir.

En genç katılımcı olan 23 yaşındaki polise göre ise paranın tek ve değişmez bir anlamı olmalıdır, hepsi aynı şekilde harcanmalıdır çünkü insan icadıdır.

Ancak bazı katılımcılar ifadelerinde çalışmadan, alın teri dökmeden elde ettikleri hatta çalışırken yeterince ve layıkıyla çalışmadıklarında bile elde ettikleri paranın onlara asla yaramayacağına dair inançlarını belirtmişleridir. Yolda para bulsalar, akbil basmayı unutsalar ya da şans oyunlarından para kazansalar bu paranın onlara hayır

getirmeyeceğine, basmadıkları akbil yüzünden başka yerden para kaybedeceklerine inandıklarını ifade etmişlerdir. Bu inanış kavramsal çerçevede ve önceki paragrafta belirtilen beklenmedik paraların daha kolay ve hızlı harcandığı yönündeki saptamanın herkes için geçerli olmayabileceğini göstermektedir. İnsanların anlam dünyaları değişiklik arz etmektedir. Araştırma yöntemimizin (fenomenolojik) amacı da kişisel yani öznel tecrübelerle ilgilenmektir. Kişilerin algılamalarını ve olaylara yükledikleri anlamları incelerken ve tecrübelerini kendi bakış açılarıyla nasıl anlamlandırdıklarını ortaya koyarken genellik iddiasında olmadığımızı bir kez daha belirtmekte yarar görmekteyim.

“Haramdan çok korkarım. Küçük yaştan beri çocuğumu evde bıraktım mesela. Ev sahibi evde olmasa da zati genelde çalıştığım kişiler hepsi çalışan olduğu için kimse yok. Yani sen yanımdayken farklı çalıştım yokken farklı çalıştım. Onu yapmak çünkü haramdan çok korkarım çünkü çocuğumdan çıkar. Başıma birşey gelir. Elimden ne geliyorsa onu yaparım. Haramdan çok korkarım. Emanete ihanet yani çok şey yaparım. Onu çok dikkat ederim. Hatta oğluma küçük yaştan beri anlatırım. Yolda bi lira 500 görürse yani camiye gidersen götür şeye at. O kişinin kim kaybeden kişinin hayrına şey olur. Birine vir. Paranın içine dahi koyma. Ben de koymam. İster istemez görüyorsun yani on lira beş lira çok görmüşüm onla şey bile yapmam. Ya bi çocuğa veririm kaybeden kişinin niyetine. Parama bile karıştırmam.” (K2, Gündelik Temizlikçi, 47 yaş)

“Birazcık şey olacak ama böyle para falan bulduğum zaman böyle işte 5 lira 10 lira falan güvenliğe veriyom, bi şey geliyor engelli, ona falan, hatta şey dedemden rahmetli öyle aklımızda kaldı camiye. O şekilde.” (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

Burada katılımcının emek vermeden alınan paranın asla hayır getirmeyeceğine, para ancak kazanılmışsa doğru şekilde harcanabileceğine ve başına/evine/çocuğuna bir zarar gelmeyeceğine inandığı görülmektedir. Kültürel ve dini saiklerle hak edilen-hak edilmeyen para kategorilerine vurgu yapan katılımcı için başkasının parasını o kişi

kaybetmiş olsa bile harcamak çocuğundan çıkacak kadar kötü olaylara sebebiyet verecektir.

Zelizer'e göre bu durum sosyal etkileşimlerden doğmaktadır; *“Bilişsel veya duygusal olarak oluşturulmuş kategorilerin çoğu, sosyal etkileşimden ortaya çıktıklarını ve içeriklerinin bu etkileşime bağlı olduğunu anlamadığımız sürece gizemli kalır”* (2012: 160).

Katılımcının ailesinden ve yaşadığı çevreden buna benzer öğretiler işittiği, yaşadığı çevrenin de konuya benzer baktığı derinlemesine görüşmeler sırasında anlaşılmıştır.

Aynı zamanda aşağıdaki ifadelerde görüldüğü üzere beklenmedik paraların hayır getirmeyeceğine, piyango parası ile alınan büyükbaş hayvanların kesildiği zaman etlerinin kapkara olduğuna inanan katılımcı da bulunmaktadır.

“Haydan gelen huya gider. Bi kere yine din açısından söyliyecem, bu şans oyunları hep haram para, haram para. Neden? Bunu bu hani medyadan da duyduk gördük. Ee ve babam anlatır babam gençken evlenmeden önce tabi o zaman piyango haram olduğu ile ilgili bilgileri yok şans oyunları ile ilgili. Dedem de milli piyango bileti alıyor. Ve piyangoya şey yarım şey çıkıyor. Yani büyük ikramiyenin yarısı çıkıyor. Tabi tabi. Ondan sonra Ankara'ya gidiyorlar alıyorlar parayı. Annem de anlatıyor annem de onların kiracısı o zamanlar. Aman yarabbim bi bayram havası işte sürekli gidilmiş o zaman Kışkı bilmem takım elbiseler, büyük baş hayvanlar efendime söyleyim böyle böyle olurken sonra başlarına bi kaza geliyor. Hatta babam diyo ki deden bana para verecekti iş kuracaktım düşün para bitmiyor yine. Hatta amcama vermiş iş kur diye amcam batırmış düşün hala bitmiyor. Sonra bi kaza yaşıyorlar bu kazadan sonra da şans oyunları ile ilgili bu şeyi duyuyorlar. Onun üzerine dedem bütün parayı dağıtıyor. Ölümünden dönüyor amcam. Dağıtıyo hepsini, konuya komşuya ihtiyacı olana. Herkese dağıtıyor ve hatta ve hatta şunu da söylüyor babam, o büyükbaş hayvanı kestiklerinde et kesilir kesilmez kapkara olmuş. Babam diyo ki ben gözlerimle annem de söylüyor ben de gördüm diyo şok oldum diyo. Et kesilir kesilmez kapkara olmaz. Et

kapkara olmuş ordan bi şey yapmış bunlar düşün nooluyor buna diye.” (K3, Öğretmen, 38 yaş)

İfadelerden anlaşıldığı gibi katılımcımızın dedesi şans oyunundan gelen paranın haram olduğunu düşünmeye başladığı zaman sahip olduğu ikramiyeyi dağıtmayı tercih etmiştir. Bu durumda bir nevi kirli paranın aklanması davranışına şahit olunmaktadır. Bankacı olan diğer katılımcımız ise alın teri olmadan elde ettiği her şeyin tekrar ondan “çıkacağını” düşünmektedir.

“İnsanlar bişeylere ulaşırsa hiç çaba göstermeden ulaşırsa onu harcaması kolay oluyor. O yüzden de kolaylıkla gidiyor. Çok nadirdir. En güzeli şeydi çocukken biz bi kere dedemin yatağında 10 lirasını düşürmüştü bulmuştuk çocuktuk hatırlıyorum. Yani bu çok net hatırladığım bi şey. Hemen aklıma o geldi. Dedim dedeme söylemeyelim onda da 10 lira çoktur nasıl olsa biz bunu gideriz dondurma alırız şunu alırız, bunu alırız dedik. Ve yolda kaybettik o parayı. Ve bu benim başıma çok gelmiştir. Yani bi kere otobüse binerken akbil bas arka kapıdan biniyorsunuz öne binemiyorum önden binemediğim için arka kapıdan bindim. Akbili de geri gelmez diye uzatmadım inerken basarım dedim ve unuttum. Ben o gün o akbili kaybettim. Yani içi de doluydu yani. Hani. Ben böyle buna çok inanıyorum yani. Hani bişeyi bi yerden tırtıkladıysam o senden muhakkak çıkar. Ben bunlara kesin inanıyorum.” (K11, Bankacı, 45 yaş)

Yapılan görüşmelerde kadın ve erkeklerin kazandıkları paranın ev geçiminde ayrı bir anlam taşımasına dair bir ifadeye ise rastlanmamıştır. Kadın erkek tüm katılımcılar çalışmaktadırlar ve ailede kadın parası ya da erkek parası gibi bir ayrım yaşanmamaktadır.

Ancak çocukların kazandığı parayı farklı bir kategoriye sokan K5, onların parasına dokunmadıklarını, aile bütçesine dahil etmediklerini ve sadece çocukların kendi kullanımlarına ayırdıklarından bahsetmiştir.

“Yok, çocukların parasına hiç dokunmuyoruz. Çocukların kendine. Küçüğüne zaten şey yapmıyorum. Zaten 3-4 ay çalışacak okula gidecek. Part time çalışacak. Ancak okul bitecek de ondan sonra. Zaten çocuklarımın parasına da karışmam. Büyüğümün de diyorum hani evlencek artık para birikim yapıyo ama. Eşimin de benim de aldıklarımızın yeri belli. Taksitlerdi, vereceklerimizdi, faturalardı belli yani. Tabi ortak. Ortak derken benim hesabımdaki para bana ait eşiminki eşime ait ama ben verilecekleri veriyorum. Alınacakları alıyorum ödencekleri ödüyorum hani ayda bi kere gidiyorum bankaya. Ödiyeceklerimi ödüyorum. Eşim de işte eve harcıyaçım parayı veriyo. Harçlığımızı falan veriyo işte. Faturalar otomatik ödemede benim üzerimde onları ödüyorum işte bireysel emekliliğim falan var onu ödüyorum. Başka eksiklerimiz ödencek şeylerimiz var onları ödüyorum. Alışverişi de bana veriyor ben yapıyorum.” (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

Bazı katılımcıların da faizden gelen parayı olumsuz adlandırdıkları görülmüştür. Her ne kadar kredi kullansalar da krediye ödedikleri faiz konusunda bir meşru açıklama geliştirmiş ama mevduat faizi için asla almamaları gereken bir para olduğuna dair olumsuz bir nitelik atfetmişlerdir.

Esasen hem bankacılarla yapılan görüşmeler hem de kendi gözlemlerim ışığında çoklu bir anlamlandırma farklılığı/çeşitliliği yaşandığını söylemek mümkündür. Çünkü bir din adamının enflasyona çare olduğu düşüncesi ile faizi meşrulaştırmasına da şahit olabilmekteyiz; içki içip kumar oynayan bir kimsenin “asla faiz almam, çocuklarımın kursaklarından haram para geçirmem” ifadesine de şahit olabilmekteyiz. Aynı kültürde aynı öğretilerle yetişmiş olsalar bile insanların kendi mevcut mali durumlarına, neye zaafı olduğu, neyi kanıksayıp kanıksamadıklarına ya da öğrendiklerinin ne kadarını ne ölçüde içselleştirmiş olduklarına bağlı olarak anlamlandırmaları değişiklik göstermektedir. Bu durumda paraya tek bir rasyonel anlam yüklemenin sahada bir karşılığının olmadığı da tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların genel olarak alın teri ile kazanılan paraya farklı baktığı ve harcamak konusunda daha temkinli davrandıkları anlaşılmıştır. Zaten hakettikleri ücretleri

almadıklarını düşünen ve bu nedenle “bari iyi, dikkatli harcayım” diyen katılımcılar mevcuttur.

Aynı zamanda paralara daha rasyonel bakan onları çok adlandırmayan, adlandırırsa bile alışveriş ya da birikim açısından daha faydacı düşünen katılımcılar da mevcuttur. Banka müdürü olan katılımcımızın ifadelerine göre beklenmedik paraları farklı adlandırıp normal bir maaştan farklı davranmamak da mümkündür.

“Haydan gelen huya gider yani keşke hiç öyle olmasa o biraz da kendi avuntumuz biliyo musunuz? Yani şimdi cebinizdeki bi parayı yolda gidip düşürseniz üzülürsünüz. Ya bunla çocuğuma oyuncak alıcaktım kitap alıcaktım. Ama şimdi ıı yoldan giderken bi para bulsanız eve gidene kadar onu düşürseniz o kadar üzülmezsiniz. Bu biraz da insanların böyle kendini bi avutmasıdır yani. Sonuçta, bu kendi tasarrufumuzsa her şekilde sahip çıkması lazım. Haydan geldiyse geldiği gibi kalsın neden gitsin? Bu biraz da eli sıkılık ve tasarrufla alakalı bir şey. Bence.” (K6, Banka Müdürü, 40 yaş)

Yine başka bir bankacı katılımcıya göre piyangodan çıkan bir para çok mantıklı bir şekilde değerlendirilebilir ve bu şekilde o paradan hayır gelmesi sağlanabilir.

“Bir yerden para çıksa, miras kalsa evet şu an herkes hayal kuruyor zaten milli piyangodan para çıksın ordan para çıksın, burdan para çıksın. Ben onu konuşuyoruz sürekli eşimle de. O mesela onun bakış açısına göre o mevcutta bir şeyleri alıyım da daha rahat yaşıyım derken, parayı kullanmıyım o para dursun kenarda o parayla ben bir şey yapmam hemen mesela araba alabilirim arabam yok ama almam büyük ihtimalle. Öyle düşünüyorum, o parayı vadeliye koyarım biraz dolar yaparım onun getirisi ile bir şeyler yaparım anaparaya dokunmadan onun faiz getirisi ile bir şeyler yaparım o parayı kenarda tutarım daha uzun vadeli düşünürüm yani ordaki planımı ona göre planlarım. O konuda kesin netim yani küçük bir param olsa o şekilde ilerlerim yani. O paraya dokunmam büyük para da olsa atıyorum 30 milyon da olsa gidip hemen bi tane villa almam onun getirisi ile gerekirse karşılığına

mevduat rehin karşılığı kredi çeker o paraya dokunmadan öyle değerlendiririm diye düşünüyorum.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

Paraya farklı bir bakış açısına sahip en genç katılımcının ise tüketim yanlısı olduğu hem maaşını hem krediyi hem de eline geçen herhangi bir parayı kolaylıkla harcadığı öğrenilmiştir. Onun için paranın adlandırılması mantıksız olsa da yine de maaş dışı paranın onu mutlu ettiğini belirtmiştir.

“Ya paranın helali haramı olmaz ki. İnsan icadı değil mi bu. Niye helali haramı olsun bunun. Çok saçma bence. Hiç. Para paradır yani. Niye sorguluyorsun ki. Orada da harcıyon burda da harcıyon. Gereksiz yani. Takas mı yapalım?”

...

“Krediden aldığım daha eğlenceli yani. Para için emek harcamıyorum. Maaş dışı para insanı mutlu ediyor açıkçası.” (K4, Polis, 23 yaş)

Genç katılımcının “para paradır” diyerek adlandırmaya karşı çıkması rasyonel bir insan figürü sergilemesi olarak görülebilir. “Neoliberalizmin hedeflediği insan tipi gerçekleşmiş durumda mı?” sorusunu akıllara getirmektedir.

Aynı toplum içinde farklı öğretilerle büyümüş insanların farklı bakış açılarına sahip oldukları hatta benzer kültürel ortamlarda yetişmeler dahi kişisel inanç ve zaafları doğrultusunda farklı bakış açılarına sahip olabildikleri görülmektedir. Bu bakış açıları farkı da paraların farklı adlandırmalara, kategorilere ayrılmasına sebep olmaktadır. Kültürel yapılar değiştikçe inanç ve değer yargıları da değişmekte ve bu da yapılan kategorilere değişiklik kazandırmaktadır.

Özetle daha yaşlı ya da genç olsa bile ailesinin öğretileri daha geleneksel olan ya da alt ve orta gelire sahip olan katılımcılarda dini ve kültürel yapıların etkisinin daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Bu grubun parayı kategorilere ayırmaya yatkın oldukları görülmektedir. Ama bakış açıları yine de her bir grup içerisinde (genç- yaşlı, alt- üst gelir grubu) her bir kişi için farklı seyretmektedir. Bu durumun kişilik özellikleri ile de bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Örneğin dini hassasiyete sahip biri ile sahip olmayan birinin benzer adlandırmalar yaptıkları görülürken benzer

öğretilerle yetişmiş kişiler arasında farklı adlandırmalar görmek de mümkündür. Savurgan, temkinli, eli açık ya da cimri olmak gibi birçok kişisel özellik davranış kalıplarını ve anlamlandırmaları etkilemektedir.

Bankacıların ve genç neslin paraya bakışının farklılığı ise göze çarpmaktadır. Beklenmedik paralara da normal para gibi davranma eğilimindeki bu katılımcılar “Milli piyangodan para çıksa faize koyarım, faizini harcarım” gibi cümleler kurmaktadır. Haydan gelenin huya gitmemesi mümkündür diyen katılımcıların bankacılar ve genç nesilden olması “Hangi etkilerle paraya yüklenen anlamlar rasyonel bir eğilim sergilemektedir?” sorusunu akla getirmektedir. Bu konuyu başka çalışmalarda daha derin araştırılması umuduyla bir kenara bırakarak bizim çalışmamızın ana konularından biri olan “kaynağına göre harcama” meselesine dair bulgulara daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

3.3.3.2. Paranın Kaynağına Göre Adlandırılması ve Kullanıldığı Yerin Farklılaşması

Bu bölümdeki bulgulara özellikle bankacıların kendi müşterilerinden verdikleri örnekler çok dikkat çekicidir. Bankanın verdiği faizin farklı adlandırılması ve “helal” olmadığını düşünenler tarafından kaynak harcama yönünün farklılaştırılması göze çarpmaktadır. Müşteri temsilcisi olan bankacı katılımcıların ifadeleri hem parayı aklamak hem de geldiği yer gibi kirli bir yere harcamak gerektiği şeklindeki iki farklı bakış açısına iki örnek teşkil etmektedir.

“Bunla ilgili çok çarpıcı bir anı var. Bi müşteri konut kredisi kullanmış ve konut kredisine ara ödeme yapmaya gelmişti. Kredisini çok düşük faiz oranıyla, kullandığı kredi. Mevcutta geldiği dönemde mevduat oranı çok yüksekti. Ara ödemesini hesapladıktan sonra onun karını düşünerekten öncelikle müşteriye ben parasını vadeliye koymasına gerektiğini, onun faiziyle zaten çok rahat bir şekilde krediyi ödeyebileceğini, o paranın da ona kalacağını zaten kredi bittiğinde, söyledim. O da bana o paranın, faize karşı olduğunu o parayla onu ödemek istemediğini söyledi. Ancak o parayı

kazanma şeklinin de kripto para olduğunu öğrendim (gülüyor). O 5 bin lirası 7 bin lira gibi bi parası varmış onu 70 bin lira yapmış ama onu krediye ara ödeme yapıyor vadeliye yatırmıyor. Ben de ona aynı şey olduğunu zaten o para da sizin paranız değil diye 70 bin yapmışsınız, ee krediye faizini ödüyorum gibi söyledi. Dedim bu sefer sen kendi cebinden bankaya faiz ödüyorsun. Dolayısıyla banka kendi faizini ödemiş oluyor karşılıklı, o cepten bu cebe girmiş oluyor bir şey değişmiyor dediğimde de bana “o benim çocuğumun boğazından geçmesin, ben iddiada da para kazanıyorum ama gidip onunla alkol içiyorum günahı günahla kapatıyorum (gülüyor) dolayısıyla ailemin boğazından geçmiyor” gibi bi savunma yaptı. Çok değişikti hiç böylesiyle karşılaşmamıştım ben, çok acayibime gitti.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

Carruthers ve Espeland da makalelerinde paranın “kirli” olarak adlandırılması ile haksız kazanç ilişkisine aşağıdaki ifadelerle değinmektedirler;

“Paranın durumu, parasal akışlar ağındaki yerinden etkilenebilir. Para, yakın kaynağından, “nihai” kaynağından ve gelecekteki yönünden etkilenir. Paranın nereden geldiği ve nereye gittiğinin durumu önemlidir. Önce yakın para kaynağını düşünün. Belirli para nereden geliyor? Kaynak bir tür uygunsuz, sosyal olarak yaptırım uygulanmış veya ahlaki açıdan sorunlu bir faaliyet içeriyorsa (hırsızlık, yasa dışı uyuşturucuların satışı, bedensel işlevler) veya yasadışı bireyler (dolandırıcılar, hırsızlar, günahkârlar) içeriyorsa, o zaman kirli para haline gelebilir veya “haksız kazançlar” olarak tanımlanır” (1998: 4).

Müşterinin mevduat karşılığı alacağı parayı asla istememesi ve bu paraya karşı olması ancak harama karşı biri olarak iddia oynaması ve oradan kazandığı parayla da evine ve çocuklarına harcama yapmak yerine içki satın aldığını ifade etmesi çok çarpıcıdır. “Günahı günahla kapatıyorum” şeklindeki ifadesinin gösterdiği gibi meşru olmayan kaynaktan gelen parayı yine kendisine göre “haram” bir yere harcamaktadır. Müşterinin bu tercihi paranın kaynağına göre harcandığı yerin anlamlandırmalarla ve adlandırmalarla belirlendiğine önemli bir örnek oluşturmaktadır. Kirli paranın haram bir yere harcanmasına örnek olan bu davranışın tam tersi bir yöntemle, “aklanmak”

suretiyle temizlenmesine de başka bir bankacı katılımcının ifadelerinde rastlamaktayız.

“Mesela bir müşterimiz var, gelen faizi ayrı bir hesapta biriktiriyor. İşte onu bir yere veriyor. Bağış yapıyor. Üstelik de üstelik de hani ben nasılsa başkasına vericem faizin hiç önemi yok demiyor. Sonuna kadar faizin pazarlığını da yapıyor. Ayrı bir hesapta biriktiriyor faizi. Onu bi ihtiyaç sahibine bi yere veriyor... Bunu yapan bir bayan vardı. Çok eskiden burda bir müşterimiz. Bireyselde. Bunu şu an yapan kobi müşterimiz de uı bi hanfendi vardı o da öyleydi. Hatta o şey kapalıydı. Kapalı dediğimde şeydi buranın (Bebek semti) kapalısı böyle şey kep takıyordu kafasına. Türbanlı falan değildi. O mesela öyle biriktirir iki aileye yardım ederdi. Şimdi şey yapıyor diğer müşterimiz yapıyor. Ayrı hesapta biriktiriyor parayı.” (K11, Bankacı, 45 yaş)

Kendi bütçelerine eklemeyecekleri, dağıtacakları bir para için dikkatli bir şekilde hesaplama ve pazarlık yapan müşterilerin varlığı ve söz konusu parayı yani “mevduat faizini” “hayır işinde kullanmaları” kaynak- harcama değişkenliği konusunda diğer uçta yer alan bir örneği göstermektedir. Ancak önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi anlamlandırmalar ve usuller çok değişkenlik göstermektedir. Bir de hiç faiz istemeyen müşteriler vardır. Katılımcımız, kendi zararına bile olsa o faizi almayan hatta faizi alıp başka yere vermek suretiyle hayır işlemeyi dahi istemeyen müşterilerin mevcudiyetine değinmektedir.

“O tarz insanlar var (kredi çeken ama mevduat faizi almayan) var mutlaka. Mesela benim ticariden yine yakın zamanda örnek veriyim uı firmamız kesinlikle mevduattan gelir getirecek faizi kesinlikle kesinlikle karşı. Ya asla görmek istemiyor ama kredi kullandılar mesela hatta uzun bi dönem sonra ilk defa kredi kullandılar. Eee yani mevduatta misal şeyde vadesizde dünya kadar para kalıyor bizim de ihtiyacımız vadeli mevduata rica ettim ki faiz vermiycem size yani hani. Hiçbir şekilde sizin hesabınıza faiz vermiycem dedim. Şubede uygulanabilecek en düşük faizi uyguladım ve gelen faizi de

başka bir hesaba alıp işte paket falan tanımladım onla. Onu bile istemedi. Paket tanımlıycaksan ben parasını veriyim sen bana ondan hiçbir şekilde yapma dedi. İstemediler.” (K11, Bankacı, 45 yaş)

Bankacıların ifadelerinde ise kendilerinin faize farklı bir anlam yüklemedikleri görülmüştür. Hatta bankacıların bazıları, beklenmeyen bir yerden gelecek paraya yani “havadan gelen” paraya da farklı muamele etmeyip maaşlarından artan parayla yaptıkları gibi yatırım yapacaklarını ifade etmişlerdir.

Paraya daha rasyonel bakan bankacıların bu bakış açılarının bilinçli olmaktan, parayı tanımaktan, getiri/götürü hesaplama imkanlarından ve yatırım araçlarına aşına olup bunlara kolay ulaşabilme imkanlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bankacıların parayı daha az etiketlemelerinde ve daha az kaynak-harcama bağlantısı kurmalarında parayla çok içiçe ve paraya hâkim olmalarının; paradan para kazanma yöntemlerine vakıf olup imkanlara hızlı ulaşabilmelerinin etkisi görülmektedir.

“Çok karşılaştım bazıları bana şey diyo işte müdürüm inancıma göre faiz haramdır diyo ama bakıyorsunuz adam gitmiş borsada. Kimi gitmiş kuyumcuya gidiyo altın alıyo farklı şeyleri var ama yıllar önce bankacılığa ilk başladığım sırada Bakırköy’de bi tane imam gelip o zamanın parasıyla 20, 30 bin liralık hesap açmıştı. Hocam yanlış anlamayın ama hani genel bi görüş var böyle böyle siz ne diyorsunuz, valla müdürüm kim ne diyosa desin diyo benim görevim aileme karşı evlatlarıma karşı bi sorumluluğum var ben onlara gelecek sağlamak için birikim yapıyorum. Ben bunu eğer sağlayamazsam yani vadeli mevduata yatırıp faizde buna enflasyon karşısında koruyamazsam benim paramın değeri düşer. Ben ilave bi kazanç sağlamak için değil enflasyon karşısında değerini kaybetmemesi için sağladığı için bunu yapıyorum diyodu. Çok hoşuma gitmişti herkesin bakış açısı farklı hani ona faiz diyo biri diyo... (Kimisi) kredi kartı kullanıyor da hiç ek hesap vesaire kullanmıyor. Krediyi tamamen karşı faiz almaya da karşı vermeye de karşı adam. Öyleleri de var. Ama bazıları faiz almıyor ama kredi çekiyor. Yani değişik değişik bir sürü insanlar var. Ama herkese napıyoruz, saygı duyuyoruz.” (K6, Banka Müdürü, 40 yaş)

“Tezat şeyler yaşıyoruz bunu yaşıyoruz yani. Oluyor (gülüyor). Daha çok aslında şöyle bir şey var, bi kimisi mesela faize karşıyım diyor tamam mı ama gelip bizimle faiz pazarlığı yapıyor. O da enteresan. Kimisi ben bu faizi alıyorum farklı bir yerde hani bi çocuk okutuyorum veya farklı bir şeyde hayır işi yapıyorum diyen de oluyor (gülüyor). Bazı şeyler çelişiyor kendileriyle de bazı git geller yaşıyor olabilirler. Ama şey de var, siz ilginç anı demiştiniz ya, bu faize karşılıktan şeyler mesela imam müşterilerimiz bunlar hani baktığımızda müftülükte bunlar, ama kredi konusunda mesela bi çok kredinin şeylerini çok çok iyi bilip de bilinçli olarak kullanan karşıma çıkan müşterilerim oldu mesela. Baktığımda mesela karşıma geliyor açıyorum şu an da bankada işte kredi kartıdır, kmh'dır, bakmış olduğum ürünlerde neyse birçoğunu aktif olaraktan kullanıyor ve bilinçli olarak kullanıyor. O zaman ne anlıyoruz biz bundan. Demek ki hani gerçekten bi ihtiyaçların isteklerin giderilmesi için her insanın bi paraya ihtiyacı oluyor. Hani gelirler de kısıtlıysa belli bi şeyde hani bunları taksitlendirip de ödemek zorunda kalınıyorsa mecburen krediyle bunları karşılamak zorunda kalıyorlar.” (K9, Bankacı, 39 yaş)

Mark Granovetter'in Swedberg'in “Economics and Sociology” adlı kitabı için verdiği röportajda şu ifadeleri göze çarpmaktadır;

"Gömülü olma" ile kastettiğim, bireylerin ekonomik eylemlerinin yanı sıra fiyatların ve ekonomik kurumların belirlenmesi gibi daha geniş ekonomik kalıpların sosyal ilişkiler ağlarından çok önemli bir şekilde etkilenmesidir. Bence, bireylerin ekonomik eylemi için, bireylerin sosyal ilişkiler ağlarına gömülü olmasının çoğu bağlamda son derece önemli olduğunu ve bunun ekonomik argümanlarda nadiren dikkate alındığını görüyorsunuz” (Swedberg, 1990: 100).

Ancak Zelizer insanların anlamlandırma farklılıklarına işaret ederek, *“İnsanlar sadece çevreleyen kültürden kategorileri benimsemezler. Bunun yerine, sürekli olarak müzakere ediyorlar ve yeni eşleşmeler ve uyarlamalar yaratıyorlar, genellikle mevcut fikirleri ve uygulamaları dönüştürüyorlar”* (2012: 164) şeklinde bir açıklama getirmiştir. Gerçekten de bir imamın mevduatına faiz alması ve çocuklarının

kursağından haram geçmesin şeklinde bir yorumda bulunmaması, kendisini çevreleyen kültürden farklı fikirlere sahip olması bu durumu açıklar niteliktedir.

Sosyal ilişkiler ve ağlar kişilerin ekonomik kararlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Ancak katılımcıların anlatmış oldukları anılar doğrultusunda kişilerin sosyal çevrelerinden edindikleri mevcut kalıp yargılarının da sürekli değiştirmekte olduğu anlaşılmaktadır. İçinde yaşadıkları, içine doğdukları kültürden ve sosyal ortamdan etkilenseler de kendi yollarını çizerken kişilik özelliklerinin de belirleyiciliği gözlenmektedir.

Fischer’e göre fenomenolojik araştırmaları diğer tanımlayıcı araştırmalardan ayıran en önemli özelliğin bazı insan karakterlerinin belli bir fenomenin oluşmasına katkı yapmakta (1984: 163) olduğu hususuna yöntem bölümünde değinmiştik. Banka müdürü katılımcının fikirlerinin de benzer saptamaları içerdiğini aşağıdaki ifadelerde görmek mümkündür.

“Bazen insan ister istemez bi rehavete kapılabiliyor. Bu bi rehavettir bence. Şimdi nasıl bi insan titiz düşünün. Evinde de titizdir misafirliğe gidince orda da titiz olur. Değiştirebilir misiniz onu? Her yerde aynıdır. Dağınık insan misafirlikte dağınık işyerinde dağınık arabası da dağınık. Bu biraz bence insanın kişiliğiyle kaynaklı hani paranın kaynağından ziyade kişi biraz daha bunda etkili. Kimi haydan geleni başka bi şekilde yine değerlendirebilir. Diğeri gidip şey yapabilir her türlü. Hani anaparasını da harcayabilir. Alın terini de harcar. Diğerini de harcar. Onu hiç şeyi yok. Bence burda değişken olan şey paranın kaynağı değil kişinin kişilik özelliği. Bu benim fikrim. Bilmiyorum doğru veya yanlış.” (K6, Banka Müdürü, 40 yaş)

3.3.4. Kredinin Nasıl Bir Kaynak Olarak Görüldüğüne Dair Bulgular

Katılımcılara kredi kaynağı ile yapılan harcamalar hakkında sorular sorulmuştur. Aynı zamanda bankacı olan katılımcılardan da müşterilerinin krediyi nasıl bir kaynak olarak gördüklerine dair gözlemlerini anlatmaları istenmiştir. Elde edilen veriler bize kişilerin ait oldukları gelir grubu, kültürel ortam, yaşanan çevre ve benimsenen değerler ışığında birbirinden oldukça farklı bakış açılarına sahip olduklarını göstermektedir.

Kredinin nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün görüşme yapılan ve haklarında bilgi edinilen her bir toplumsal grupta (alt gelir, üst gelir grubu; bankacı, bankacı olmayan grup) farklı olduğu göze çarpmaktadır.

Alt gelir grubu için kredinin bir mal sahibi olmak konusunda yardımcı bir araç olduğu görülmektedir. Katılımcılar mevcut gelirleri ile para biriktirmelerinin mümkün olmadığını, konut ya da araç almak için peşinatı bile zor bulduklarını belirtmişlerdir. Alt gelir grubunda kredi bir mal sahibi olmak ya da yaşamsal ihtiyaçları karşılamak için zorunluluk halini alırken üst gelir grubu için paradan para kazanma hususunda bir yardımcı işlev üstlenmektedir. Alt gelir grubundaki katılımcılar, bir ev, bir araba sahibi olmanın, bir ihtiyacı karşılamanın tek yolunun “kredi” kullanmaktan geçtiğini belirtmektedirler. Mevcut gelirleri ile birikim yapamadıklarını ve taksit taksit bankaya borçlanarak toplu paraya ulaşabileceklerini ifade etmişlerdir.

“Ya biz bu yaşam tarzına mecburuz yani yapcak bişey yok. Yapcak bişey yok Mecburuz çünkü. Hani o parayı o kadar para bir araya getirip bir şey yapacağıma biraraya getiremeyeceğime göre mecburen çekeceğim oraya az az ödüyoruz. Hani 225 mesela şeyim yoktu peşinatım yoktu napcam ya banka ya oraya bir yere başvurmam lazımdı. Orayı yavaş yavaş ödüyorum.” (K2, Gündelik Temizlikçi, 47 yaş)

Banka müdürü olan katılımcının alt gelir grubunun banka kredilerini nasıl bir kaynak olarak gördüğü konusundaki saptamalarının da oldukça yerinde olduğu görülmektedir.

“Ee bi rahatlama enstürmanı olabilir. Nasıl rahatlama, mesela kart borçları birikmiştir. Bu ay ödemesi 20 bin liraya kadar gelmiştir. Asgarileri ödeyip kalanı faiz işleteceğine ben kredi çekiyim bunu ay ay ödeyim faiz ödemeyim kafam rahat olsun bi nefes alıyorum mesela. Herkese göre anlamları farklı olabilir. Yatırım aracını mesela destekler. Yani sonuçta ev fiyatları artı eskiden milyonlara yalı mı alınıyo denirdi. Hani yalıyı bırakın evi de geçtim artık arabalar milyonlara kadar geldi. Hani peşin almak gerçekten orta kesim ve altı düzeyi için nerdeyse imkansız hale geldi. Peşinat dışındaki herkes

şuanda sadece peşinatı biriktirip kalanı kredi çekicem, kredisiz aldım diyen herhangi bir araç ya da gayrimenkul çok az insan var.” (K6, Banka Müdürü, 40 yaş)

“Çoğunlukla gelen kimselerin daha çok hayatlarını devam ettirebilmesi için işte çocuklarını evlendirebilmeleri için, çocuklarını okutabilmeleri için bu tarz paraya ihtiyaçları oluyor.” (K9, Bankacı, 39 yaş)

Üst gelir grubu ile para ve parayı yönetme/değerlendirme fırsat ve kaynaklarına ulaşabilirliği yüksek olan bankacıların krediyi bir yatırım aracı olarak gördükleri, zaman zaman da mal alımı yaparken kullandıkları görülmüştür. Bankacı katılımcıların ifadelerine baktığımızda hem bazı bankacı katılımcılar için hem de üst gelir grubu için paraya ihtiyaç zaruri olmasa bile kredi kullanımının varlığını görmekteyiz. Müşterilerinin mevcut paralarını dolar, hisse senedi gibi alanlarda değerlendirdiklerinden, işleri için lazım olan parayı ise kredi kullanarak elde ettiklerinden bahsetmişlerdir. Müşterilerin daha sonrasında krediyi erken kapatarak toplamda karlı bir davranış sergiledikleri gözlemlenmektedir. Yine bankacı katılımcıların kendileri de faizin düşük olduğu zamanda kredi çekip yüksek mevduat faizine parayı yatırdıklarını ve böylece taksit ödemelerini mevduat faizi geliri ile yapmak suretiyle para biriktirmiş olduklarını ifade etmişlerdir.

“Mesela örnek veriyim benim burda bi tane müşterim var ben ilk geldiğim zamandan 1 milyon 2 milyon nakit mevduat karşılığı 3 ay vadeli krediler kullanırdı. Bireysel krediydi bunlar yani hani. Eee sonra çalışmaları ticariye kaydırıldı. Artık o tarz kredi kullanmıyor ama yine şu anda bile ticaride kullanırken bile hazır parasına dokunmamak için u yapıyor bunu. Hem gelir elde ediyor parasını daha rahat kullanıyor işte ordan alıyor dövize geçiyor. Dövizden alıyor işte borsaya geçiyor vs. Parayı dinamik olarak kullanabilmek adına o anki nakit ihtiyacını krediyle karşılıyor. İı bireysel.. Ticarilerin bunu yapmasına çok alışkınız tabi de bireysel tarafta insanlar burada öyle bir davranış için var. İı onun dışında yok araba alıyım araba alıcaksa da çok küçük bir miktarını belki kullanıyor falan yani. Öyle hani bişi

almak için kredi kullanan yok burda. Bizim müşteri portföyümüz o yüzden dışardan yani Bebek'ten çok fazla şey yok. Bireysel kredi anlamında.” (K11, Bankacı, 45 yaş)

“Kendim kullandım. Ne için kullandım, faiz oranları yükselmeye başlayacağını duyduğumuz anda (gülüyor) kendimizce bir yatırım yapmayı düşünerekten eee kredi kullandım onu bir sene kadar vadelide tuttum. O zamanki faiz oranı getirisi çok iyiydi kredinin taksidine nerdeyse %70ini karşılıyordu. Kalanı kendim tamamlıyordum aslında öyle de devam edebilirdi ama kendimle alakalı sebeplerden dolayı, evlilik planları girince kredi ödemesini yapmayı lüzumsuz gördüğüm için artık kapattım ondan sonra. Parayı kullanmamıştım ama para benim için hesapta duruyordu, yatırım olarak kullandım krediyi, ihtiyaç için kullanmadım. Kapattım ordan da evet karım oldu mu oldu. Sonuçta para da biriktirmiş oldum çok düşük faiz oranı ile kullanmıştım çünkü.” (K10, Bankacı, 32 yaş)

“Ben genel olarak belli başlı hani bi ev alımında kullandım araç alımında kullandım. Belli şeylerde günlük hani ihtiyaçlarımızın giderilmesiyle ilgili, nedir bu çocuğun eğitimi için olabilir belki. Bi nevi bazen birazcık kenara işte aylıkçı olduğumuz için yatırım amaçlı olabilir. Sonuçta kullanıyoruz. Sonuçta büyük şeylerin alımlarında, gayrimenkul taşıttır yani kredilerle aldık. Sonuçta aylık belli sabit bi gelirimiz söz konusu olduğu için mecburen kredilerle alıyoruz bunları.” (K9, Bankacı, 39 yaş)

Genel olarak katılımcılar için krediye faiz ödemek mevduata faiz almaktan başka bir anlam ifade etmektedir. Duyarlılığı olsun ya da olmasın katılımcıların ve müşterilerinin kredi karşılığında faiz vermeye kötü bakmadığı görülmüştür. Faize duyarlılık göstermeyen katılımcılar da mevcut olup bunu bir bedel olarak tanımlayarak kredi faizini ve de mevduat faizini normal karşılamaktadırlar. Bu konuya kredinin anlamının kredinin harcanması üzerindeki etkisi nedeniyle değinilmektedir. Katılımcılar alınteri karşılığı olmayan parayı genel olarak haram olarak nitelendirmelerine karşın kredi kullanımı sonucunda ödedikleri faiz için meşru bir

açıklama bulmaktadırlar. Bazı katılımcılar kredi geri ödemesi esnasında ödediği faizi alın teriyle kazandığı para aracılığıyla ödediği için krediye olumsuz bir nitelik yüklememektedirler.

“Valla dönem dönem değişiyor krediye bakış açısı. Yani ben uzun bi dönem yatırım amaçlı kullandım. Yani banka ikraz kredisinden tutun da İş Bankası, Ziraat bank farketmiyor. Hani kredi alıp altın itiraf ediyim altına benzeyen küçük küçük çünkü hani maaşınızı aldığınızda bir tane gidip altın almak belki şey olur çok zor... Bankaya girdiğimizde benim için para biriktirme şeyiydi. Hani 2003 öyle çok büyük montanlı krediler değildi 1000-2000-3000 tl o dönem için. Sonra tabi krediyi yatırım amaçlı alıyorduk, sonra tabi şeye dönüştü. İşte araba aldık ihtiyaçtan kredi kullandırma işte bi konut kredisini kullandım yatırım amaçlı veya ihtiyaçtan kredi kullandırma. İu şeye yani o döneme göre kredinin fayda maliyeti ya da şartlarına göre değişiyor... Ben krediyi sonuç olarak ihtiyaçtan kullandım. Yani bu kadar yıl çalıştık bi evimiz olsun düşüncesiyle. E yirmialtı yıl bankada çalışıp da maaşınızla alamadığınıza göre yani benim bugün emekli olsam alacağım para 200 300 bin tl bi paradır. İ bunun ile İstanbul şartlarında bir ev almanız mümkün değil. Onun için napıyorsunuz krediyle destek alıyorsunuz. Maaşınızın 3te 2sini 3te 1ini krediye ödüyorsunuz. Onun için benim şahsıma kullandığım kredinin uı helal haram anlamında haram olduğunu düşünmüyorum. Yani haram ordan gelen paranın haram olduğunu düşünmüyorum çünkü o krediyi ödemek için ihtiyaçtan almışım, mecbur olduğum için artık oradan aldığım onun faiziyle birlikte çalışarak onu ödüyorum yine alın terimle ödüyorum. Yani yaşam standardından u fedakarlık ediyorum onu ödüyorum. Yani bazen yemiyorsun içmiyorsun giymiyorsun onu ödüyorsun. Yani o hani haram-helal anlamında diyorsunuz ben kişisel anlamda kullandığım kredilerin uı haram olduğunu düşünmüyorum. Çünkü uı tamamen ihtiyaçtan kaynaklı bi kredi kullanımı ... Eğer orda şey önemli hani faize duyarlılık anlamında mutlaka faize duyarlı olabilirsiniz ama iş helal ve haram anlamına gelince uı haram kelimesinin çok daha farklı şeylerde değerlendirilmesi gerektiğini

düşünüyorum. Bizim kullandığımız krediler için değil. Bu tabi kişisel görüşüm ve kendi kullandığım kredilerle ilgili.” (K8, Banka Müdürü, 50 yaş)

“Şöyle ki muhafazakâr bir ailede büyüdüüm yetiştim o yüzden herhalde içselleştirdim. Faize para yatırmıyoruz mesela asla. Ama şöyle bişi var düşündüğümüzde kredi çekmek de doğru bir şey değil bu bağlamda baktığımızda ama işte mecburiyetten ee yapıyoruz. Çünkü dinimize göre faiz almak da haram vermek de haram. Biz faizi veriyoruz ama hani bilerek ve isteyerek paramızı faize yatırmıyoruz.” (K3, Öğretmen, 38 yaş)

“Kredi... Başkasının parası. Başkasının parası şuanda bize emanet verilen bi para. Biz de o parayı işte geri ödiycez işte faiziyle... İşte faiz var ya (gülüyor). Faiz haram işte bile bile de yaptık. Ama tabi kimseden alamıyosun. Almaya da imkanın yok para birikmiyor. Mecbur böyle... Şimdik hani paranın biliyorsunuz yüzü tatlı (gülüyo). (K5, Çay-Temizlik Görevlisi, 46 yaş)

“Yani krediden elde edilen para bi geçim kaynağı değil bi kere. Yani bi insan mecbur değilse geçinebiliyorsa kendi kaynakları yeterliyse ya da diğer az önce bahsettiğim ı gibi gerekçeleri yoksa kredi kullanmaz. Yani hani. Ama şahit olduğumuz insanlar var yani işte atıyorum bu tamamen çıkan bi her boşlukta kredi çekip üstünü tamamlamak gibi tamamen ama tabi onun daha kolay harcıyorlar yani. Belki ulaşılabilirliği daha fazla olunca. Daha kolay harcayabiliyorlar ya da sorgulamıyorlar. Ama bence bi geçim kaynağı olarak görmüyordur herhalde insanlar bunu yani. O çok değişiyö yani. Çok az maaşı var, ben Osmanbey Şubesinde biliyorum 60lı yaşlarda bir kadın. Emekli müşterim vardı benim. Kumar oynamak için çekerdi. 3 ayda bir gelirdi. Oluşan boşluğunu maaşından ödediği boşluğu çekerdi giderdi yasak bir yerde bir evde bi yerde kumar oynardı kadın. Yani. Bu bi hani psikolojik bir problem bile olabilir yani. Bağımlılık haline gelmiş hem kredi kullanmak o kapı ona sürekli açık olduğu için yani. Kumar oynayabileceğini düşünüyor. 3 ayda bir geliyor. Ya da başka bir şey için sürekli çeken insanlar var. Var yani.” (K11, Bankacı, 45 yaş)

Katılımcının belirttiği gibi geliri az olmasına rağmen bankayı kumar oynamak için bir kaynak olarak gören müşteriler bulunmaktadır. Katılımcılarımız arasında ise estetik ameliyat olmak için banka kredisini kullananlar da bankayı para biriktirmeye yardımcı olarak görüp kredi ile tasarruf yapanlar da mevcuttur. Banka çalışanı katılımcılara göre alt gelir grubundan müşteriler genelde krediyi “yetmeyen gelirlerine ek bir kaynak olarak” görmektedirler. Kredi kartından nakit çekip kredi taksiti ödeyen sonrasında yeni bir kredi ile kredi kartı için ödeme yapan müşterilerin varlığı bilinmektedir. Borç ile borç kapatan, gelirinin yetmediği yerde bazen eş dost tanıdıktan ama çoğu zaman bankadan kaynak bulan kişilerin sayısı da her geçen gün artmaktadır.

Sonuç olarak banka kredileri kimisi için yatırım yapmanın ve parasından para kazanmanın bir yolunu ifade ederken kimileri için de asla biriktiremeyecekleri paralara bir anda kavuşmanın ve kira öder gibi taksit ödeyerek mal sahibi olmanın bir yolunu ifade etmektedir. Banka kredilerinin nasıl bir kaynak olarak görüldüğü kişilerin ait oldukları gelir grubuna göre farklılık göstermektedir. Zaten fenomenolojik yaklaşımda olgulardaki gerçekliğin tanımlaması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda genelleştirmelerin yapılması amacımız değildir.

Ancak çarpıcı olan nokta, her gelir grubunda, her türlü adlandırmalara rağmen kredinin toplumda tamamen kabul görmüş ve herkes tarafından kullanılır hale gelmiş olmasıdır. Dini sebeplerle faize farklı gözle bakan kişiler için bile kredi kabul edilebilir ve kullanılabilir bir durumdadır. Müşteriler mevduat karşılığı alınan faizi olumsuz niteleyip kredi karşılığında verilen faizi meşrulaştırarak kredinin imajını olumlamaktadırlar. Nihayetinde kişilerin mevcut değerlerine göre mevduat davranışı değişse de kredi davranışı değişmemektedir. Kişiler için kredi kanıksanmış durumdadır onlara hep kredi varmış gibi gelmektedir. Kredi yıllarca çalışıp bir şey sahibi olamayan dar gelirliler için fırsat, üst gelir grubu için ise yatırım kaynağı olarak görülmektedir. Kredinin nereye harcandığı da aslında belirtilen anlamlandırmalarla uyumlu olup alt gelir grubu için mal alımı ile yetmeyen maaşlara ek gelir şeklinde harcanırken üst gelir grubunda yatırım amaçlı harcanmaktadır. Bulgularımızda en genç katılımcımız eğlence amaçlı kredi kullandığını belirtmiş olsa da maaşının yetmesi durumunda maaşını eğlence için harcayacak olduğu aşikardır. Bu durumda

yine kişilerin kişilik özelliklerine ve zaaflarına göre durumların değişiklik gösterdiğini söylememiz mümkündür.

Sonuç olarak kredi sıradan anlamında “doğal” bir kaynak olarak görülmekte olup toplum tarafından kabullenilmiş, benimsenmiş ve kanıksanmış durumdadır.

SONUÇ

Bu çalışmada paranın sadece ekonomik bir meta gibi değerlendirilmesine karşı çıkan, parayı ekonomik olduğu kadar sosyal bir meta olarak gören ve dolayısıyla kullanıcılarını da homo-sociologicus olarak tanımlayan iktisat sosyolojisi perspektifi kullanılmıştır. Mikro iktisadın temel varsayımları doğrultusunda iktisadi eylemlerinde tamamen rasyonel davranan homo-economicus'un para kullanımında da aynı biçimde davranacağı öngörülse de sahada bu öngörülerin bir karşılığı bulunmamaktadır. Paranın kültürden kültüre hatta kişiden kişiye değişen sosyal anlamı paranın kullanımında belirgin bir rol oynamaktadır.

Çalışmamızda neoklasik iktisat tarafından genel kabul görmüş para tanımının insan davranışlarını açıklamakta eksik kaldığı ve iktisat sosyolojisinin katkısı sayesinde sosyal anlamların dikkate alınması ile insanların ekonomik davranışlarının daha iyi anlaşılıp yorumlanabileceği savından hareket edilmiştir. İnsanın içinde yaşadığı toplum ve kültür tarafından belirlenmiş norm, değer ve inanışların paraya farklı etiketler eklenerek ayırtlamalar yapılmasına neden olduğu ve bilhassa paranın kaynağına göre etiketlenmesinin harcama yönünü de etkilediği düşüncesi üzerinde durulmuştur. Bu noktada kredinin de nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün kredinin harcanması ve geri ödenmesinde değişiklik yaratabileceği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda günümüzde yaygın olarak kullanılan krediler üzerinden paranın kullanımı ve anlamını incelemek üzere en az bir kez banka kredisi kullanmış kişilerle ve farklı bir bakış açısı kazandırması niyetiyle kredi kullandıran bankacılarla görüşmeler yapılmıştır.

Araştırma, kredi kullanımının yaşamsal ihtiyaçların mevcut gelirlerle karşılanamamasından kaynaklandığı ihtimalini ve statü arayışı güdüsünün etkilerini kabul etmektedir. Bununla birlikte “bankanın parası”nın bireylerin harcamalarında, rasyonelliğin ötesinde taşıdığı anlamın -toplumsal ve kültürel olarak ayrımlanan para bağlamında- nasıl bir eğilim göstereceği önem kazanmaktadır. Çalışmamız, bu noktadan hareketle para ve kredinin sosyal anlamları konularında iktisat sosyolojisinde bulunan bir boşluğu doldurma çabası taşımaktadır.

Birinci bölümde öncelikle paranın genel kabul gören iktisadi nesnel anlamına ve ekonomideki yerine değinilerek “sosyal anlamlar” konusuna ve “gerçek” insanı

anlamakta homo-sociologicus varsayımının iktisadın ünlü homo-economicus varsayımından nasıl daha kullanışlı olabileceği fikrine dikkat çekilmiştir. İktisadın paraya yüklediği sonsuz değiştirilebilirlik ve birbiri yerine kullanılabilirlik özelliklerinin insanlar tarafından paraya farklı anlamlar yüklenerek etkisiz hale getirilmesine dair düşüncelere yer verilmiştir. Paranın varlığı önemszenmeyen sosyal anlamına kültürel perspektiften bakan yaklaşım sayesinde para ile kültür arasındaki karşılıklı etkileşimin incelenmesi mümkün hale gelmiştir. Paraya yüklenen sosyal anlamların farklılaşmasında özellikle “kültür”ün etkisi üzerinde durulmuş ve paranın anlamlandırılması ve etiketlenmesinin sosyal değişimlerden nasıl etkilendiğine değinilmiştir.

İkinci bölümde öncelikle değişen sosyal ilişkiler ile neoliberalizmin yayılması sonucunda biçim değiştiren borçlanmanın kurallı bir kredi sistemine dönüşmesi konularına dikkat çekilmiştir. Paranın kaynağına göre kategorilere ayrılması ile etiketlenmesinin harcamalar üzerindeki etkisini göstermek amacıyla, alın teriyle kazanılan paralar ile kredi ya da beklenmedik bir yerden gelen paralar gibi alın teriyle elde edilmeyen paralar arasındaki anlam farkına vurgu yapılmıştır. Günümüzde kredi parasının ek bir gelir olarak görülerek sıkça kullanılmasının geçmişle kıyaslanamayacak seviyede artmış olduğu bilinmektedir. Bu durumu anlamak ve açıklayabilmek amacıyla küreselleşme ile artan tüketimin kredi kullanımının yaygınlaşmasındaki etkisine değinilmiştir. Son olarak da Türkiye’de kullanılan ihtiyaç kredilerinin tarihsel gelişimine yakından bakılmıştır.

Üçüncü bölümde nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik araştırma yöntemi kullanılarak kredi kullanan ve kullandıran kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Katılımcıların, yaşadıkları çevrede para ve kredi ile ilgili olarak ne algıladıkları, ne anladıkları, anladıklarını nasıl adlandırdıkları ve deneyimlerinin neler olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır.

Araştırma yöntemimiz olan fenomenolojik yöntemde, yaşanmış tecrübelerin ifade edilişi veya dışa vuruluşu anlamları tanımlamakta ve ilk elden sübjektif bir bakış açısıyla bilinç olgusunun çalışılması mümkün olmaktadır. Bu nedenle daha fazla bireyle görüşmek olguyla ilgili daha fazla bilgi elde etmek anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, araştırılan olguya ilişkin olarak görüşülecek kişi sayısının fazla olmasına uğraşılmamış aksine kişilerden elde edilen bilgilerin kalitesi üzerine

yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda on birinci katılımcı ile görüşmenin ardından verilerin doygunluğa ulaştığı anlaşılmıştır.

Bulgularımız paranın insanların hayatında daha önceki nesillerde olmadığı kadar önemli bir yer işgal eder hale geldiğini göstermektedir. Katılımcılar geçmişte paranın evlerinde çok da mesele olmadığını, bir şekilde geçindiklerini ve biriktirmeyi öğrendiklerini belirtmişlerdir. Ancak şimdi kendi çocuklarının para hakkındaki düşüncelerinin farklı olduğunu ve paraya önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar eskiden ailelerinin ve toplumun paranın önemsizliğine işaret eden “parayla saadet olmaz” şeklindeki öğretilerinin artık geçerli olmadığını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Bu durumun değişen kültürden özellikle de 80’li yıllardan itibaren hayatımıza nüfuz etmiş olan tüketim kültüründen kaynaklandığı düşünülmektedir.

Galbraith paranın toplumdaki önemine; “*Hayattaki çoğu şey - otomobiller, metresler, kanser - sadece onlara sahip olanlar için önemlidir. Buna karşılık para, ona sahip olanlar ve olmayanlar için eşit derecede önemlidir. Her iki grup da bu nedenle, onu anlamak için bir endişeye sahiptir*” (1975: 5) ifadesi ile değinmektedir. Araştırmamızda paranın hayattaki önem sırasının değiştiğine ve ilk sırayı aldığına dair vurgu tüm katılımcıların ifadelerinde de yer bulmuştur.

Toplumsal temalar önce batıda değişiklik göztermiş ve sonrasında dışa açılan ülkemizde de eski öğretilerin yerini yeni kapitalist öğretiler almıştır. Baudrillard’ın da ifade etmiş olduğu gibi tasarrufun yerini artık tüketim almıştır; “*Harcama, Haz, Hesapsızlık (“şimdi alın, sonra ödeyin”) temaları “püriten” Tasarruf, Çalışma ve Malvarlığı temalarının yerine geçer*” (2018: 96).

Özellikle bu durumun 80 sonrası gelişen dışa açılmanın ve küreselleşmenin etkisi ile başladığını ve teknolojik gelişmelerle katlandığını söylemek mümkündür. Artık tüm dünyada birçok kişinin internet sayesinde zenginliklere, varlıklı yaşam ve giyim tarzlarına ulaşabildiği ve benzer şekilde yaşama isteğinin arttığı malumdur. Birçok genç aynı markaları kullanmaya çalışmaktadır çünkü bu durum bir sosyal statü simgesi halini almıştır. Sosyal statüyü belirleyen mal ve hizmetler için de ilk gerekenin para olduğu çok açıktır.

Bir diğer bulgu olarak borcun anlamının değiştiği ve kredinin sosyal ağlardan borç almanın yerine geçmiş olduğu anlaşılmıştır. Kişilerin paraya ihtiyaç duydukları zor zamanlarda başvurulacak ilk seçenek olarak krediyi düşünmelerinde minnet etmeme

duygusunun ağır bastığı görülmektedir. Tüm katılımcılar kimseye ricada bulunmak zorunda kalmamak ve ödeme koşullarının önceden belirli olması gibi nedenlerle krediyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Zamanın ve yaşamın getirdikleri ile ihtiyaçlar değişmekte ve kimi zaman şu an korona virüs pandemisi nedeniyle olduğu gibi yeni ürünler ya da yaşam tarzları ihtiyaç halini alabilmektedir. Gerek fiktif, gerek reel ihtiyaçlar içinse kredi, geliri yetmeyenler açısından bir zorunluluk halini almaktadır ve bu durum herkes tarafından da normal karşılanmaktadır. Oysa katılımcıların cevaplarında belirtildiği gibi bir önceki nesil için kredinin olumsuz bir imajı vardır, katılımcıların anne babaları genelde hiç kredi kullanmamışlardır ve onlara göre bankalar uzak durulması gereken yerlerdir.

Diğer bir bulgu olarak katılımcıların para için helal-haram; kirli-temiz, çocuk parası-ebeveyn parası, alın teri-haydan gelen gibi etiketleri kullandıkları görülmüştür. Katılımcıların en belirgin ayrımı, alın teri ile kazanılan para ile kazanılmayan para arasında yaptıkları tespit edilmiştir. İnsanın içinde yaşadığı toplum ve kültür tarafından belirlenmiş norm, değer ve inanışların paraya farklı adlar eklenerek ayırtlamalar yapılmasına neden olduğu ve bilhassa paranın kaynağına göre etiketlenmesinin harcama yönünü de etkilediği katılımcıların ifadelerinde bire bir karşılığını bulmuştur. Ancak küreselleşme ile zamanın ve teknolojik gelişmelerin getirdikleri kişilerin mevcut kalıp yargılarını da sürekli değiştirmektedir. Kişiler içine doğdukları, içinde yaşadıkları kültürden ve sosyal ortamdan etkilenseler de kendi yollarını çizirken kişilik özelliklerinin ve zaatlarının da belirleyici olduğu görülmüştür. Bankacı katılımcılar kaynağına göre paranın harcanması hususunda müşterilerinin kullandığı hem hayır yapmak suretiyle gelen “kirli” parayı aklamak hem de geldiği yer gibi “kirli” bir yere harcamak şeklindeki iki farklı yöneme dair örnekler vermişlerdir.

Banka kredilerinin nasıl bir kaynak olarak görüldüğünün ise kişilerin ait oldukları gelir grubuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak her gelir grubunda, her türlü adlandırmalara rağmen kredinin toplumda tamamen kabul görmüş ve herkes tarafından kullanılabilir hale gelmiş olması çarpıcıdır. Dini sebeplerle faize farklı gözle bakan kişiler için bile kredi kabul edilebilir ve kullanılabilir bir durumdadır.

Sonuç olarak insanlar parayı birbiri yerine kullanılabilir ve değiştirilebilir olarak görmemekte ve sosyal anlamlar eşliğinde onları etiketleyerek farklı kullanım alanlarına kanalize etmektedirler. Bunu yaparken hangi gelir grubundan oldukları,

kişilik özellikleri ve nasıl bir kültürel ortamda yetiştikleri belirleyici olmaktadır. Kişilerin bakış açıları yetiştikleri ortamların ve çağın değişmesi, kültürel dönüşümler ve dünyadaki gelişmelerle yani kısaca sosyal değişkenlerin etkisi ile sürekli değişmektedir. Bu nedenle de insanın ekonomik davranışlarının anlaşılmasında sosyal etkilerin gözardı edilmemesinin gerekli olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

ÖNERİLER

Bauman “Sosyolojik Düşünmek” adlı eserinde sosyolojik düşünmenin ne olduğunu kapsamlı şekilde tanımlamaktadır;

“Doğası gereği sosyoloji, “kapatma” ve “dondurma” işi için özellikle uygun değildir. Sosyoloji gündelik hayat deneyiminin devamı olarak yapılan bir yorum, öteki yorumlardan beslenen ve ardından onları besleyen bir yorumdur... Sosyolojik düşünmek, en azından herhangi bir yorumun ayrıcalığına ve kusursuzluğuna duyulan güveni zayıflatır. Deneyimlerin hayat biçimlerinin çoğulluğunu öne çıkarır; her birinin kendi başına bir kendilik kendine özgü bir mantığı olan bir dünya olduğunu gösterirken, aynı zamanda görünüşte kendine yettiği ve eksiğinin olmadığı yalanını gözler önüne serer... müphemlik miktarına katkıda bulunur. Sosyolojinin insan hayatına ve insanların bir arada yaşamalarına vermek için çok hazır olduğu büyük hizmet, paylaşılan özgürlüğün vazgeçilmez bir koşulu olarak karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü yükseltmektir. Sosyolojik düşünmek hoşgörüyü besleyen anlayışı ve anlayışı mümkün kılan hoşgörüyü artırmaktan başka bir şey değildir. Sosyolojik düşünmek, özgürlük davasına hizmet eder” (2014: 256-257).

Bu çalışma ile de sosyolojik düşünmek ve düşündürmek amaçlanmıştır. Dünyada tek bir para tanımı olmadığı gibi tek ve değişmez hiçbir şeyin olmadığı vurgulanmak istenmiştir. Bankacılık gibi maddiyatın ağır bastığı ve kuralların hâkim olduğu bir yerde bile sosyalliğin etkisi ve önemine şahit olunmaktadır. Kavramsal çerçeve kapsamında incelenen literatürde ve yapılan görüşmelerde kültürün ve sosyal değişkenlerin günlük hayatımızdaki etkisini yadsımamanın insan davranışlarının daha kolay anlaşılmasını sağlayacağı görülmektedir. İnsan davranışlarının ekonomik olsun olmasın bulunduğu çağdan, toplumdan ve kültürel dönüşümlerden etkilenecek olmasını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Paraya sadece ekonomik bir varlık olarak bakmak yerine paranın kültürden etkilendiğini hatırlamamız önemlidir. Aynı zamanda bizim coğrafyamızda 80’lerden beri süregelen kültürel değişimin etkisi hakkında da farkındalık yaratılmak istenmiştir. Çünkü bir şeyin farkında olmanın o şeyin artık yıkıcı olmaktan çıkmasına yardım edeceği bilinmektedir.

Günümüzde bankacılık sisteminin az gelirliden çok masraf alması ya da zaten geliri iyi olana ucuz ve masrafsız kredi vermesi gibi durumlar bilinmektedir. Bankacıların az gelirliler ve para bilincine sahip olmayan kesime yardımcı olmaya çalışması, bilinçlendirme ve akıl verme yoluyla sosyal bankacılık yapmasının mevcut adaletsizlikleri bir nebze azaltacağı düşünülmektedir. Kısaca bankacıların sosyal

bankacılık yapmasının küreselleşmenin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesine az da olsa yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bauman'ın belirtmiş olduğu gibi;

“Küreselleşmeyi bırakın tersine çevirmeyi, şimdiki halinde durdurmak için bile hiçbir şey yapılamaz. Dünya çapındaki yeni karşılıklı bağımlılığın “tarafı” ya da “muhalifi” olunabilir fakat bunun etkisi bir sonraki güneş ya da ay tutulmasını desteklemeye ya da buna öfkelenmeye benzeyecektir... İnsanlar arası bağımlılığın küreselleşmesinden, insanların ulaştığı teknolojinin ve ekonomik faaliyetlerin küresel menzilden geri adım atmak, en iyi ihtimalle bile artık mümkün değil. “Savunmaya geçin” ya da “Kabile (ulusal, kominal) çadırlarınıza geri dönün” gibi tepkiler işe yaramayacak. Mesele tarih ırmağının nasıl geri döndürüleceği değil, ırmağın insan sefaletiyle kirlenmesine karşı nasıl mücadele edileceği ve ırmağın taşıdığı faydaların daha hakkaniyetli bir şekilde dağıtılmasını başarmak için ırmağın akışının nasıl yönlendirileceği” (2010: 65-67).

Bu çalışma paranın sosyal anlamlara sahip olduğu ve adlandırılarak kaynağına göre harcama yönünün belirlendiğine dair Türkiye literatüründe mevcut olmayan bir konuya dikkat çekmek üzere kaleme alınmıştır. Amacımız kültürel yaklaşımlara ve paranın sosyalliğine dair bir farkındalık yaratmaktır. Saha araştırması ile de desteklemeye çalıştığımız bu konunun gelecek çalışmalarla daha ayrıntılı incelenmesi için bir başlangıç noktası oluşturması ve iktisat sosyolojisinin alanının, kapsamının ve öneminin genişlemesi umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Vedat U.: **“Parayı Bir Toplumsal İlişki Olarak Tanımlamak”**, Yıldız Social Science Review, 5 (2), 263-286, doi: 10.51803/yssr.591490, 2019
- Baker, Wayne E., Jimerson, Jason B.: **“The Sociology of Money”**, The American Behavioral Scientist; ABI/INFORM Global, Vol.35, No.6, Jul/Aug 1992, 678-693
- Balcı, Ali: **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler**, Pegem Akademi, Ankara, 2006
- Bandelj, Nina., Fourcade Marion, Weber Florence, Wherry Frederick, Zelizer Viviana A.: **“Twenty Years After The Social Meaning of Money”**, Books&Ideas, ©booksandideas.net, 2016
- Baş, Türker, Akturan, Ulun: **Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri**, Seçkin Yayıncılık, 2013
- Baudrillard, Jean: **Tüketim Toplumu**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018
- Bauman, Zygmunt: **Etğın Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var Mı?**, De Ki Basım Yayım, 2010
- Bauman, Zygmunt: **Sosyolojik Düşünmek**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014
- Bauman, Zygmunt: **Küreselleşme, Toplumsal Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017
- Bauman, Zygmunt: **Borçlu Zamanlarda Yaşamak**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019
- Bauman, Zygmunt: (2019a) **Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019

- Becker, Howard S.: **Toplumu Anlatmak,** Heretik Yayıncılık, İstanbul, 2016
- Buğday, E. Betül, Şener, Arzu, Güzel, Yakup: **“Tüketicilerin Bireysel Kredi Kullanım Davranışlarının Analizi”**, İşletme Araştırmaları Dergisi, 2020, 12(2), 1130-1148, <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.901>
- Carruthers, Bruce G., Ariovich, Laura: **Money and Credit: A Sociological Approach,** Polity Press, Cambridge, 2010
- Carruthers, Bruce G.: **“The Meanings of Money: A Sociological Perspective”**, Theoretical Inquiries in Law, January 2010, 11(1), 51-74
- Carruthers, Bruce G.: **“The Sociology Of Money and Credit”**, in The Handbook Of Economic Sociology, 2nd Edition, Ed. Neil J. Smelser and Richard Swedberg, Princeton University Press, 2005, 355-371
- Carruthers, Bruce G., Stinchcombe, Arthur L.: **“The Social Structure of Liquidity: Flexibility, Markets, and States”**, Theory and Society 28, 1999, 353–382
- Carruthers, Bruce G., Espeland, Wendy N.: **“Money, Meaning and Morality”**, American Behavioral Scientist, 41(10), 1998, 1384-1408. <https://doi.org/10.1177/0002764298041010003>
- Carruthers Bruce G., Babb Sarah: **“The Color of Money and the Nature of Value: Greenbacks and Gold in Postbellum America”**, The American Journal of Sociology, Vol. 101, No. 6, May, 1996, 1556-1591

- Creswell, John W.: **Nitel Araştırma Yöntemleri, Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013
- Dodd, Nigel: **The Social Life of Money**, Princeton University Press, Oxford, 2014
- Dwyer, Rachel E. **“Credit, Debt and Inequality”**, The Annual Review of Sociology, 2018, 44:7.1–7.25, <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-060116-053420>
- Fischer, Constance, T.: **“A Phenomenological Study of Being Criminally Victimized: Contributions and Constraints of Qualitative Research”**, Journal of Social Issues, 1984, 40(1), 161–177
- Fligstein, Neil, Dioun, Cryus: **“Economic Sociology”**, In: James D. Wright(editör-in-chief), International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, Vol 7. Oxford: Elsevier, 2015, 67–72
- Galbraith, John K.: **Money: Whence It Came, Where It Went**, Boston, Mass, Houghton Mifflin, 1975
- Giddens, Antony: **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2020
- Glesne, Corrine: **Nitel Araştırmaya Giriş**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2013
- Gökgöz, Gökhan: **“Paranın Toplumsal Koridoru ve “Risk” Yönetimi: Finansallaşma ve Emek Üzerine”**, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2013/3 (38), 303-324

Granovetter, Mark: **“Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”**, American Journal of Sociology 91, 1985, 481–510

Güler, Ahmet, Halıcıoğlu M. Bülent, Taşkın Serkan: **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015

Gürbilek, Nurdan: **Vitrinde Yaşamak, 1980’lerin Kültürel İklimi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2019

Hançerlioğlu, Orhan: **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993

Harvey, David: **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015

<https://www.bddk.org.tr/BultenAylik> Aylık Bülten (bddk.org.tr)

<https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetetir/733?ekId=757> (bddk.org.tr)

<https://www.riskmerkezi.org/tr> TBB Risk Merkezi

Hülsmann, Jörg G.: **“Mises: Last Knight of Liberalism, Ludwig Von Mises and The Nature of Money”**, Mises Institute, 2019, (Çevrimiçi), <https://mises.org.wire/ludwig-von-mises-and-nature-money>

İnağ, Nihal: **Tüketici Kredileri**, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tartışma Tebliği, 9011, 1990, (Çevrimiçi), <http://www.tcmb.gov.tr/research/discus/9011tur.pdf>

- Ingham, Geoffrey: **“The Nature of Money”**, Economic Sociology: European Electronic Newsletter, ISSN 1871-3351, Max Planck Institute for the Study of Societies (MPIfG), Cologne, Vol. 5, Iss. 2, pp.,2004, 18-28
- Ingham, Geoffrey: (2004a) **The Nature Of Money**, Polity Press, UK, 2004
- Keynes, John M.: **“The General Theory of Employment”**, The Quarterly Journal of Economics, 1937, XIV, 109–23.
- Keynes, John M.: **The Collected Writings of John Maynard Keynes, Vol. XIV**, Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1973
- Keynes, John M.: **The General Theory of Employment, Interest and Money**, New Delhi, India, Atlantic Publishers, 2008”
- Kozanoğlu, Hayri: **Yuppieler, Prensler ve Bizim Kuşak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- Levav, Jonathan, Mcgrav, A. Peter: **“Emotional Accounting: How Feelings About Money Influence Consumer Choice”**, Journal of Marketing Research, February 2009, 66-80
DOI: 10.1509/jmkr.46.1.66
- Madi, Maria A. C., Gonçalves, Jose R. B.: **21. Yüzyılda Karl Polanyi’yi Okumak, Bir Siyasi Proje Olarak Piyasa Ekonomisi**, Der. Ayşe Buğra, Kaan Ağartan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016
- Mardin, Şerif: **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983
- Maxwell, Joseph. A.: **Nitel Araştırma Tasarımı**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2018

- Ng, Irene C. L., Tseng, Lu-Ming: **“Learning to Be Sociable: The Evolution of Homo Economicus”**, American Journal of Economics and Sociology, April 2008, 67(2), 265-286
- Odabaşı, Yavuz: **Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2017
- Önder, İzzettin: **Thorstein Veblen: Kullanım Kılavuzu**, Öncü, Ahmet (Ed.), Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2015
- Özden, Yaşar, Durdu, Levent (Ed.): **Eğitimde Üretim Tabanlı Çalışmalar İçin Nitel Araştırma Yöntemleri**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2016
- Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm**, çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013
- Ritzer, George: **Sociological Theory**, (çev. Ümit Tatlıcan) Third Edition, McGraw-Hill, 1992
- Sayer, Derek, Frisby, David: **Toplum**, Habitus Yayınları, İstanbul, 2017
- Seggie, Fatma N., Bayyurt, Yasemin (Ed.): **Nitel Araştırma, Yöntem, Teknik Analiz ve Yaklaşımları**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2015
- Simmel, George: **Paranın Felsefesi**, İthaki Yayınları, İstanbul, 2017
- Swedberg, Richard: **Economics and Sociology**, Princeton: Princeton University Press, 1990
- Swedberg, Richard: **“Major Traditions of Economic Sociology”**, Annual Reviews inc., 1991, 17, 251-276

Swedberg, Richard:

Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi, çev. Celal Burak Aydın Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019

Tach, Laura M., Greene, Sara Sternberg

“Robbing Peter to Pay Paul”: Economic and Cultural Explanations for How Lower-Income Families Manage Debt, Social Problems, 2014, Vol. 61, Issue 1, pp. 1–21

Tekirdağ, Arda:

Türkiye’de Bireysel Kredi Artışı ve Risk Analizi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2009

Thaler, Richard, H.:

“Mental Accounting Matters,” Journal of Behavioral Decision Making, 1999, 12, 183-206

Tilly, Charles:

Credit and Blame, Princeton University Press, 2008

van Manen, Max:

Researching Lived Experience, New York: State University of New York Press, 1990

Veblen, Thorstein:

Aylak Sınıfın Teorisi, Tutku Yayınevi, Ankara, 2014

Veblen, Thorstein:

The Place of Science in Modern Civilization, The American Journal of Sociology, March 1906, XI-5, pp. 585-609

Weber, Max:

Ekonomi ve Toplum, çev. Latif Boyacı, 2. cilt, İstanbul, Yarı Yayınları, 2012

- Wilde, Oscar: **Dorian Gray'in Portresi**, Karbon Kitaplar, İstanbul, 2019
- Wilkis, Ariel: **The Moral Power of Money- Morality and Economy in The Life of the Poor**, Stanford University Press, 2017
- Yalom, Irvin D.: **Aşkın Celladı ve Diğer Psikoterapi Öyküleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016
- Zelizer, Viviana A.: **The Social Meaning of Money**, BasicBooks, A Member of the Perseus Books Group, Newyork, 1994
- Zelizer, Viviana A.: **"The Social Meaning of Money: "Special Monies""**, The American Journal of Sociology, Vol. 95, No. 2, Sep., 1989, 342-377
- Zelizer, Viviana A.: **The Purchase of Intimacy**, Princeton University Press, 2005
- Zelizer, Viviana A.: **Economic Lives: How Culture Shapes the Economy**, Princeton, NJ, PrincetonUniversity Press, 2011
- Zelizer, Viviana A.: **"How I Became a Relational Economic Sociologist and What Does That Mean?"** Politics and Society 40 (2), 2012, 145–174

EKLER

EK 1: KREDİ KULLANMIŞ KATILIMCILAR İÇİN GÖRÜŞME SORULARI

1. Hayatınızda para sizin için ne ifade ediyor?
2. Paraya sizce neden ihtiyaç duyuyoruz?
3. Para hakkında neler bilerek yetiştirildiniz, ailenizin para konusundaki fikirleri nelerdi?
4. Çocuklarınıza para hakkında neler öğretirsiniz?
5. Birisinden borç almakla bankadan kredi kullanmayı karşılaştırdığınızda, bu konuda neler düşünüyorsunuz?
6. Kredi sizin için nasıl bir deneyimdi?
7. İhtiyaç/tüketici kredisini kaç kez kullandınız? Birden fazla ise; aynı amaç için mi kullandınız? Farklı amaçlar için ise bu amaçlar nelerdi?
8. Kredi kullanımı konusunda ailenizin fikirleri nelerdir?
9. Siz çocuklarınıza kredi ve borç hakkında neler öğretir, neler söylersiniz?

EK 2: KREDİ KULLANDIRAN KATILIMCILAR İÇİN GÖRÜŞME SORULARI

1. Kaç yıldır bireysel krediler servisinde çalışıyorsunuz?
2. Müşterilerinizin paraya yükledikleri anlamlar hakkında neler düşünüyorsunuz?
3. Siz kendi hayatınızda ayrımlar yaparken, para sizin için ne anlam ifade eder, anlamlar hakkında ne düşünüyorsunuz?
4. Bu anlamlarla, kredi satışı yaparken nasıl bağlantı kurar, nasıl hissedersiniz?
5. Size başvuran insanların kredi kullanma deneyimi nasıl gerçekleşiyor?
6. 10 müşteriden kaçını bilinçli şekilde kredi kullanmaya geliyor?
7. Bu kişilerden kredi, piyasa, oranlar ve komisyonlar hakkında bilgi sahibi olanlarla olmayanlar arasında nasıl farklar var?
8. Şimdi sizden kredi kullandırımı esnasında sizde iz bırakmış bir anıyı dinleyebilir miyim?
9. Sizce kredi ne anlama geliyor?
10. Siz de kredi kullanıyor musunuz?

Ek 3: BİLGİLENDİRİLMİŞ GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Sizi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı Sosyal Değişme Programı öğrencisi Gülsüm Yarımsakal tarafından yürütülen “Banka Kredisi Kullanan Tüketicilerin Harcama Alışkanlıklarında Paraya Yükleedikleri Sosyal Anlamın Etkisi” başlıklı Yüksek Lisans Tez araştırmasına davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı kredi kullanan kişilerin paraya ve krediye yükledikleri sosyal anlama dikkat çekmektir. Araştırmada sizden tahminen 40 ila 90 dakika ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 14 kişi katılacaktır. Yarı yapılandırılmış sorulara sözlü biçimde cevaplar vermeniz beklenmektedir. Görüşmede isteğiniz doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz **gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. Şifreli şahsi bilgisayarda saklanacak olan ses kayıtları araştırmanın yayınlanmasının akabinde silinerek imha edilecektir. İletişim bilgileriniz ise sadece izninize bağlı olarak ve farklı araştırmacıların sizinle iletişime geçebilmesi için “ortak katılımcı havuzuna” aktarılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya *** e-posta adresi ve *** numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında genel/size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları anladım. Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı/araştırmacılar tarafından yapıldı. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı. Kişisel bilgilerimin özenle korunacağı konusunda yeterli güven verildi.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının :

Adı-Soyadı:.....

İmzası: İletişim Bilgileri: e-posta:

Telefon:

İletişim bilgilerimin diğer araştırmacıların benimle iletişime geçebilmesi için “ortak araştırma havuzuna” aktarılmasını; ☐ kabul ediyorum ☐ kabul etmiyorum (lütfen uygun seçeneği işaretleyiniz)

EK 4: SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ARAŞTIRMALARI ETİK KURUL ONAYI

Tarih ve Sayı: 22.06.2021-248642

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI**

İlgili makama,

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı Sosyal Değişme Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi Gülsüm YARIMSAKAL “Banka Kredisi Kullanan Tüketicilerin Harcama Alışkanlıklarında Paraya Yükladıkları Sosyal Anlamın Etkisi” başlıklı, 2021/131 dosya numaralı 26.05.2021 tarih ve 217473 sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’na başvurmuştur. 07.06.2021 tarihinde gerçekleşen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.